

Kapocs

XIII. évf. 1. szám tavasz

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet folyóirata

A test teológiája

...de mi van
a férfiakkal?

**Családalapítási
dilemmák
felsőfokon**

**Nagyszülői
hálózat**

**A családok
felbomlásának
társadalmi
költségei**

**Szociális
képzések
modernizációja**

**Roma tehetség-
gondozás**

Tisztelt Olvasóink!

2013. október 17-én az Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézetben *A család élteti a társadalmat* címmel konferenciát tartottunk, amelyen az előadók között köszönthettük Főtisztelendő Bíró László Püspök Atyát, Dr. Szabó-Tóth Kinga tanszékvezető egyetemi docent a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetéből, Dr. Engler Ágnes egyetemi adjunktust a Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézetéből, nem utolsó sorban pedig Csiky Klárát a NOE képviselőjében. Mellettük a Családpolitikai és Kutatási Igazgatóság kutató-elemzői adtak elő. A konferencia anyagain túl egyéb tanulmányokat is közléseztünk.

Bíró László

A test teológiája

Faras Péter igazgató úr előadásának bevezetőjében utalt a Család Pápai Tanácsa által most harminc éve kiadott Családjogi Chartára. Ez a dokumentum szorosan kapcsolódik az ENSZ által elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához. Fontos ezt tudni azért is, mert egy Vatikánban megjelent írásművet sokan hajlandók azzal félretenni, hogy az vallásos dokumentum. Pedig nem az – szerepe nem más, mint hogy a család jogait levezesse az emberi jogokból.

A Pázmány Péter Egyetemen nemrég rendezett, a Családjogi Chartáról szóló konferencián részt vett Jean Lafitte püspök úr, a Család Pápai Tanácsának titkára. Elmondta, úgy tűnik, mintha a Charta a Vatikán legtitkosabb dokumentuma lenne. Valóban: a konferenciára fölkért előadók mind elismerték, hogy egészen fölkérésükig nem vették kezükbe a Chartát. Ez tehát tényleg egy olyan dokumentum, amelyet sikerült titokban tartani, holott a nemzet jövőjének alakulása szempontjából nagyon fontos, hogy mennyire sikerül a polgári jogszabályokat, a törvényeket összhangba hozni a Családjogi Chartával.

Más a helyzet jelenlegi előadásom témájával, a test teológiájával. Boldog II. János Pál pápának a szerdai általános kihallgatásokon mondott mintegy 121 beszéde magyarul a Kairosz Kiadónál jelent meg, két kötetben. Az egyik 2008-ban,¹ a másik 2009-ben² jelent meg, s mindkettő a test teológiájával foglalkozik. Egy teológus úgy értékelt, hogy ez a beszédsorozat időzített bomba a 21. század hajnalán. Ha mélyebben megismernénk, akkor egészen újféleképpen szemlélnénk a testet, s

beszelnénk róla. Látszólag ugyanis óriási szakadék van a sokféle gondolkodásmód között. A két pólus egyike a test megvetője – ide szokták az egyházat sorolni –, a másik pedig az igenlője.

De mielőtt Boldog II. János Pál pápának a szigorúan a test teológiájára vonatkozó alapvető tanításáról beszélnék, hadd hozzak ide egy későbbi pápai megnyilatkozást. XVI. Benedek pápa első, a „Deus Caritas est”, az „Isten a szeretet” kezdetű enciklikájában az első fejezetben sok oldalt szentel a tulajdonképpeni test teológiájának, annak, ahogy ő látja. Valójában az érosszról beszél, Nietzsche szavával polemizál. Nietzsche ugyanis azt mondta, hogy az egyház meg akarta mérgezni az érosszt, de az érossz nem halt bele, az egyháznak pusztán csak megbetegítenie sikerült. Ezt a vélekedést nagyon sokan idézik, és sokan úgy gondolják, hogy az egyház tényleg ezt tette. Benedek pápa pedig hosszan kifejti – amit a szűkre szabott keretek miatt itt nem részletezhetünk –, hogy mi is történt az érosszal. Tudniillik a kézzel fogható bizonyíték Nietzsche gondolata mellett az, hogy az Ószövetségben kétszer fordul elő az „érossz” szó, az Újszövetségben ugyanakkor egyszer sem. Lám-lám, tényleg igaz: a Biblia kiirtotta az érosszt az ember világából.

Mi van e mögött? Miért irtotta ki a Bibliából az érossz szót, de nem a tartalmát? Akik picit jártasabbak a kultúrtörténetben, tudják, hogy a pogány népeknél az érossznak nagy kultusza volt, egészen a templomi rituálékig elmenően, párosult a termékenység kultuszával is. Azt látták benne, hogy az érossz extázisában az ember mintegy

felemelkedik az istenséghez, s ezért kultikus kéjnéket is biztosítottak, hogy megélhessék az istennel való egység örömét. Ennek a fajta egységnek a megélésére sokan nagyon szívesen vállalkoztak, csak arra nem figyeltek, hogy a szentély körül alkalmazásban álló hölgyek mindeközben tárgyakká váltak.

Az érosz szónak a Bibliából való kihagyása mögött egyrészt a politeizmus veszélyének elkerülése sejthető, hiszen ilyenfajta istentisztelet lehetősége mellett az emberek szívesen hódoltak volna a termékenység-istennek. Másrészt pedig az ókori és a bibliai vallásosság tisztán látta az ember antropológiai meghatározottságát, vagyis hogy az ember megalázott állapotba kerülhet. Ezért a Szentírás az érosz szót messzire száműzte, de nem akarta megmérgezni és eltüntetni az emberek életéből. A kifejezést lecserélte agapéra, így annak nemes tartalma a Bibliában végig jelen van.

Megtalálható benne az Énekek Éneke, ami nem más, mint egy lakodalmi köszöntő vers, a szerelem megéneklése. Ott van Ozeás könyve is, amelyben néha szinte naturalista módon beszél a szerző Istennek ember iránti szenvedélyes szeretetéről. Drámai képekben írja le, hogy a vőlegény menyasszonya elcsatangol, de a vőlegény egyszer csak megtalálja őt az út szélén. Elmondja, miként mosdatja ezt a hölgyet, és teszi újra menyasszonyává. Az ozeási szöveg és más szövegek is arról beszélnek, hogy az Isten féltékeny szeretettel szereti az embert. Itt már az Istennel való egység misztikája jelenik meg. Az ókor jól látta: az emberben ott a vágy, hogy – akárcsak a vőlegény a menyasszonnyal – találkozzon az istenével. A szerelemben valami végtelen nyitottság van jelen. A mi hívő gondolkodásunkban pedig az eucharisztiaiban valósul meg Isten és ember végleges találkozása, kölcsönös, teljes önátadása. Tehát igaz ugyan, hogy nem használja az érosz szót a Biblia, de szakítani nem akar a tartalommal. Ennyit arról a kérdéstről, ahogyan Benedek pápa az érosz jelenlétét látja a Szentírásban.

De mit hangsúlyoz Boldog II. János Pál pápa A test teológiájában? Mitől olyan időzített bomba ez? II. János Pál pápa a testet a szimbólumok világába helyezi. Az egyházra általában úgy tekintünk, mint ami annyira a lélekkel van elfoglalva, hogy elfelejti az ember testi dimenzióját, a testet egyenesen a lélek börtönének tekinti. És várjuk azt a boldog pillanatot, amikor a lélek kiszabadul a testből, és megkezdheti végre az örök éle-

tet. A II. János Pál-i teológia a testet a kozmoszba helyezi. Ahogyan a teremtett világ a mi gondolkodásunkban Isten szépségét mutatja be – noha csak a töredékét –, ugyanígy a test is jele az isteni gazdagságnak. Sőt, az Isten belső életének. Ugyanígy a lelki valóság csak a fizikai külső által tud megjelenni. Tehát a testet II. János Pál pápa úgy mutatja be, mint a lélek szimbólumát, szentségét.

A katolikus gondolkodás szerint a szakramentalitásban mindig ott van az anyag, ami a lelki tartalmat fejezi ki. A keresztelőnél a víz tisztító, életfakasztó anyag, s amit jelez, azt hozza létre. A test a léleknek a jele – a kettőt együtt kell szemlélni. Amikor az Úristen megalkotja a mindenséget, újra meg újra refrénként jelenik meg: „és látja Isten, hogy minden, amit alkotott, jó”. II. János Pál azt mondja: a test annyira jó, hogy még föl se fedeztük. Ez a problémánk nekünk a testtel. Tehát a keresztény gondolkodás nem a test ellen beszél, hanem arra buzdít, hogy fedezzük fel, végre jussunk el hozzá. A test nem a lélek börtöne, hanem a lélek kifejeződése. Minden igaz szerelem megéli, hogy a lélek kifejeződése a test.

II. János Pál pápa szerint észre sem vesszük, hogy mennyire érzékies vallás a kereszténység:

- Isten alkotja meg az ember testét, a női, férfi mivoltát. Önmagában egyiknek a léte sem áll szemben az Istennel.
- A megtestesülés titkában azt szemléljük, hogy az örök Ige, akiben teremtett és fönnáll minden, emberi testet vett föl. Ez azt jelenti, hogy az Istentől nem idegen a test, vagy ahogyan II. János Pál pápa fogalmaz más helyütt: a megtestesülés óta az idő Isten dimenziója is. Ugyanígy lehet mondani, hogy a megtestesülés óta a test Isten dimenziója is, tehát nem vele szembenálló valóság.
- A Szentlélek mindig a testen keresztül valószínűsíti meg működését a szentségekben. A gyerekeknek a fejét öntjük le keresztvízzel, bérnél azt kenjük meg krizmával, a haldoklót is, beteget is ott kenjük meg krizmával, a nyelv kell a gyónáshoz, tehát az ember testi valósága ott van a szentségek működésében. A test nélkül a szentségek nem tudnak működni.

II. János Pál pápa fontos gondolata: a teremtés mint jel utal Isten szeretetére, belőle meg lehet az Urat ismerni. A testi valóság pedig a lelket fejezi ki, sőt azt is hangsúlyozza, hogy a keresztény

misztikában a testi egyesülés a férfi és a nő különbözősége miatt olyan egységet hoz létre – és csak ez tud olyan egységet létrehozni, amely tükrözi a szentháromságos Isten belső kapcsolatát –, ahol az Atya adja magát a Fiúnak, a Fiú az Atyának, a kettő a Szentléleknek és viszont. Ez egy minden fantáziát meghaladó egység, nincs most arra lehetőség, hogy hosszan kifejtssem.

A férfi és a nő, és csak a férfi és a nő egyesülése tükröz abból a valóságból valamit, amely az egész teremtést hordozza: Isten belső életét. Itt okoz problémát a gender meg az azonos neműek kapcsolata. Ezek nem tudják olyan minőségben hordozni, bemutatni Isten belső életét, mint ahogyan a különművéség, mert a különművéség mindig egy új minőséget hoz létre. Ahol hiányzik a nemek különbözősége, ott nincs apaság és anyaság a szó igazi értelmében. Tehát a keresztény gondolkodásban a különbség, amit a test hordoz, egy új minőségi egységnek a garanciája. Ugyanakkor tehát egyrészt a test, mint szimbólum bemutatja Istennek is a belső világát, másrészt bemutatja az efezusi levél ötödik fejezete szellemében, hogy Jézus Krisztus, a völegény Jézus Krisztus hogyan viszonyul a menyasszony-egyházhoz: Krisztus völegényként szereti a menyasszony-egyházat. Az egész Ószövetségtől kezdve a Jelenések Könyvéig végigvonul ez a kép, a jegyesség képe, mint Isten és ember kapcsolatának a képe, és ez is ott rejlik a test teológiájában.

Boldog II. János Pál pápa szerint a 20. század azt tekintette feladatának, hogy megfossa önmagát a keresztény szexuális etikától. A 21. sz. feladata, hogy visszakövetelje azt. Másutt azt mondja: a nemek communiója az emberi etika és kultúra legfontosabb alapja. Amilyen a házasság és a család, olyan a kultúra. A szexuális erkölccsel kapcsolatos zavar egy nagyobb veszélyt foglal magába: összezavarja az emberi egzisztencia fő útjait, az ember teljes lelki beállítottságát. Amikor a szexuális egyesülés a szeretetre és az életre irányul, akkor olyan családot és kultúrát épít, amely a szeretet és az élet igazságát éli. Ha a szexualitás az élet és a szeretet ellen irányul, akkor a halál kultúráját eredményezi.

Végül hadd idézzem szó szerint: „Új teológiára van szükség, amely távol a prűd tiltásoktól elmagyarázza, hogy a szexuális etika hogyan felel meg tökéletes módon szívünk legmélyebb, a szeretet és az egység iránti vágyainak. Visszatérni

Isten eredeti tervéhez, az egység kapcsolatához az egyetlen megfelelő kiindulási pont.”

Zárójelben hadd jegyezzem meg: a széles tömegek tudatában úgy él, hogy az apáca, a pap nem házasodik, mert azt csúnyának tartja és lenézi. Másról van itt szó. A cölibátus vállalása nem a szexualitás lenézése, hanem a szexualitás felemelése. Ha a vallástörténetet nézzük, az ember mindig azt adta oda az Istennek, ami számára a legnagyobb érték: a földművelő a termésének a zsengejét, az állattartó ember az elsőszülött állattát. A keleti vallásokban és az Európában elterjedt kereszténységben a szexualitás, az élet, a házasság, a család olyan érték, amiről az ember Isten kedvéért lemondhat. Komoly szerzők szokták is mondani, hogy a tisztaság, a cölibátus becsülete határozza meg egy társadalomban a házasság sorsát is. Csak nem látjuk ezt így szinkronban együtt.

Még egy dolgot hadd mondjak II. János Pál teológiájához. II. János Pál pápa nagyon szépen elemzi a teremtés-elbeszélést. A velem egyidősek jól emlékeznek arra az időre, amikor a teremtés-elbeszélés csak a Ludas Matyi témája volt. Ezek az ősi, archaikus elbeszélések rengeteg üzenetet hordoznak. II. János Pál pápa Ádám és Éva történetének három elemét emeli ki, amelyek az emberiség három mély sokkját vagy élményét jelentik: a magányt, a társat és a mezítelenséget.

Hogy jelenik meg a magány a teremtés-elbeszélésben? Az Úristen megállapítja: nem jó az embernek egyedül lennie. Odavezeti hozzá az állatokat, válasszon magához illő segítőtársat. Ádám nevet ad az állatoknak – a névadás nem az volt az ókorban, mint ma, hogy elővesszük a keresztnévlistát, aztán azt a nevet, amelyiket a gyerekek adni akarjuk, az anyakönyvvezető vagy elfogadja vagy nem, hanem a névvel ki akarták fejezni a személyt, annak küldetését, élete jelentőségét. Sok bibliai névnek van ilyen értelme, üzenete. Ádám nevet adott az állatoknak, megismerte őket, de egyik se lett társa neki. Pedig mindegyik állat ugyanúgy a földből való, mint ő maga. Miért nem lett neki egyik sem társa? Mert nem találta meg benne azt, ami saját magában megvan. Az Isten rálehelte az életnek lehetőségét, azt a szikrát. Vagyis ha az ember a másokban csak a testet nézi – az állat anyagában ugyanolyan, mint az ember, de igazi társ nem tud lenni –, akkor kapcsolatát állati szinten éli meg, hisz a lélekkel nem törődik. Tehát a lelketlen testi egyesülés nem szabadítja meg az embert magányától.

Az Úristen Ádámra mély álmat bocsát. Amíg az ember alszik, Isten cselekszik, kivesszi az oldalbordát, megteremti Évát. Ádám fölujjong: ez már csont az én csontomból, hús az én húsbomból! Csont, vagyis van benne ugyanúgy szilárdság, mint bennem, és hús, ugyanúgy vágyak és hajlamok irányítják, mint engem. Ez már társ. Ez már ugyanaz, mint én. És megismerte Évát, közösségbe került vele.

A teremtéstörténet leírja, amint Ádám és Éva észreveszik, hogy mezítelenek. Ez a közlés azért nagyon lényeges, mert a szexuáletika mélységébe vezet el. Miről is van itt szó? Ha valamelyik szülő bemegy a fürdőszobába, mikor gyereke fürdik, a gyerek nem jön zavarba, mert édesanyja, édesapja őt szereti, nem a testét bámulja. Ugyanígy, ha az egyik házastárs akkor lép a fürdőszobába, amikor a másik fürdik, a fürdőző nem jön zavarba, mert a másik őt szereti, nem a

nemi szervét nézegeti. Említhetnénk a pornográfia és a művészi akt közötti különbséget is: az egyik az egész ember szépségét szemlélteti, ebbe beletartoznak a nemi vonások is, a másik meg a nemi szervekre koncentrál. Orvosnál hasonló a helyzet. Ha olyasvalaki nyit be hozzám, amikor zuhanyozom, akihez nincsen közöm, akkor ösztönösen tudom, mit kell tennem. Már az ősi archaikus képekben – az Ószövetség első lapjánál tartunk –, ott van a testnek és a szexualitásnak az a mély látása, amely sokkal több, mint amit ma mondanak róla. Ez a látás hordozza az efezusi levél szavát: „Felette nagy titok ez.”

Ezzel a néhány gondolattal is szeretném azt érzékeltetni, hogy az egyház nem a test ellen hadakozik. A test teológiája meghív bennünket a test mélyebb megértésére, óv bennünket egy redukált emberképtől, amelyből hiányzik az ember lényeges, láthatatlan dimenziója: a lélek.

Jegyzetek

- 1 II. János Pál: A test teológiája – Audienciabeszédek a Vatikánban. Fordító: Juhász Gábor Tamás. Kairosz, Budapest, 2008
- 2 A férfi és a nő eredeti egysége – A test teológiája. Fordító: Juhász Gábor Tamás. Kairosz, Budapest, 2009

Szabó-Tóth Kinga

...de mi van a férfiakkal?

Férfiszerepek a változó Magyarországon

Bevezetés

Magyarországot boldogtalan országgént jellemezte Kopp Mária az egyik vele készített interjújában.¹ A boldogtalanság oka elsősorban az, hogy általában véve az anómia-mutatók magasak, a magyar társadalomban erőteljesen eluralkodott egyfajta individualisztikus értékrend. Mindezek megnyilvánulnak abban is, hogy nincsenek mindenki által elfogadható közös értékek, célok, illetve az azok eléréséhez szükséges legális eszközök sokszor nem vezetnek sehova. Ezek mellett erős fogyasztói értékrenddel és azal az érzéssel lehet a jelenlegi magyar helyzetet jellemezni, hogy „lemaradunk valamiről” vagy „kimaradunk valamiből”. Ez a fajta gondolkodásmód nem kedvez a gyermekvállalásnak, nem kedvez az egymás felé fordulásnak, bizalmatlanságot szül mikro- és makroszinten egyaránt. A Kopp és Skrabski által végzett Hungarostudy-felmérések² eredményei azt mutatják, hogy az emberek jelentős része úgy érzi, csak a szabályok megszegésével lehet boldogulni, nem lehet előre tervezni, nem lehet elég társas támogatást kapni, hogy mindenki csak magára számíthat, valamint nem lehet megbízni másokban.

Ilyen körülmények között nem meglepő – a családterápián részt vevőktől ezt sokszor hallani –, hogy a férfiak és nők sem tudják, mit várhatnak el egymástól, hogyan is lehetnének, legyenek egymással (és magukkal) is harmonikusabb, kiegyensúlyozott viszonyban.

Viszonylag sok kutatás foglalkozik a női szerepek megváltozásával, a „kettős teherrel”, a nők munkaerő-piaci pozícióival, lehetőségeivel. Viszonylag kevés azonban az olyan felmérés, amely ezzel párhuzamosan a férfiszerepeket, az azokban bekövetkező esetleges változásokat venné górcső alá. Pedig fontos lenne a sokszor bizonytalan, anómikus társadalmi környezetben azt is megvizsgálni, hogy hol vannak a férfiak, mi történt, történik velük az

utóbbi években, évtizedekben, hogyan reagálnak a női szerepek megváltozására, hogyan tudnak „új terepet” találni a maguk számára, hogyan tudják magukat újra „kitalálni”, hogyan viszonyulnak házastársukhoz, társukhoz, gyermekükhöz. Ebben a tanulmányban ez utóbbi kérdésekre keressük a választ meglévő kutatási eredmények összegzésével, hazai és nemzetközi kitekintéssel.

Férfiak egészségmagatartása, várható élettartama

Magyarországon jelenleg³ a születéskor várható átlagos élettartam a férfiak esetében 71,4 év, a nők vonatkozásában 78,3 év. Annak az esélye azonban, hogy egy magyar férfi megérje a 65. életévét, 64%, szemben a nőkre vonatkozó 84%-os adattal. (1. táblázat)

A fenti táblázatból az is kiderül, hogy ugyanennek az esélye a szomszédos Ausztriában 82%, illetve 92%, míg Svédországban 87% a férfiak esetében. A magyar férfiak halálozási adatai az ezredfordulón (1999-2000-ben) rosszabbak voltak, mint az 1930-as évek TBC-járványa közepette, az orvostudomány fejlődésének, az antibiotikumok felfedezésének és más, fontos felfedezéseknek a dacára (ezt hívja Kopp Mária és más szerzők is „közép-kelet európai egészségparadoxonnak”).⁴ Még a cseh férfiakhoz képest is nagyon kedvezőtlenek a magyar férfiak életkilátásai.

Az orvosszociológia egyik alaptétele szerint a nők megbetegszenek, a férfiak pedig meghalnak. A férfiak kedvezőtlen életkilátásainak egyik oka a prevenció szinte teljes hiánya, illetve a munkahelyi és otthoni bizonytalan helyzet, a munkahelyi és az otthoni stressz okozta állandó feszült lelkiállapot. A svédek több éve felismerték a munkahelyi és magánéleti biztonság fontos egészségvédő szerepét: népegészségügyi programjuk fontos elemei éppen

1. táblázat**Annak valószínűsége, hogy egy nő, illetve férfi tovább él a 65. életévénél – néhány országban (%)**

Ország	Nők	Férfiak
Ausztria	92	82
Csehország	89	75
Magyarország	84	64
Oroszország	76	42
Svédország	92	87
Ukrajna	80	50

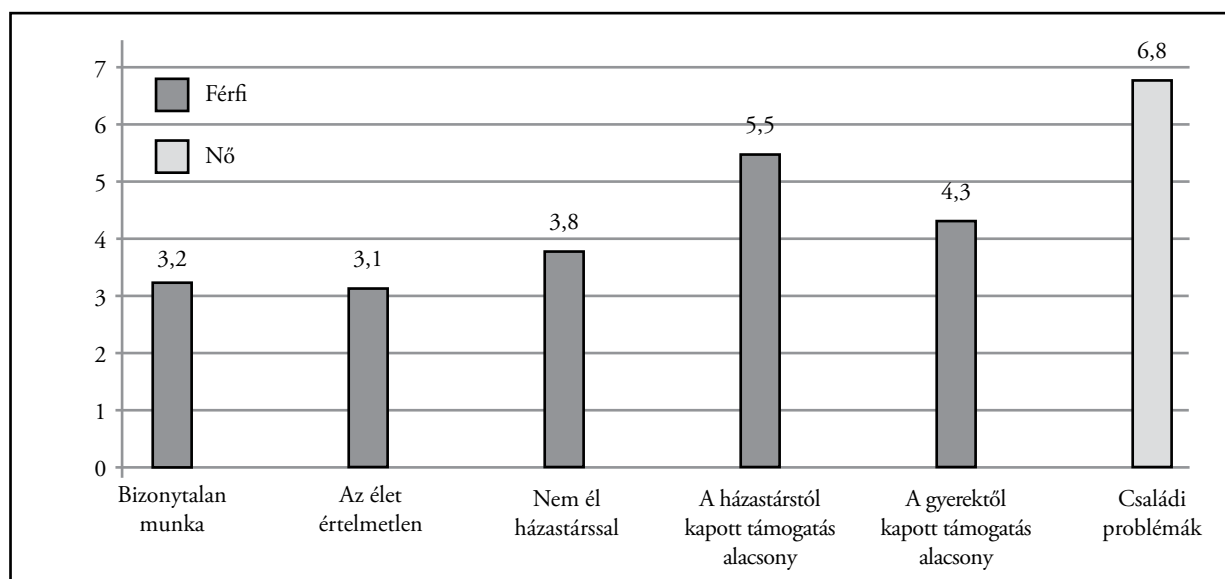
Forrás: Human Development Report, 2009, 130. o.

ezért a társadalmi kohézió erősítése, a biztonság megteremtése, és a munkahelyi stressz csökkentése.

Még markánsabb különbségeket tapasztalunk, ha az iskolai végzettséget és az életkilátásokat hasonlítjuk össze.⁵ Fele akkora esélye van egy alacsony iskolai végzettségű 30 éves férfinak arra, hogy megérje a 65. életévét, mint egy egyetemet végzettnek (a nők esetében az arányok 70%, illetve 91%). A középkorú férfiak magas halandósági adatait a Hungarostudy-vizsgálatok is megerősítették 2002 és 2006 között: a férfiak 8,8%-a, a nők 3,5%-a halt meg a követéses vizsgálat négyéves ideje alatt.⁶

A férfiak esetében ötször nagyobb túlélési esélyről számoltak be a kutatás vezetői abban az esetben, ha az illető jó házasságban, jó családban élt.

A lenti grafikon (1. ábra) a hagyományos tényezők szerinti korrekció utáni korai halálozási esélyeket mutatja be a Kopp – Skrabski-kutatás alapján (2009). Ennek alapján látható, hogy a nők esetében a relatív halálozási kockázatban a legfontosabb szerepet a családi problémák játszzák. A Hugarostudy-kutatások eredményei azt mutatják, hogy a nők számára általában a társas kapcsolatok a fontosak, míg a férfiak számára in-

1. ábra**A munka és társas stressz, valamint a korai halálozás kockázata az életkor, az iskolázottság, a dohányzás, az alkohol-abúzus és az elhízás szerinti kontroll után a 40-69 évesek körében 2002-ben (esélyhányadosok)**

Forrás: Kopp, M. – Skrabski, Á., 2009, 122. o.

kább a házastárssal, élettárssal való kapcsolat minősége a meghatározó.⁷ Bár a fenti ábrán csak a férfiakra nézve kapunk erre vonatkozóan eredményeket, de általában is elmondható, hogy mind a nők, mind a férfiak vonatkozásában fontos a gyermekkel való szoros kapcsolat, a gyermektől kapott társas támogatás.

Az eddigieket összegezve elmondható, hogy a férfiak esetében a korai halálozás háttérében leginkább (a nem megfelelő egészségmagatartást is figyelembe véve) a szubjektíve és objektíve alacsonyra értékelt társadalmi státusz, az ebből részben következő alacsony személyes és családi jövedelem, a bizonytalan munkalehetőségek, az alacsony munkahelyi kontrollézés, a depresszió, és a családtól, a gyerekektől, valamint a házastársától kapható társas támogatás hiánya áll. „Vizsgálataink eredményei alapján úgy tűnik, a férfiak sebezhetőbbek a kiszámíthatatlanság, a társadalom demoralizációja, a munkával kapcsolatos bizonytalanság, a társadalmi-gazdasági lemaradás kihívásaival szemben, mivel önmagukat tartják felelősnek a család társadalmi-gazdasági helyzetének javításáért” – írja Kopp, Székely és Skrabski az egyik tanulmányban.⁸ Ezzel összefüggésben idézhetjük Utasi Ágnes is, aki így fogalmaz a férfiak (és a nők) vonatkozásában: „A nők és férfiak döntéseik során ambivalens értékprioritások hálójában vergődnek. Szocializációjuk hatására szeretnének megfelelni a hagyományos szülői, férfi és női szerepeknek, miközben munkavállalóként, független individuumként egyéni vágyaikat követve kívánnak élni.”⁹

A családon belüli szerepek változásai

A családon belüli szerepek vonatkozásában elmondható, hogy azok függnek a nemi szerepekre vonatkozó társadalmi, kulturális, ideológiai elvárásoktól, a férfiak és nők munkaerő-piaci szerepvállalásától, az atipikus munkaformák elterjedtségétől, a férfiak bérelőnyétől, a gyermekneveléssel, gyermekgondozással kapcsolatos nézetektől, valamint a gyermeknevelési ellátásoktól. Spéder Zsolt¹⁰ férfiszerepeket vizsgáló tanulmányában utal Talcott Parsons családpszichológiai elméletére, ezen belül is határozott szerepfelfogására. Parsons is leírja a hagyományos családi szerepmegosztás modelljét, melyben a

férfi a kenyérkereső, a nő pedig a gyermekgondozásért, a háztartásért felel. A sokak által leírt hagyományos szerepfelfogás azonban csak addig működőképes, addig látja el családi és társadalmi funkcióit, ameddig a nők nem jelennek meg a munkaerőpiacon, illetve ameddig nem jelentkeznek a férfiak körében (is) a tömeges munkanélküliség.¹¹ Ezzel a két fejleménnyel tudniillik a továbbra is hagyományos családi szerepek szerint működő családokon belül megbomlik az egyensúly: a nőre nagy („kettős”) teher rakódik – míg sok esetben a férfiak munkanélküliségével a férfi hagyományos szerepeitől megfosztva érzi, érezheti magát.

A KSH által végzett „A családi értékek és a demográfiai magatartás változásának kölcsönhatása” című felmérés eredményei azt mutatják,¹² hogy a nők a háztartással kapcsolatos munkákban egyfajta „kapuőr” szerepet játszanak: ők mondják meg, hogy a férfiak mit és hogyan csináljanak, és sokszor kritikusan szemlélik az általuk elvégzett munkát. Más vonatkozásban is elmondható,¹³ hogy a lányokat, nőket Magyarországon arra szocializálják, hogy minden családi (és sokszor egyéb) terhet nekik kell cipelni, ez az ő feladatuk. A nők általában (ezt sokszorosan túlteljesítve) túlvállalják magukat, ami hosszú távon konfliktust jelenthet a családon belül – akár a női-férfi szerepmegosztás tekintetében is.

A férfiakra vonatkozó szerepelvárásokat tovább bonyolítja az a tény, hogy a nők fejében a vizsgálatok tanúsága alapján elválják egymástól az, hogy mi mennyire szimpatikus és mi mennyire férfias.¹⁴ A nők például szívesen veszik, ha a férfiak szerepet vállalnak például a csecsemőgondozásban (Voltz kutatási eredménye alapján ez a nők 85%-ának szimpatikus), de ezt nem feltétlenül tartják „férfias” viselkedésnek (a válaszadók 68%-a minősítette ezt férfias viselkedésnek).

Az apákkal kapcsolatos elvárásokat tovább színezi a tizenéves gyerekek apákkal kapcsolatos elvárása. Az ilyen korú gyerekek fontosnak tartják, hogy az apjuk „legyen ott”, amikor kell, álljon rendelkezésre, ugyanakkor biztosítsa a család megélhetését, ami a gyerekek fejében elsősorban természetesen az ő igényeik, vágyaik, kívánságaik kielégítését, megvalósítását jelenti (ez annál is nehezebb, mivel a válások növekedésével az apák egy része nem feltétlenül vesz részt a gyerekek mindennapjaiban).¹⁵

A családon belüli férfi/női munkamegosztás a családi életcikluson belül is folyamatosan változik. A család megalakulásának kezdeti szakaszában a szerepek akár kiegyenlítettek is lehetnek, hiszen ekkor még az esetek jelentős részében mind a nő, mind a férfi kenyérkereső. A családi szerepek alakulásával foglalkozó tanulmányok azt mutatják,¹⁶ hogy fiatal diplomás családokban kevésbé van hagyományos értelemben „családfő”: a feladatokat közösen oldják meg, egymást rugalmasan helyettesítve adott esetben. Amikor azonban a családi életciklusban változás történik, és a családban megszületik az első gyermek, akkor ez a munkamegosztás átalakul – hiszen általánosságban a nők munkaerő-piaci szerepe háttérbe kerül (legalábbis egy időre). A családi/ház-tartási szerepekben tapasztalható eltolódás azonban sok esetben nem változik már meg akkor sem, amikor a nő visszamegy a munkaerőpiacra, tehát ez a fajta tehereltolódás a nők hátrányára konzerválódik.

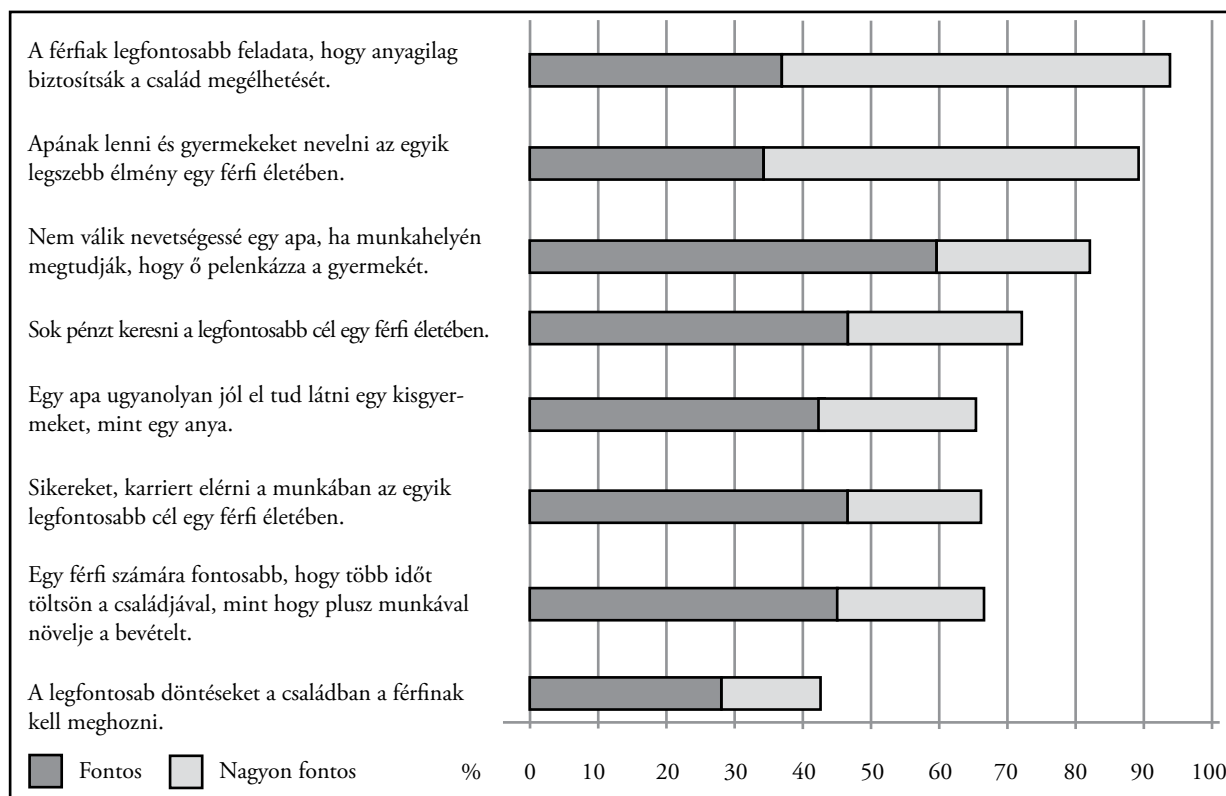
Voltz 2007-es írásában¹⁷ közvélemény-kutatási adatokat felhasználva, faktorelemzéssel

egy négy típusból álló apakarakterológiát alkotott. Ebben megjelenik a „hagyományos” apaszerep (kenyérkereső, domináns, döntéseket hozó, kezdeményező) mellett a modern apa figurája. Utóbbi az emancipáció lelkes támogatója, aki úgy gondolja, nem csak a férfi feladata a család megélhetésének biztosítása, illetve ezzel párhuzamosan: nem csak a nő kizárólagos feladata a gyerekek gondozása. Ehhez a szerephez az is hozzátartozik, hogy ez a típusú férfi a gyermekvállalásra úgy gondol, mint ami a férfi életének is célt, értelmet ad. A harmadik típus Voltznál a „bizonytalan, útkereső férfi”, akinek egyik dimenzióban sem túl magas a pontszáma; a negyedik típus pedig a „pragmatikus, mazsolázó férfi”, akinek mindkét skálán relatíve magasak az eredményei.

A KSH családi értékekre vonatkozó kutatásának eredményei alapján¹⁸ úgy tűnik, hogy a közvéleményben nagyon magas (mintegy 95%-os) az elfogadottsága annak, hogy az apa legfontosabb feladata a család megélhetésének biztosítása. (2. ábra)

2. ábra

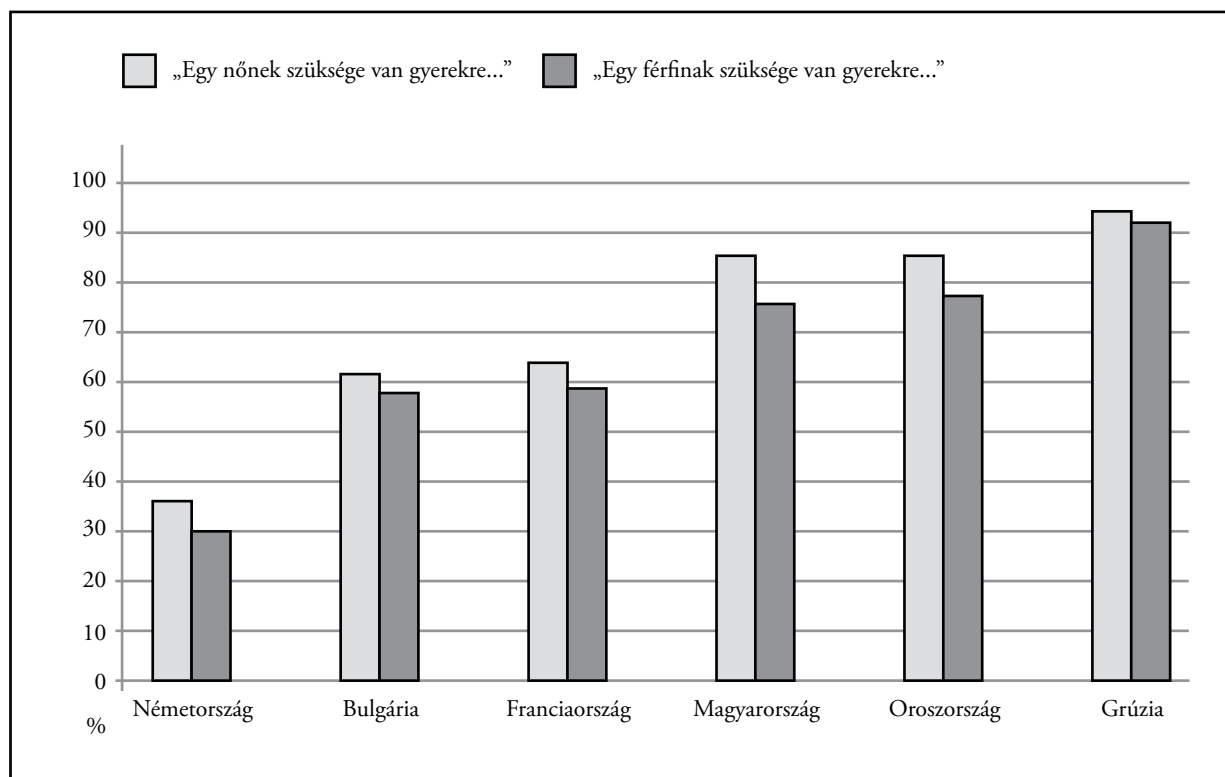
Az apák szerepére vonatkozó adott állítással egyetértők aránya Magyarországon, 2009 (%)

Forrás: Spéder, Zs., 2011, 215. o.

3. ábra

A gyermekvállalás szerepének megítélése hat európai országban 2001–2005 között (%)

Forrás: Spéder, Zs., 2011, 220. o.

Ugyanakkor az is látható, hogy szinte ezzel párhuzamosan megjelenik a gyereket gondozó, nevelő, a gyerekekkel kiegyensúlyozott érzelmi kapcsolatot ápoló férfi képe is. Viszonylag magas a kutatás alapján azon állítás támogatottsága is, hogy egy apa ugyanúgy el tudja látni a gyermekét, mint egy anya (65%). Az is mutatja a férfi/női szerepekre vonatkozó változásokat, hogy viszonylag alacsony annak az állításnak az elfogadottsága, hogy a családra vonatkozó fontos döntések meghozatalában a férfié a domináns szerep (42%). Spéder Zsolt kiemeli, hogy a tanulmánya címében is megjelenő, elmentmondó elvárás a férfiszereppel kapcsolatosan tetten érhető abban is, hogy sokan úgy vélik: a pénz „hajszolása” helyett a férfinak inkább a családjával kellene töltenie az idejét, ugyanakkor nagyon magas a támogatottsága a „férfi mint kenyérkereső” modellnek is.

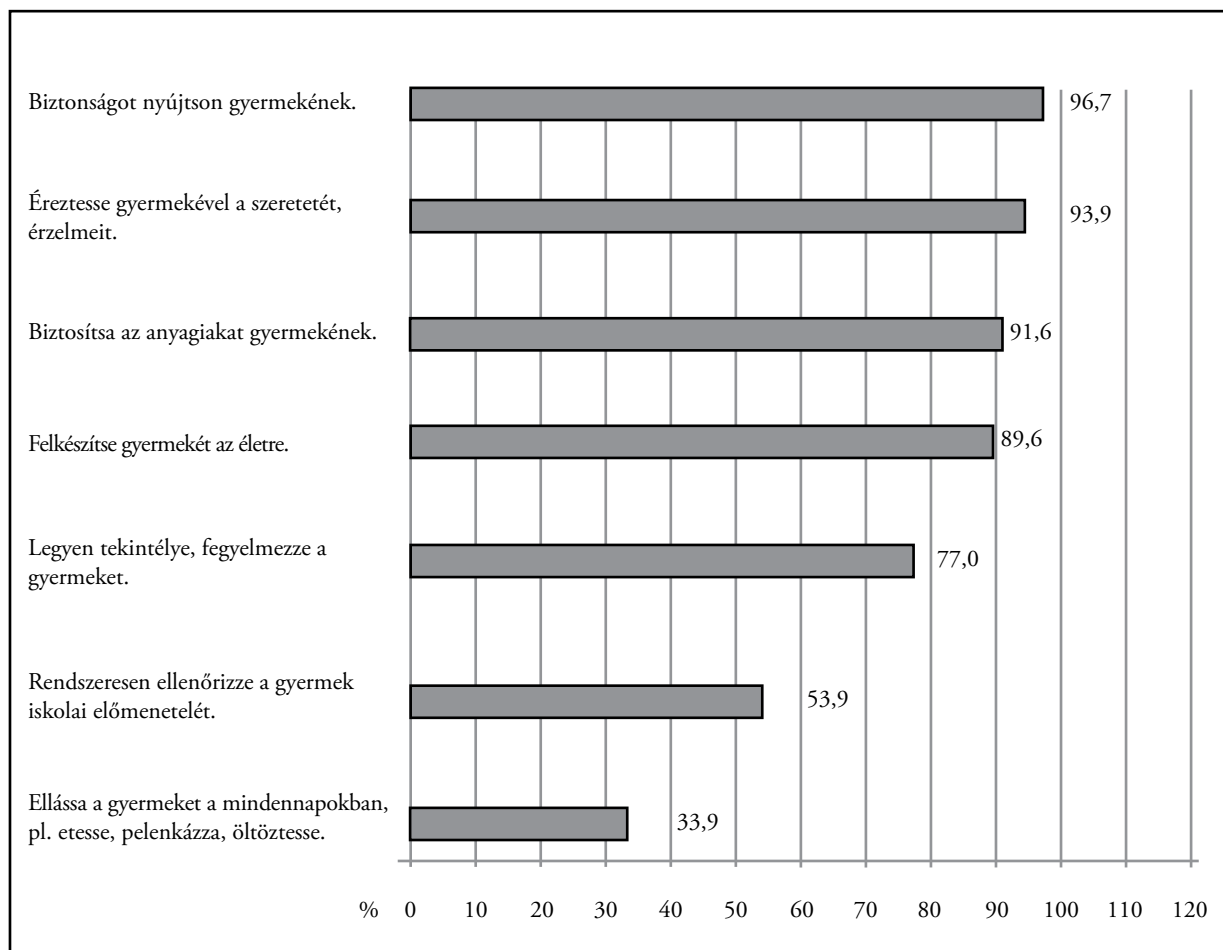
Spéder Zsolt tanulmányában¹⁹ utal a Generation and GenderSurvey (GGS) kutatásra,

amelyben azt vizsgálták (többek között), hogy a közvélekedés szerint mennyire tartozik a férfi életéhez a gyermekvállalás. (3. ábra) A vizsgálat alapja annak a kérdésnek a megválaszolása volt, hogy a nők/férfinak szüksége van-e gyerekekre a teljes élethez.

A fenti ábra alapján elmondható, hogy a hat országot összehasonlítva Németország eléggé markánsan kilóg a sorból: más kutatásokból tudjuk, hogy itt jelenik meg mérhető szinten a tudatos gyermektelenség, és a fenti adatsor is azt támasztja alá, hogy itt a legalacsonyabbak az értékek arra vonatkozóan, hogy a nők/férfiak életében a közvélekedés milyen szerepet szán a gyermekvállalásnak. Bulgária és Franciaország a válaszokat tekintve a középmezőnyben helyezkedik el, Magyarország pedig Oroszországgal és Grúziával együtt azon országok közé tartozik, ahol mindkét nem esetén a teljes élet nélkülözhetetlen részeként tartják számon a gyermekvállalást. Ha a magyar adatokat nemi bontásban

4. ábra

Mennyire fontosak a következő szülői feladatok az apák vonatkozásában („nagyon fontos” választ megjelölők %-os aránya az egyes feladatok mentén)

Forrás: Spéder, Zs., 2001, 222. o.

is megvizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a férfiak inkább gondolkodnak úgy, hogy a szülői szerep nemtől függetlenül egyaránt fontos. Bár a férfi válaszadók 82%-a szerint elsősorban a nőknek van szükségük a gyermekekre a teljes élethez, 76%-uk a férfiak vonatkozásában is ugyanezt gondolja, míg a női válaszadóknál az arányok rendre 87% és 72%.²⁰

Talán érdemes az eddigi eredményeket mintegy összefoglalva megalkotni az „ideális férfi” prototípusát: az ideális férfi tehát sokat keres, de idejének nagy részét mégsem munkával tölti, mert közben besegít a gyermeknevelésbe is, azt viszont csak úgy teszi, hogy eközben nem

válik férfiatlanná, mindig rendelkezésre áll, ha a gyerekeinek szükségük van rá; csak úgy és azokat a háztartási munkákat végzi el, amelyeket a felesége kijelöl a számára. A leírás alapján is látható, hogy ezek valóban egymásnak sokszor ellentmondó olyan elvárások, amelyeknek nem könnyű megfelelni.

A családi értékekre vonatkozó KSH-felmérés során arra is választ kerestek a kutatók, hogy a lehetséges szülői feladatok közül (hetet soroltak fel, és ezeket kellett a válaszadóknak ötfokú skálán értékelni fontosságuk szerint) melyeket tartja a közvélemény fontosnak az apák vonatkozásában. (4. ábra)

2. táblázat

A 18–69 évesek közül egy átlagos napon valamely gyermekellátó tevékenységet végzők aránya és időráfordítása percben 1977–2000 között, átlagos tavaszi napon

	18–69 éves nők és férfiak közül a tevékenység átlagos napi végzőinek							
	aránya %				időráfordítása, perc			
A gyermekellátás tevékenységei	1977	1986	1993	2000	1977	1986	1993	2000
nők								
Gyermekek ellátása együtt	30,6	34,4	33,2	26,9	92	119	149	138
Testi ellátás, gondozás	26,9	26,8	26,8	19,9	78	109	125	97
Mesélés, játék a gyerekekkel	6,4	8,0	8,9	11,2	66	64	77	74
Tanulás a gyerekekkel	5,1	9,6	9,9	11,0	52	52	61	66
A gyermek szállítása, kísérése	0,5	7,0	7,2	6,5	...	27	41	36
férfiak								
Gyermekek ellátása együtt	18,6	19,9	18,7	16,6	71	72	92	89
Testi ellátás, gondozás	10,7	10,4	9,6	7,5	56	60	71	57
Mesélés, játék a gyerekekkel	8,2	8,1	8,1	8,0	64	63	83	84
Tanulás a gyerekekkel	3,0	4,0	4,1	4,5	62	56	65	63
A gyermek szállítása, kísérése	0,1	3,2	3,5	3,0	...	23	29	34

* Az 1977–1993. évi adatok forrása: A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976–77., az 1986–87. és az 1993. évi életmód-
időmérleg-felvételek alapján. Bp. KSH, 1994:90–91; 98–99.

Forrás: Falussy, B., 2001, 204. o.

Az ábra mutatói szerint az apa legfontosabb feladata az általában vett biztonság nyújtása a gyermek számára, ám szinte majdnem ugyanannyira fontos az is, hogy mint érzelmi szereplő, jelen legyen gyermeke életében. Ezek mellett fontos az anyagi biztonság, valamint hogy hasznos útravalóval lássa el utódját az életben való sikeres eligazodáshoz. Az ábrából ugyanakkor kiolvasható, hogy a gyermek fizikai ellátása már nem tartozik a férfiszerephez. Ehhez kissé hasonló, hogy a napi szintű ellenőrzés (pl. az iskolai feladatok, iskolai előmenetel tekintetében) sem az apa dolga első sorban – bár a válaszadók kicsivel több, mint a fele ezt nagyon fontosnak tartotta az apák vonatkozásában. A közvélekedésben inkább a gyermek fegyelmezése fontos apai feladat.

A téma vizsgálatokor érdemes elővennünk az időmérleg-kutatásokat és megnézni, hogy ezek alapján milyen kép rajzolódik ki a nők/férfiak családban, háztartásban vállalt szerepeinek vonatkozásában. (2. táblázat)

A KSH időmérleg-kutatásai alapján²¹ a nők és férfiak esetében sem változott jelentősen

a gyermekellátást végzők felnőtt népességbeli aránya annak ellenére, hogy 1977 és 2000 között csökkent a gyermekek száma. A napi átlagos időráfordítást tekintve a nők esetében 1,5-szörös, míg a férfiak esetében 1,2-szeres növekedés tapasztalható a gyermekellátás tekintetében. Ez magyarázható talán a rendszerváltással megjelenő tömeges munkanélküliséggel, ezzel összefüggésben a megnövekedett (gyermekekre is fordítható) szabadidővel, a gyermekellátó intézmények számának csökkenésével (illetve a magán gyermekellátó intézményrendszer megfizetlenségével). Emellett az életmód megváltozása is ezt segítette elő: a házimunka gépesítése, a gyorsétkezdék elterjedése és a főzésre fordított idő csökkenése a gyerekekkel tölthető tartalmas szabadidő-felfogást mozdította elő. Férfi-női vonatkozásban elmondható, hogy a gyerekek fizikai ellátása főleg az anyákra hárul, míg a játszásban, mesélésben már kiegyensúlyozottabbak a szerepvállalások.

Ha a háztartási és családi munkamegosztást nézzük meg nemzetközi kitekintéssel, akkor

3. táblázat

20–74 év közötti férfiak és nők házimunkával eltöltött ideje 17 országban (perc/nap)

	Házimunka		Nő/össz. %	Házimunka foglalkoztatott		Nő/össz. %	Gyermekgondozás		Nő/össz. %
	Nők ^a	Férfiak		Nők	Férfiak		Nők	Férfiak	
Belgium	272	158	63,3	232	135	63,2	35	19	64,8
Németország	251	141	64,0	191	112	63,0	26	10	72,2
Észtország	302	168	64,3	244	140	63,5	34	11	75,6
Spanyolország	295	97	75,3	209	80	72,3	30	12	71,4
Franciaország	270	142	65,5	220	113	66,1	28	9	75,7
Olaszország	320	95	77,1	231	70	76,7	28	11	71,8
Lettország	236	110	68,2	188	86	68,6	22	4	84,6
Litvánia	269	129	67,6	204	99	67,3	25	7	78,1
Magyarország	298	160	65,1	234	129	64,5	35	15	70,0
Lengyelország	285	142	66,7	238	113	67,8	39	16	70,9
Szlovénia	298	160	65,1	264	144	64,7	29	12	70,7
Finnország	236	136	63,4	201	119	62,8	28	11	71,8
Svédország	222	149	59,8	212	143	59,7	29	16	64,4
Egyesült Királyság	255	138	64,9	208	114	64,6	33	12	73,3
Románia ^b	328	148	68,9	n.a.	n.a.		23	7	76,7
Dánia ^b	212	143	59,7	n.a.	n.a.		32	14	69,6
Hollandia ^b	244	151	61,8	n.a.	n.a.		n.a.	n.a.	
Σ			66,0			65,8			73,5

Megjegyzés: Adatforrás: National time Use Surveys 1998–2002, Anglia (2006), 2–3, 8.

^a A házimunka részét képezik az otthoni, házi és ház körüli munkák, gyermek- és felnőttgondozás, kertészkedés és háziállat-gondozás, szerelés és építés, bevásárlás, egyéb ügyintézés, illetve a háztartás vezetése is.

^b Dánia, Románia és Hollandia esetében a felmérés módszerei elértek az európai ajánlásoktól, ezért az adatok csak részben összehasonlíthatóak.

Forrás: Herche, V., 2010, 71. o.

is leszögezhetjük, hogy a nők házimunkára és gyermekgondozásra fordított ideje minden európai országban több, mint a férfiaké.²² Érdeemes persze azt is megjegyezni, hogy a nők esetében csökkent a házimunkával töltött idő az utóbbi tíz évben, így némi kiegyenlítődés figyelhető meg a férfiak és nők között. Az 1998–2002-es adatok alapján (3. táblázat) elmondható, hogy a nők végzik a házimunka 65%-át. A gyermekgondozásra fordított idő megoszlása 30–70% a nők javára.

Ha nemzetközi összehasonlításban is megnézzük az adatokat (3. táblázat), azt látjuk, hogy Spanyolországban és Olaszországban maradtak meg leginkább a hagyományos szerepmegoszlások a házimunka tekintetében. A gyermekgondozás vonatkozásában látható, hogy Romániában, Litvániában, Lettorszáiban, Fran-

ciaországban és Észtországban valósul meg a női gyermekgondozó szerep a legtisztább formájában. Az átlaghoz képest, amely 66% és 73,5%, a magyar családokban mind a házimunka, de különösen a gyermekgondozás tekintetében egalitáriusabbnak tűnik a helyzet. A fenti összehasonlítás alkalmas arra is, hogy a foglalkoztatott nők és férfiak házimunkával töltött idejét is összemérjük. Ennek alapján egyértelműen látható, hogy a munkahelyen is feladatot ellátó nők (és férfiak) házimunkával jóval kevesebb időt töltenek naponta. Azokban a családokban, ahol a férfi és a nő is dolgozik, picivel egyenlőbben alakul a házimunka jelentette terhek vállalása (bár ez utóbbi összefüggésben van a szülők iskolai végzettségével, s így a családon belüli szerepek kiegyenlített felfogásával).

4. táblázat

20–74 éves férfiak és nők gyermekgondozással töltött ideje 10 országban (óra és perc/nap)

	Belgium	Német-ország	Észt-ország	Francia-ország	Magyar-ország	Szlovénia	Finn-ország	Svéd-ország	Egyesült Királyság	Norvégia
Egy háztartásban élő szülők 6 évnél fiatalabb gyerekekkel eltöltött gyermekgondozási ideje										
Összesen	1:21	1:39	1:46	1:19	2:03	1:39	1:50	1:39	1:41	1:44
Nők	1:54	2:18	2:39	1:57	2:56	2:23	2:34	2:10	2:22	2:17
Férfiak	0:51	0:59	0:50	0:40	1:11	0:56	1:03	1:07	1:00	1:13
Foglalkoztatott nők	1:40	1:44	1:40	1:41	1:58	2:16	2:02	2:08	2:08	2:11
Foglalkoztatott férfiak	0:50	0:57	0:50	0:37	1:09	0:55	1:01	1:07	0:58	1:12
Egy háztartásban élő szülők 7–17 év közötti gyerekekkel eltöltött gyermekgondozási ideje										
Összesen	0:24	0:22	0:19	0:20	0:30	0:13	0:14	0:32	0:20	0:19
Nők	0:32	0:32	0:28	0:30	0:40	0:19	0:19	0:39	0:26	0:28
Férfiak	0:16	0:13	0:10	0:09	0:21	0:07	0:09	0:24	0:12	0:11
Foglalkoztatott nők	0:29	0:26	0:26	0:25	0:32	0:17	0:17	0:38	0:23	0:26
Foglalkoztatott férfiak	0:16	0:14	0:10	0:09	0:20	0:07	0:09	0:25	0:12	0:11

Forrás: Herche, V., 2010, 76. o.

A fenti adathalmazból (4. táblázat) jól kirajzolódik, hogy a gyermek életkora valamint a nők/férfiak foglalkoztatotti pozíciója hogyan „színezi” a férfiak és nők gyermekgondozásbeli részesedését. A táblázatban bemutatott tíz ország összehasonlítása alapján általában véve a magyar kisgyermekes nők töltik a legtöbb időt gyerekgondozással (majdnem három órát). A férfiak tekintetében Norvégia után kicsivel lemaradva a magyar férfiak következnek (itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a kérdés nagyon összetett, és összefüggésben áll az igénybe vehető gyerekgondozási segély országokénti különbségével (is), valamint azzal a ténnyel, hogy pl. Norvégiában a szülői szabadság sokkal hosszabb az apák számára, mint Magyarországon, ráadásul kötelező érvényű). Abban az esetben, ha a nő kisgyermekes, de visszatért a munkaerőpiacra, a magyar nők nem őrzik meg első helyüket: a szlovénok után a norvégok, majd a britek és a svédek következnek. Magyarország Finnország után áll a sorban a hatodik helyen. A foglalkoztatott kisgyermekes férfiaknál ugyanazt a tendenciát látjuk, mint korábban: a norvég férfiak után a magyarok foglalják el a képzeletbeli dobogó második helyét (itt is figyelembe kell venni az iménti megjegyzést az apákra vonatkozó támogatásokkal, illetve szabályozásokkal kapcsolatosan). Ha arányai-ban tekintjük a foglalkoztatott kisgyermekes nők és férfiak részesedését a gyermekgondozásban, akkor

azt láthatjuk, hogy a fenti tíz országot figyelembe véve hazánkban találhatóak a legkiegyenlítettebb viszonyok, míg Szlovéniában, Franciaországban és az Egyesült Királyságban a legnagyobb a nemek közti különbség.

Összegzés, következtetések

A tanulmányban azt vizsgáltuk, hogy milyen változások tapasztalhatók a férfiak társadalmi helyzetében Magyarországon az utóbbi években, és ezek a változások hogyan állnak összefüggésben a férfiak (és nők) megváltozott (bizonytalan) munkaerő-piaci részvételével, szerepével, illetve a családon belül velük kapcsolatos szerepelvárásokkal.

Az ismertett kutatások alapján az a kép rajzolódik ki, hogy a férfiak számára nagyon fontos egészségvédő faktor a biztos, szeretetteli családi légkör, a gyermekekkel és társukkal való kiegyensúlyozott érzelmi kapcsolat. Ugyanakkor a tömeges munkanélküliséggel nemcsak a családok biztonsága vesz el, hanem a férfiak számára is egy nehezen kezelhető, bizonytalan helyzet keletkezik a családon belül is: magukat teszik felelőssé a család anyagi biztonságának megteremtésében, amelyet sok esetben képtelenek valóban garantálni. Ezzel párhuzamosan Magyarországon is megjelenik az

érzelmes apa figurája, képe – és a kutatási eredmények alapján – valósága is, aki igyekszik nemcsak anyagi, hanem egyfajta érzelmi biztonságot is teremteni a gyermekei számára, jelen lenni az életükben, ott lenni, amikor szükség van rá.

A férfiakra vonatkozó társadalmi elvárások azonban sokszor ellentmondásosak, s ezt még tovább árnyalja a férfiaknak önmagukkal, mint elsődleges családfenntartóval kapcsolatos – a magyar társadalomban erőteljesen uralkodó – szemlélete is.

Irodalom

- Aliaga, C. – Winqvist, K. (2003): How women and men spend their time – Results from 13 European countries. EUROSTAT, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3 – 2003/12. European Communities 2003. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-03-012/EN/KS-NK-03-012-EN.PDF. Letöltés: 2103. december 10.
- Aliaga, C. (2006): How is the time of women and men distributed in Europe? EUROSTAT, Statistics in focus, Population and Social Conditions, 2006/4, European Communities, 2006. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-06-004/EN/KS-NK-06-004-EN.PDF; Letöltés: 2013. december 15.
- Balog, P. (2008): A házastársi/élettársi kapcsolat szerepe az esélyteremtésben. In: Kopp, M. (szerk., 2008): Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Semmelweis Kiadó, Budapest, 240–249.
- Beck, U. (2003): Én én vagyok: a nemek egymás nélkül, egymással szemben a családon belül és kívül. In: Beck, U. (2003): A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság Századvég Kiadó, Budapest, 183–231.
- Blaskó, Zs. (2006): Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. (KSH NKI Kutatási jelentések, 82.), KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Falussy, B. (2001): Társadalmi hatások és változások a férfiak és nők munkaidő-felhasználásában. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né – Tóth, I. Gy. (szerk., 2001): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001. Budapest, TÁRKI és SZCSM Nőképviselési Titkársága, Budapest, 198–221.
- Hablicsek, L. – Kovács, K. (2007): Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005. KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései, 84.
- Herche, V. (2010): Háztartási munkamegosztás – azonosságok és különbségek Európában. Demográfia, 2010. 53. évfolyam 1. szám, 67–90.
- Human Development Report, 2009, UNDP. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009>
- Kopp, M. – Kovács, M. (szerk., 2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Kopp, M. – Skrabski, Á. (2008): A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője. Vigilia, 2008/10. <http://vigilia.hu/regihonlap/2008/10/skrabski.htm>. Letöltés: 2014. január 10.
- Kopp, M. (szerk., 2008): Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Kopp, M. – Skrabski, Á. (2009): Nők és férfiak egészségi állapota Magyarországon. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né (szerk., 2009): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2009. TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 117–136.
- Kopp, M. – Székely, A. – Skrabski, Á. (2013): Mi magyarázhatja a magyar férfiak idő előtti egészségromlását és halálozási arányait? Polgári Szemle, 2013. október, 9. évfolyam, 3–6. szám. <http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=article&ID=196&page=2>. Letöltés: 2014. január 4.
- Medical Online, 2009, május 20: „A boldogság gazdaggá tesz”. Beszélgetés Kopp Máriával. http://www.medicalonline.hu/eu_gazdasag/cikk/a_boldogsag_gazdagga_tesz. Letöltés: 2014. január 6.
- Nagy, I. (2001): A családfelelő intézménye – nemi szerepek a családban. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né – Tóth, I. Gy. (szerk., 2001): Szerepváltozások 2001. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Budapest, TÁRKI és SZCSM Nőképviselési Titkársága, 155–175.
- OECD (2006): OECD Familydatabase. www.oecd.org/els/social/family/database. OECD – Social Policy Division – Directorate of Employment, Labour and Social Affairs.
- Skrabski, Á. (2003): A társadalmi tőke és az egészségi állapot az átalakuló társadalomban. Corvinus Kiadó, Budapest.
- Spéder, Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né (szerk., 2011): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011. TÁRKI, Budapest, 207–228.
- Utasi, Á. (2011): Szubjektív feszültség és munkastressz a házasság életében. Összehasonlítás Európa 24 országában. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né (szerk., 2011): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011. TÁRKI, Budapest, 243–264.
- F. Várkonyi Zsuzsa (2001): Már százszor megmondtam... Magyar Könyvklub, Budapest.
- Vukovich, G. (2006): Az elvált apák helyzetének néhány aspektusa. In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk., 2006): Társadalmi Riport, 2006. TÁRKI, Budapest, 267–283.

Jegyzetek

- 1 Medical Online, 2009, május 20. „A boldogság gazdaggá tesz”. Beszélgetés Kopp Máriával. http://www.medicalonline.hu/eu_gazdasag/cikk/a_boldogsag_gazdagga_resz. Letöltés: 2014. január 6.
 - 2 Lásd ehhez pl. Kopp, M. – Kovács, M. (szerk., 2006): A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó, Budapest; Kopp, M. – Skrabski, Á. (2008): A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője. Vigilia, 2008/10; Kopp, M. (szerk., 2008): Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Semmelweis Kiadó, Budapest; Skrabski, Á. (2003): A társadalmi tőke és az egészségi állapot az átalakuló társadalomban. Corvinus Kiadó, Budapest.
 - 3 KSH-adatok, 2012.
 - 4 Kopp, M. (szerk., 2008): Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Semmelweis Kiadó, Budapest.
 - 5 Hablicsek, L. – Kovács, K. (2007): Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005. KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései, 84.
 - 6 Kopp, M. – Skrabski, Á. (2009): Nők és férfiak egészségi állapota Magyarországon. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né (szerk., 2009): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2009. TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest.
 - 7 Balog, P. (2008): A házastársi/élettársi kapcsolat szerepe az esélyteremtésben. In: Kopp M. (szerk., 2008): Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Semmelweis Kiadó, Budapest.
 - 8 Kopp, M. – Székely, A. – Skrabski, Á. (2013): Mi magyarázhatja a magyar férfiak idő előtti egészségromlását és halálozási arányait? Polgári Szemle, 2013. október, 9. évfolyam, 3-6. szám.
 - 9 Utasi, Á. (2011: 262): Szubjektív feszültség és munkastressz a házások életében. Összehasonlítás Európa 24 országában. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.), Budapest, TÁRKI Nemzeti Erőforrás Minisztérium.
 - 10 Spéder, Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né (szerk., 2011): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011. TÁRKI, Budapest.
 - 11 Lásd ehhez például Beck, U. (2003): Én én vagyok: a nemek egymás nélkül, egymással szemben a családon belül és kívül. In: Beck, U. (2003): A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság Századvég Kiadó, Budapest.
 - 12 Spéder, 2011.
 - 13 F. Várkonyi Zsuzsa (2001): Már százszor megmondtam... Magyar Könyvklub, Budapest.
 - 14 Voltz erre vonatkozó kutatásai eredményeit idézi Spéder, 2011.
 - 15 Az elvált apák helyzetével kapcsolatban lásd Vukovich, G. (2006): Az elvált apák helyzetének néhány aspektusa. In: Kolesi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovics, Gy. (szerk., 2006): Társadalmi Ríport, 2006. TÁRKI, Budapest.
 - 16 Lásd ehhez például Nagy, I. (2001): A családfő intézménye – nemi szerepek a családban. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né – Tóth, I. Gy. (szerk., 2001): Szerepváltozások 2001. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI és SZCSM Nőképviselői Titkársága, Budapest.
 - 17 Idézi Spéder, 2011.
 - 18 Spéder, 2011.
 - 19 Spéder, 2011.
 - 20 Spéder, Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né (szerk., 2011): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011. TÁRKI, Budapest.
 - 21 Lásd ezek felhasználását pl. Falussy, B. (2001): Társadalmi hatások és változások a férfiak és nők munkaidő-felhasználásában. In: Nagy, I. – Pongrácz, T.-né – Tóth, I. Gy. (szerk., 2001): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001. TÁRKI és SZCSM Nőképviselői Titkársága, Budapest.
 - 22 Lásd ehhez például Herche, V. (2010): Háztartási munkamegosztás – azonosságok és különbségek Európában. Demográfia, 2010. 53. évfolyam 1. szám; Blaskó, Zs. (2006): Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. (KSH NKI Kutatási jelentések, 82.), KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest; Aliaga, C. – Winqvist, K. (2003): How women and men spend their time – Results from 13 European countries. EUROSTAT, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3 – 2003/12. European Communities 2003. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-03-012/EN/KS-NK-03-012-EN.PDF; Aliaga, C. (2006): How is the time of women and men distributed in Europe? EUROSTAT, Statistics in focus, Population and Social Conditions, 2006/4, European Communities, 2006. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-06-004/EN/KS-NK-06-004-EN.PDF;
- OECD (2006): OECD Family database. www.oecd.org/els/social/family/database. OECD – Social Policy Division – Directorate of Employment, Labour and Social Affairs.

Engler Ágnes

Dilemmák felsőfokon

Hallgatók családalapítási tervei

Hazánkban az elmúlt évtizedekben megállíthatatlannak tűnő népességfogyásnak lehettünk tanúi. A hanyatló házassági kedv, a válások magas aránya, a csökkenő születésszám nem magyar sajátosság, hiszen Európa legtöbb országa romló népesedési mutatókkal rendelkezik. Ugyanakkor a magyar népességről egyedülállóan elmondható, hogy a kedvezőtlen demográfiai folyamatok ellenére változatlanul családközpontú gondolkodású, a különböző felmérések egyhangúan mutatják a család prioritását, a gyermekvállalással kapcsolatos pozitív beállítódást, a tervezett gyermekek magas számát. A magánéleti tervek megvalósulása azonban másképpen alakul. Az okok között különböző gazdasági és társadalmi vonatkozás sorolható fel, jelen tanulmányban az oktatás világára figyelünk.

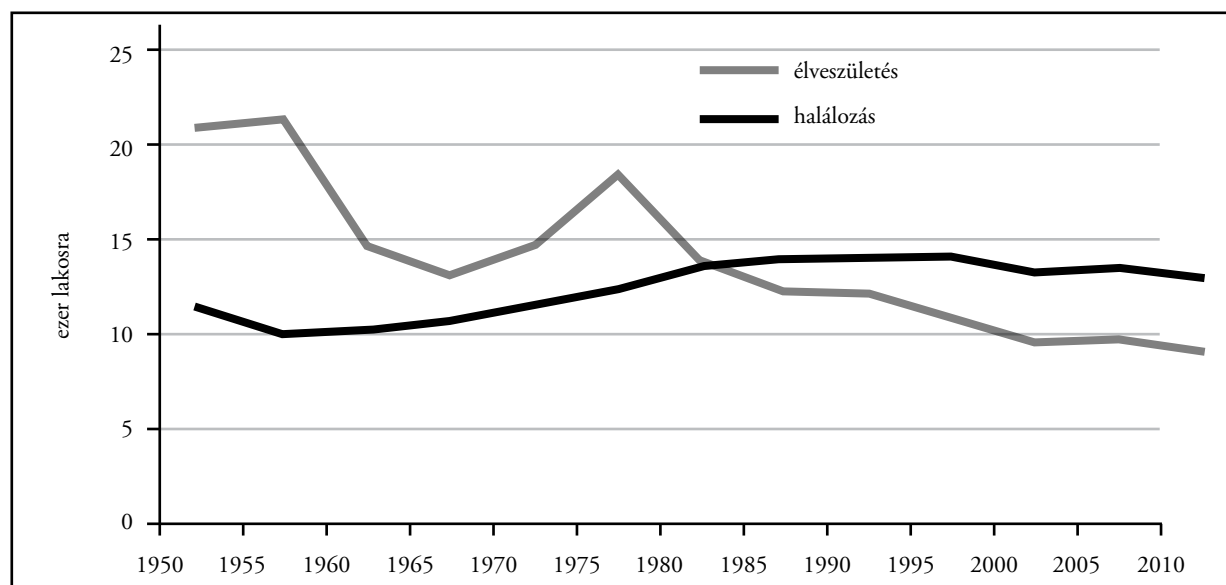
A megváltozott demográfiai magatartás mögött rejlő mechanizmus egyik gyakran említett

mozgatórugója a fiatalok tanulmányi idejének kitolódása. Az iskolapadban eltöltött évek, majd a pályakezdés, a tanult munkaerő-piaci kamatoztatása időben természetesen kitolják a családalapítást. A nők esetében különösen nehéz a szakmai és a családtervezési jövőkép összeegyeztetése, pedig történetileg ennek a problémának nem nyúlnak messzire a gyökerei: az elmúlt század elején kaptak jogosultságot diploma vagy érettségi megszerzésére, és csak 1945-ben nyílt meg minden fakultás a női hallgatók előtt.

A korábban húszas évek első felére jellemző családalapítás a húszas évek végére, harmincas évek elejére tolódott. Fontos kérdés, hogy a korábban ideálisnak vélt évtizedben jelenleg tanulmányokat folytató fiatalok hogyan gondolkodnak jövőjükéről. Vajon a családközpontú gondolkodás esetükben is kimutatható? Hogyan alakul a jövőképük a karriertervek és a magánéleti tervek összeegyeztetésében?

1. ábra

Természetes népmozgalmi adatok 1950 és 2013 között

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

A tanulmányokat folytató fiatalok közül a felsőfokú intézmények hallgatóira fókuszálunk. Esetükben számolhatunk ugyanis olyan tanulási beruházásokkal, amelyek erőteljesen hatnak a családtervezés elhalasztására: a képzés ideje hosszú távú, a munkaerőpiacon pedig várhatóan minél korábban kamatoztatni kívánják tudásukat, ami a karrierút folyamatosságát feltételezi.¹

Népesedési folyamatok a statisztikák tükrében

Magyarország természetes népmozgalmi adatait szemlélteti az 1. ábra. Az 1950-es években, valamint az 1970-es évek közepén kiugró magas értékek az ún. „baby boom” időszakot jelölik, amikor az abortusztörvényről ismert „Ratkó-korszak gyermekei”, majd két évtizeddel később azok gyermekei születtek meg. A demográfusok várakozása az 1990-es évekre irányult, remélve az élveszületési görbék ismételt felfutását. A hetvenes évek elején-közepén született nagyobb számú korcsoport azonban lassan kilép a szülőképes korból anélkül, hogy a korábbiakhoz hasonló nyomot hagyott volna a korfán.

A kedvezőtlen demográfiai folyamatokhoz nemcsak a születések számának csökkenése járul hozzá, hanem többek között a házasságkötések számának visszaesése és a válások számának emel-

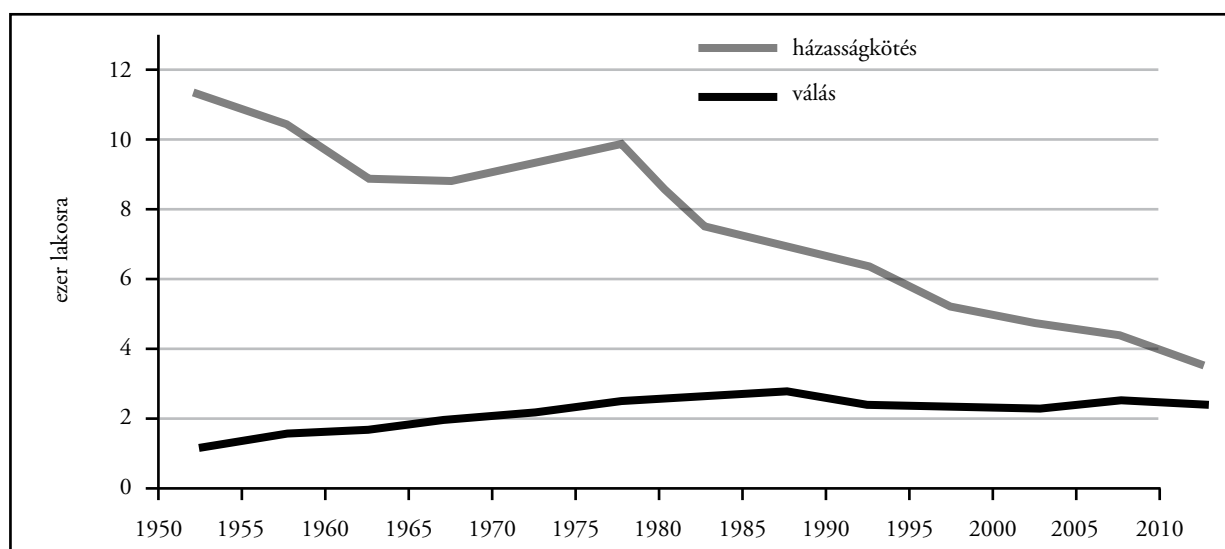
kedése is. (2. ábra) Már az 1990-es évek előtt mérséklődött a házassági hajlandóság, ugyanakkor különböző felmérések tanulsága szerint a házasság megítélése pozitív: a megkérdezettek többsége azt állítja, hogy a házasság intézményére szükség van. (Vö. többek között Pongrácz-Spéder 2002, Spéder 2004, Pongrácz-S.Molnár 2000)

A népmozgalmi adatok szerint az 1950-es években évente 100 ezren kötöttek házasságot, a nyolcvanas években 80 ezer körüli volt ez a szám, a kilencvenes évek közepén 50 ezer alá csökkent, 2010-es évek elején pedig már csak 35 ezren álltak anyakönyvvezető elé. Ígéretes számadatokat mutat a 2013-as év, amikor enyhe növekedés volt tapasztalható a megkötött házasságok számában. Ezzel együtt a házasságra lépők átlagos életkora is jelentősen megnövekedett 1990 óta: a nők esetében 22 évről 28 évre, a férfiaknál 25 éves korról 31 évre.

A válások számának nagyarányú emelkedésére utal, hogy míg az ötvenes években 10-15 ezer házasság bomlott fel évente, a hetvenes évekre ez megduplázódott, az ezredfordulót követően pedig 24 ezer környékén mozog. A válás többgenerációs problémát indukálhat, hiszen leginkább a gyermekeket viseli meg, akik a traumát felnőtt korukig hordozzák. Erre utal, hogy a válás valószínűségét növeli, ha a felek szülei is elváltak, de a szülei válását átélők között jóval nagyobb a házasság iránti bizalom is. (Földházi 2009)

2. ábra

Ezer lakosra jutó házasságkötések és válások száma 1950 és 2013 között

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

A házasság mellett egyre gyakoribbak az alternatív együttélési formák, mint együttélés, távkapcsolat, látogató partnerkapcsolat (Pongráczné 2009), különösen a fiatal korosztályokban. Kutatási adatok szerint azonban ezek stabilitása kedvezőtlenebb a házasságénál, és kevesebb gyermek is születik belőlük. (Kamarás 2001) A tudatosan vállalt egyedüllet hazánkban kismértékű, a szingliséghez kapcsolt sztereotípiák ugyanakkor ellentmondanak a szingliség megélésével az egyedülállók között végzett vizsgálatok alapján. (Utasi 2004)

A lakosság körében magas a stabil párkapcsolatra vágyók aránya, mégis fokozott mértékű az együttélési formák bomlékonysága; a házasság kedvező megítélése ellenére magas a válások aránya – hasonló ambivalencia feszül a gyermekvállalás területén. A kívánt gyermekszám igen magas (100 lakosra vetítve átlagosan 200 feletti a különböző vizsgálatokban), bőségesen elég lenne ahhoz, hogy a nemzet reprodukciója megvalósuljon. A megszületett gyermekek száma azonban ettől jelentősen elmarad, a teljes termékenységi mutató 1,3. A kívánt és a realizálódott gyermekszám közötti különbség az iskolai végzettség emelkedésével növekszik, tehát minél magasabban képzett valaki, annál kevésbé tudja megvalósítani a családalapításra vonatkozó terveit. Ez különösen igaz a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők esetében. (Kopp 2010a)

Sejthetjük, hogy a kívánt és a végül megszületett gyermekek száma között fennálló úrt olyan dilemmák töltik ki, amelyekkel a fiataloknak és a fiatal családoknak szükségszerű szembenézni, s amelyeket nagyjából a tanulás, a munka és a családi szerepek köre lehet csoportosítani (ld. erről többek között Frey 2001, Blaskó 2005, Koncz 2006, Engler 2011). Korábban ezek az életesemények – oktatásban való részvétel, pályaválasztás és családalapítás, munkavégzés és családi feladatok ellátása – időben egymás után következtek be, és általánosan egyszer fordultak elő az emberek életében (egy szakma kitanulása, egy munkahelyen való tevékenység, egy házasságban a férj/feleség szerepének betöltése, apai/anyai feladatok ellátása). A mai életpályák más rajzolatúak, az egyes életesemények eltolódnak, folyhatnak párhuzamosan, vagy ciklikusává válhatnak. (Zinnecker 1993, Wýn 2006, Jancsák 2013) A tanulmányi időszak meghatározó lehet a családalapítás késleltetésében. (Makay 2013) Kérdés, hogy a felsőoktatási tanulmányok többéves időszakában részt vevő fiatalok milyen jövőképpel rendelkeznek az egyes életesemények bekövetkeztének tekintetében.

Egyetemisták és főiskolások házassodási tervei

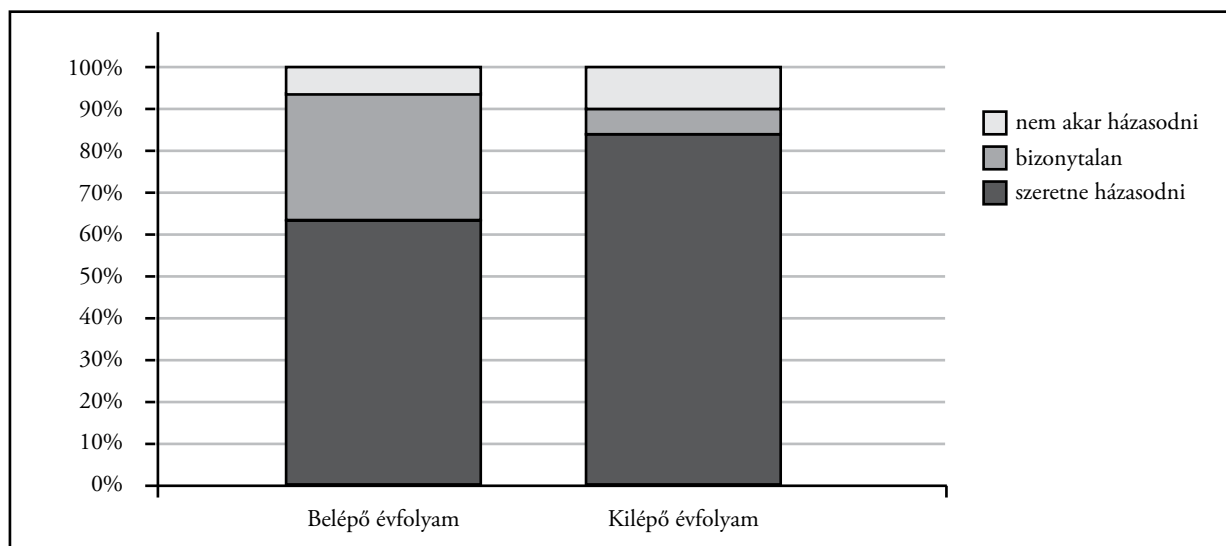
A következőkben olyan, a közelmúltban végzett kutatások eredményeiről számolunk be, amelyek nem kizárólag a magánéleti és szakmai tervek összefüggésére irányultak, az adatokból mégis számos következtetést levonhatunk. A Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központjában rendszeresen végzünk nagymintás felvételeket, a továbbiakban idézett interjúrészletek és kérdőíves felmérésből származó adatok az itt végzett regionális kutatások eredményeit prezentálják.² Országos adatfelvételek közül a Magyar Ifjúság adatbázisát használtuk fel a kutatási kérdések megválaszolására.³

Az általános tapasztalatok szerint a fiatalok prioritásokat állítanak fel jövőjükkel kapcsolatban, ahol a szakmai tervek (álláskeresés, karrierépítés, önképzés) és a magánéleti tervek (párkapcsolat, gyerekvállalás) együttesen általában nem jelennek meg, hanem egymást követik. A családalapítás feltételei között a következők jelennek meg a fiatalok válaszainak többségében: a megfelelő partner megtalálása, megfelelő munkahely, szülői szerepekre való felkészültség, saját lakás, jó család-támogatási rendszer. (Ld. például Szabó-Bauer 2008)

Párkapcsolatok tekintetében a házasság intézménye nem tűnik idejétmúltnak a fiatalok elképzelésében, a megkérdezett hallgatók nagy arányban készülnek frigy megkötésére. Ezt támasztja alá a következő interjúrészlet is: *„Az ember nem képes egyedül leélni az életét, és az az időszak is elmúlik, mikor az ember már csak úgy cserélgeti a párkapcsolatait. És akkor szépen egyedül fog maradni mindenki, ami egy keserű élethez fog vezetni. Tehát én alapvetően konzervatív típusú ember vagyok. Úgyhogy úgy gondolom, hogy a házasság intézménye egy jó dolog. És kell, hogy legyen házasság, mert kell, hogy legyen az ember mellett valaki, aki segít neki.”* (Bölcsészhallgató, férfi, 23 éves) Úgy tűnik, a felsőoktatásban eltöltött évek alatt ez a szándék nem gyengül, az elsőévesekhez képest a végzősök még inkább tervezik a házasságot. (3. ábra) A nemek között nem találunk lényeges különbséget a párkapcsolat megválasztásában, a házasság időzítése azonban eltérő: a nők időben korábban, lehetőség szerint a végzés idejéhez közel szeretnék megkötni, a férfiak inkább a munkatapasztalattól és egzisztenciától teszik függővé. A 2012-ben végzett kutatásban (2728 fő) a párkapcsolattal rendelkező hallgatók (761 fő) fele nyilatkozott úgy, hogy mindenképp szeretne megházasodni jelenlegi partnerével, további 28% mondta azt, hogy a házasságban egyelőre bizonytalan, de közös terveik hosszú távúak.

3. ábra

Hallgatók házassági szándéka tanulmányi időszak szerint, CHERD regionális minta, százalék (2005)

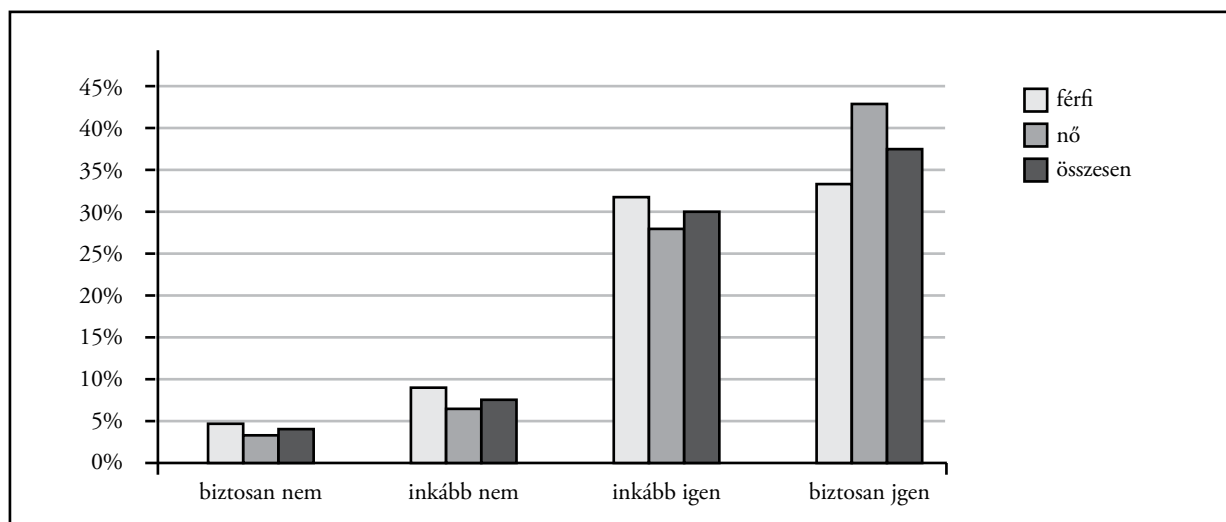
Forrás: Regionális egyetemi adatbázis alapján , 1100 fő

A regionális kutatási eredményekhez hasonló kép tárul elénk a *Magyar ifjúság 2012* országos adatai elemzésekor. Az adatbázisból leválogattuk a megkérdezés időpontjában felsőfokú tanulmányokat folytató válaszadókat (1031 fő). A párkapcsolati tervekre vonatkozó kérdésre (szeretne-e megházasodni) a válaszadók 16%-a adott elutasító választ, a biztosan anyakönyvvezető elé

járulók aránya 46%. (4. ábra) Figyelemre méltó, hogy a házasság feltételei között nem materiális tényezőket találunk a rangsor elején, hanem a megbízhatóság, a kölcsönös megbecsülés és a szerelem alkotja annak alapját a fiatalok véleménye szerint; a megfelelő lakást, a biztos munkahelyet, a jó anyagi körülményeket közepes fontosságúaknak vélték a fiatalok.

4. ábra

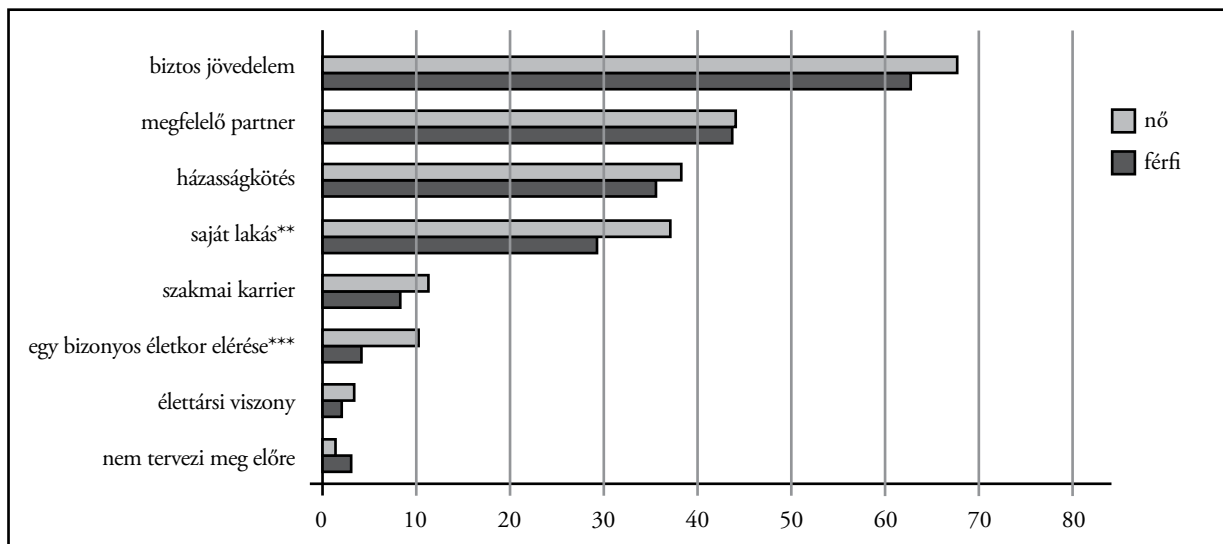
A házassági szándék a hallgatók között nemek szerint, országos minta, százalék (2012)

Forrás: Magyar Ifjúság 2012, 1031 fő, sign = 0,019

4. ábra

A gyermekvállalás feltételei, CHERD regionális minta, százalék (2010)

Forrás: TERD kutatás, 1361 fő, sign: ***0,000; **0,03

A nők szignifikánsan biztosabbak házassági szándékukban, ugyanakkor a házasság célja, értelme tekintetében egyformán gondolkodik a két nem: a gyermekek érdekei szempontjából vélik a legfontosabbnak, valamint erős köteletknek, az együttélés legjobb módjának találják. (Ez a három tényező végzett a rangsor elején.) Hátráltató tényezők között leggyakrabban a fiatal életkort, a megfelelő pár megtalálásának kérdését és a tanulmányok befejezésének szándékát említik a hallgatók. A férfiak számára szignifikánsan meghatározóbb az életkor, az ő esetükben a fiatalságuk sokkal inkább visszatartó erő, mint a nőknél. Valószínűleg a női hallgatók számára a fészekrakás igénye összekapcsolódik a családalapítási és életkori meghatározottsággal, valamint a tradicionális nemi szerepekkel. Az interjúkból ugyanakkor kiderül, hogy ez utóbbihoz a férfiak általában nem ragaszkodnak: „Semmilyen elvárásom nincs abban a tekintetben, hogy meleg vacsorával várjon. Nem érdekel, hogy milyen vacsorával vár. Az érdekel, hogy otthon legyen, amikor hazamegyek. És szeretném, hogy – legalábbis hétköznapokon – ne süssön, főzzön, mosson, hanem azt a maradék időt, ami még hátravan a napból, azt töltsük el hasznosan, és menjünk el valahova... vagy csak otthon legyünk, de egymással legyünk, és ne a főzéssel menjen el az idő. Majd eszünk valamit. De együtt legyünk, az a lényeg.” (Bölcsészhallgató, férfi, 22 éves)

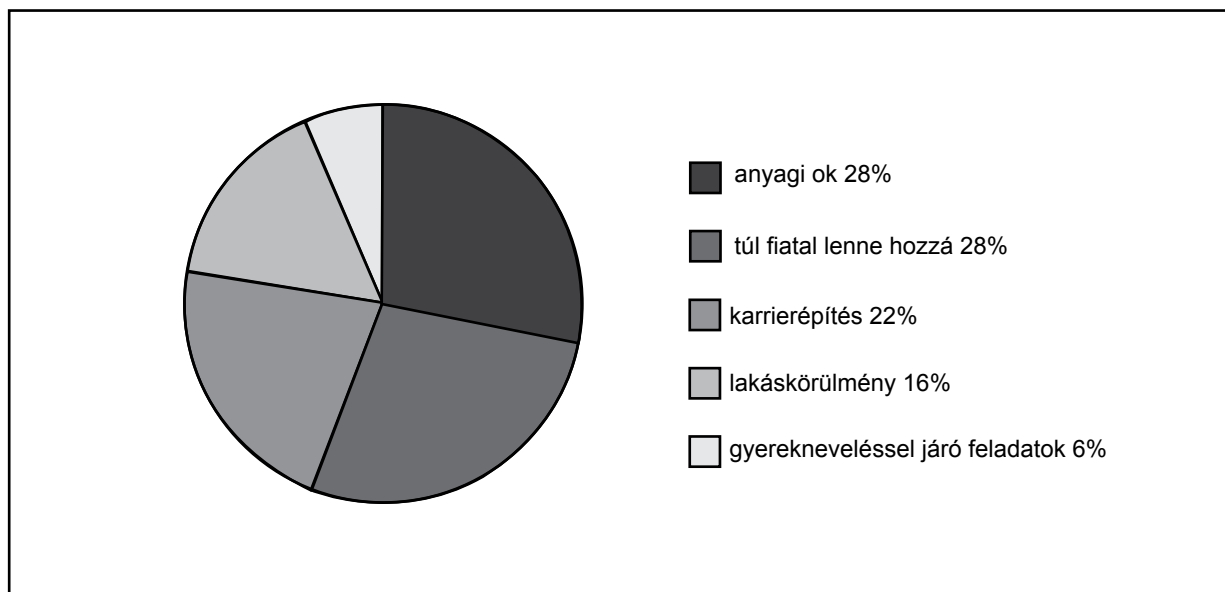
Gyermekvállalási tervek a felsőoktatásban tanuló körében

A magyar egyetemisták és főiskolások a gyermekvállalás tekintetében hasonlóan családközpontú gondolkodásúnak bizonyulnak. A regionális adatfelvételek szerint a hallgatók legalább 90-95%-a biztosan szeretne gyermeket vállalni, a debreceni kutatócsoport vizsgálódásainak tíz éve alatt ez az arány nem változott. A gyermekvállalás időzítése és feltételei a társadalmi nemek mentén különböznek, amiből sejthető a nemi szerepek és a munkakarrier összeegyeztetésére történő felkészülés. Az 5. ábra mutatja, hogy a fészekrakáshoz szükséges háttér megteremtése és a személyi feltételek meghatározó mértékben a karriertörekvés előtt járnak.

A gyermekvállalás és a karrier összeegyeztetése természetszerűleg a lányokat foglalkoztatja leginkább: „Jelenleg úgy néz ki, végzés után azonnal el tudok helyezkedni.” (Gyakornokként dolgozik a tanulás mellett.) „Ezért két-háromig évig a karrierre akarok koncentrálni, de viszonylag hamar, 27-28 éves koromban szeretnék gyereket vállalni. (...) Korábban gondolkodtam doktori képzésen, de jelenleg úgy néz ki, inkább a gyerek lesz az első.” (Közgazdász hallgató, nő, 22 éves) A lányok 70%-a néhány év munka után szeretne családot alapítani,

6. ábra

A fiatalokban elhalasztott gyermekvállalás okai, országos minta, százalék (2012)

Forrás: Magyar Ifjúság 2012, 1031 fő

ami megfelelő idő a szakmai tapasztalatszerzésre és a gyermekgondozási ellátások igénylésének feltételeihez (az adatfelvételek idején a gyed igénylésének feltétele volt az előzetes munkaviszony). A karrierépítés ennél többet feltételez: a szakmaiságban elérni egy olyan célt, amit a későbbiekben család mellett nehezebb lenne. A kvantitatív vizsgálatban a nők egytizede, a férfiak bő harmada helyezi időben a karrierépítést a gyermekvállalás elé. Kutatási adatok szerint a magasabban kvalifikált nők gyermekvállalás esetén kisebb valószínűséggel lépnek ki a munkaerőpiacról, kilépés esetén viszont törekkenek az időben korábbi reintegrációra, amit a magasan iskolázott, magas státuszú férj jelenléte még inkább növel. (Bukodi-Róbert 1999)

A fontossági sorrendet tekintve az interjúkból a család prioritása rajzolódik ki: „A család fontosabb, mert ha jó a családom, akkor ők mindvégig kitarthatnak mellettem. A karrier az meg egy olyan dolog, hogy lehet, hogy egyik nap szárnyal, de a másik nap meg bukott az egész.” (Gépészmérnök hallgató, nő, 21 éves) A két hangsúlyos terület egyensúlyban tartásának igénye már a tervek szintjén is látható: „Szeretnék a munkámban és a magánéletemben is egyformán helyt állni és boldogulni.” (Joghallgató, lány, 20 éves) „Ha lesz gyereke, majd

minimum kettőt szeretnék. De nem szeretném egy gyerek miatt feladni a hivatásom, se a tanulást. Ez nálam alapvető.” (Orvostanhallgató, nő, 23 éves)

A regionális kutatások adatai szerint a hallgatók 2,1-2,4 gyermeket terveznek, ami messze meghaladja a jelenlegi statisztikai mutatószámot (1,3). A gyermekvállalás feltételei között említik a megfelelő pár megtalálását („Bízom abban, hogy megtalálom életem párját, aki mellett megtalálom a biztonságot, ahhoz, hogy gyermeket szülhessek” – joghallgató, 22 éves, nő), a megfelelő munkahely megtalálását („Egy- vagy két éves munkaviszony után biztos szeretnék gyermeket vállalni, de minél hamarabb, ha ez lehetséges” – vegyészhallgató, 21 éves, fiú). A Magyar Ifjúság felmérésben részt vevő, felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók 5%-a gondolja, hogy egyáltalán nem lesz gyermeke (46 fő). A „tervezők” többsége két gyermeket szeretne, a kívánt gyermekszám 1,9. A tervezett gyermekszám tekintetében komoly eltérés adódik a regionális (2,1 és 2,4) és az országos (1,9) mintákban. Ennek magyarázatául szolgálhat a vidéki intézményekben tanuló hallgatók konzervatívabb, vallásosabb beállítódása. A vizsgált régió kapcsán Pusztai (2012) kimutatja az országos adatokhoz képest erős vallási kötődést és felekezeti identitást

a régió hallgatói között, amely pozitív hatást gyakorol többek között a tanulmányi eredményességre és a hallgatói integrációra.

Három éven belül a válaszadók döntő többsége nem tervez családot alapítani, a 6. ábrán látható okok miatt. Az optimális életkor feletti töprengés a regionális kvalitatív vizsgálatainkban rendszeresen visszatérő elem, ez mutatkozik meg a következő beszélgetésrészletben: *„Még a gimiben úgy képzeltem el, hogy az milyen jó, hogyha egy gyereknek még mindig fiatal az anyukája, 30 év körüli. Aztán később rájöttem, hogy ehhez hamar kellene szülni, ami most már nem megvalósítható... de igen, végzés után minél hamarabb, hogy ne 30 legyek. Na jó, a 30 az még befér, de 35 után tuti nem, az már túl idős.”* (Bölcsészhallgató, nő, 24 éves) A férfiak szintén számolnak jövőbelijük korával: *„Házasság után egy-két éven belül szeretnék gyereket, de függ attól is, hogy mennyi idős a párom... nem szeretném, ha 28 éves koránál hamarabb gyereket vállalna.”* (Informatikus hallgató, férfi, 25 éves)

Érdekes, hogy az interjúkban a legtöbb fiatal a 30. életévet jelöli meg vízvázalstóként, e fölött már idősnek érzik magukat a gyermekvállaláshoz, ugyanakkor Magyarországon az első gyermek megszületésének ideje 28-29 éves kor körül mozog. (Az országos adatfelvételen a legtöbben, nemtől függetlenül, a 29-30 éves kort látják reálisnak az első gyermek megszületéséhez.) A férfiak esetében a biológiai életkornak ugyan nincs meghatározó szerepe, viszont a felelősségtudattal összefüggésbe hozzák a gyermekvállalást: *„Van egy mondás: ha el tudsz látni egy növényt, akkor vehetsz magadnak egy kutyát. Ha az is életben marad, akkor pedig nevelhetsz gyereket.”* (Bölcsészhallgató, férfi, 21 éves)

A fiatal értelmiségiek terveinek realizálása

A bemutatott eredmények alapján láthattuk, hogy az oktatásban eltöltött évek az életkori elmozdulásokat tekintve valóban kitolják a családalapítás időszakát, ugyanakkor ezekben az években a fiatalok általánosságban megfontoltan viszonyulnak a tanulással, munkavállalással és családdal kapcsolatos tervekhez. Jól kitapintható a megkérdezett fiatalok jövővel kapcsolatos tudatossága, ahogyan terveikben igyekeznek összehangolni a professzionalizálódást a magánéleti esemé-

nyekkel. A tanulás során szerzett tapasztalatok, ismeretek és kompetenciák mindezt elősegíthetik, felelősségteljes munkavégzésre és életvezetésre szocializálva a fiatalokat. Kívánatos lenne az oktatás minden szintjén foglalkozni a családi életre neveléssel, amely megfelelő segítséget nyújt a párkapcsolati, családalapítási kérdések és válaszok megfogalmazásában. (Komlói 1995)

Figyelemre méltó tény, hogy a fiatalok közül meghatározó azok aránya, akiknek tartós párkapcsolatuk van (a 2012-es regionális vizsgálatban a megkérdezettek közel fele, országos adatok esetében közel 60%), közülük a legtöbben közös jövőt terveznek. A Népesedési kerekasztal Pálinkás József és Kopp Mária vezetésével javaslatokat fogalmazott meg olyan családbarát intézkedésekre, amelyek elősegítik a felsőoktatásban tanulók családalapítási szándékait: többek között „fecskeházak” építését a campusokon, bölcsődei és óvodai elhelyezést, rugalmas tanulmányi rendszert, speciális ösztöndíjak bevezetését, a tanulmányi évek beszámítását. (Kopp 2010b) Ezek az intézkedések lehetőséget biztosítanak azoknak a fiataloknak, akik minél korábban kívánják megkezdeni a családalapítást.

A fiatal korosztályoknál megjelenő magas kívánt gyermekszám megfelelő feltételek megteremtésével realizálódhat. Ezek a lépések, intézkedések több területen kívánatosak, nem szűkíthetők csak a – szintén döntő fontossággal bíró – családpolitikai keretek közé. Az oktatásban ma már hangsúlyozottabban megjelenik a családi életre nevelés, melynek során a különböző korosztályoknak megfelelő szinten tanítanak többek között kommunikációt, önismeretet, problémakezelést, gazdasági ismereteket. (Horvágyiné-Komlói 2011) Ezt a gyakorlatorientált képzést érdemes a közoktatásban erősíteni, illetve a felsőoktatásban is megjeleníteni. Így az oktatásban eltöltött időszak közvetlenül előkészítheti ezeket az életeseményeket.

Kutatásaink fontos üzenete, hogy a család iránti pozitív társadalmi beállítódást a fiatal egyetemista és főiskolás korosztály is hordozza, akik esetében a magánéletre és szakmai életútra vonatkozó tervek döntően nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. A család *vagy* karrier dilemmája tehát feloldódhat a család *és* karrier metszetében, és elősegítheti a családi és a szakmai karrierút együttes elindulását.

Irodalom

- Blaskó Zsuzsa 2005. Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai. *Demográfia*, 2-3: 159–186.
- Bukodi Erzsébet-Róbert Péter 1999. A nők munkkerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. *Statistikai Szemle* 77. 4. 201–224.
- Engler Ágnes 2011. Kisgyermekes nők a felsőoktatásban. Budapest, Gondolat.
- Földházi Erzsébet 2009. Válás. In: Monostori Judit – Őri Péter – S.Molnár Edit – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. 19–29.
- Frey Mária 2001. *A nők keresőtevékenysége és a gyermekvállalás összefüggései*. In: Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.) Népesedés és népességpolitika. Budapest, Századvég Kiadó. 139–172.
- Hortobágyiné Nagy Ágnes – Komlói Piroska 2011. Hogyan lehet hatékonyan segíteni a NAT-ban kiemelt fejlesztési területként szereplő „Családi életre nevelés és a társas kapcsolati kultúra fejlesztése” témakör oktatását. *Új Pedagógiai Szemle*, 15. 1-5: 86–92.
- Jancsák Csaba 2013. Ifjúsági korosztályok korszakváltásban. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kamarás Ferenc 2001. Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón. *Demográfia*, 1-2: 44–73.
- Komlói Sándor 1995. (szerk.): *Családi életre nevelés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Koncz Katalin 2006. Női karrieresélyek, karriertípusok s karrierjellemzők. *Munkaügyi Szemle*, 9: 28–35.
- Kopp Mária 2010a. A gender-kutatások népegészségügyi és demográfiai jelentősége. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 4. 243–254.
- Kopp Mária 2010b. A Népesedési Kerekasztal „Családbarát felsőoktatással” kapcsolatos javaslatának megvitatása Dr. Pálkás József MTA elnök úrral. 2010. december 08. MTA. (Jegyzőkönyv)
- Makay Zsuzsanna 2013. Párkapcsolati magatartás és család-alapítás a fiatalok körében. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont.
- Nagy Gyula 2000. *A nők munkaerő-piaci helyzete Magyarországon*. Budapest, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ.
- Pongrácz Tiborné 2009. A párkapcsolatok jellegzetességei. In: Monostori Judit – Őri Péter – S.Molnár Edit – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. 9–19.
- Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.) 2002. *Népesség – értékek – vélemények*. Budapest, KSH, Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Pongrácz Tiborné – S.Molnár Edit 2000. *Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Pusztai Gabriella 2012. Hallgatói vallásosság és felsőoktatási beágyazottság. In: Földvári Mónika, Nagy Gábor Dániel (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után: Tanulmányok Tomka Miklós emlékére*. Szeged, Belvedere Meridionale. 229–253.
- Spéder Zsolt 2004. *Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása*. In: Kolosi-Tóth-Vukovich (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI. 137–151.
- Szabó Andrea – Bauer Béla (szerk.): *Ifjúság 2008*. Gyorsjelentés. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 2009.
- Utasi Ágnes 2004: *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete
- Wyn, Johanna – Dwyer, Peter 2006. *Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában*. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Szeged, 2006. 249–269.
- Zinnecker, John 1993. *A fiatalok a társadalmi osztályok terében*. In: Gábor Kálmán (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága. 5–29.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.
- 2 A Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (Center for Higher Educational Research and Development Hungary, CHERD-H) kutatásokat végez Debrecenben és a régióban Prof. Dr. Pusztai Gabriella és Prof. Dr. Kozma Tamás vezetésével. A továbbiakban hivatkozott adatbázisok, amelyek alapján az elemzések készültek: Regionális Egyetem NKFP kutatás 2005 (N=1100); The Impact of Tertiary Education on Regional Development (TERD) OTKA kutatás 2007–2010 (N=1362); Higher Education for Social Cohesion Cooperative Research and Development in a Cross-border Area (HERD) 2012 (N=2728)
- 3 A Kutatópont által készített Magyar Ifjúság 2012 kutatás. (N=8000)

Csiky Zoltánné

Nagyszülői hálózat megszervezése a fiatal családok érdekében

Szeretettel köszöntöm önöket a NOE elnöksége nevében! Farkas Péter szelíd erőszakának engedve vállaltam, hogy rövid ideig igénybe veszem türelmüket. A NOE-t talán nem kell részletesen bemutatnom, hisz az 1987-ben alapított civil szervezet máig a legnépesebb egyesület Magyarországon. Az alapító atyák és anyák akkor még kisgyermekes szülők, mára már sokunokás, talán dédunokás nagyszülők.

A NOE szellemiségét számomra A kis-herceg írója – Antoine de Saint-Exupéry – szavai fejezik ki legszemléletesebben: *„Csak akkor lélegzünk szabadon, ha egy rajtunk kívül álló közös cél köt össze testvéreinkkel; ilyenkor ráeszmélünk, hogy szeretni nem annyit jelent, mint egymás szemébe nézni, hanem azt jelenti: együtt nézni ugyanabba az irányba!”*

Ez a közös szemlélet foglalja keretbe tetteinket, ez vezérelt bennünket a NAT-bizottság munkájában és a Népesedési Kerekasztallal közös ténykedésünkben. Ez adta az első Orbán-kormány idején két építész szakértőnk (Cser Károlyné, Dombai Lászlóné) kezébe a „rajzceruzát”, hogy felvázolják a fiatalok fészeképítéséhez legfontosabb anyagi lehetőségeket a szocpol néven ismertté vált szociálpolitikai támogatás kidolgozásához. Ezért csatlakoztunk a Családhaló magzatvédelmi felhívásához, és ezért támogatunk minden kezdeményezést, amely távlatos gondolkodásunk eredményeként talán ismét az emelkedő nemzetek sorába emel bennünket.

Minden, jövővel kapcsolatos szándék és tett mögött ott van a megvalósulás reményébe vetett hit. Hit abban, hogy az új Nemzeti Alaptanterv a családi életre nevelés programjával, az Alaptörvénybe foglalt magzatvédelmi törvény és minden, a családokat érintő intézkedés segíteni hivatott bennünket, hogy megélhessük a boldog nagyszülői kort.

Elszomorító a népességfogyás egész Európában, sok ország küszködik a jóléti társadalmakban a demográfiai mélypont feloldásával.

Mit tehet a „nagy család” azért, hogy a bennünket követő nemzedékek elindulhassanak egy bizakodóbb jövő felé? Bár a NOE egy politikailag semleges, rasszok és vallások felett álló civil szerveződés, ne legyünk álszentek: az én ismereteim és a magánstatisztikám alapján szervezetünkben az aktívan feladatot vállaló nagyszülők megerősíthetnek bennünket Czakó Gábor alábbi sorainak igazságában:

„Nagyboldogasszony és Kisboldogasszony között elgondolkodhatunk a lányokról. Az anyáknak van ünnepük, amit 364 anyátlan nap környez, talán mert nem elég erős az anyák napjának fundamentuma, a lányokat hosszú ideje egyre kevesebben tanítják arra, hogy egykor anyák lesznek és házastársak – de hasonló a fiúk helyzete is. Kozmetikusnak készülünk, mérnöknek, orvosnak, kőművesnek, és a leckékből sorra kimarad az emberi lét alapját képező mondat, amit a galileai kamaszlány mondott valaha az anyagnak: *Legyen nekem a te igéd szerint* – és vállalta a legkeményebb asszonysorsot. Tőlünk kevesebbet kér az élet: csak annyit, hogy szeressük egymást, gyermekeinket ne öljük meg, hogy teremtsünk otthont a párunknak és családuknak, hogy ne adjuk oda a mindent a kevésért, a boldogságot a boldogulásért.”

Mit tehet, és mit kéne tegyen a NOE keretein belül a nagyszülői hálózat, hogy e szerteágazó, több problémát érintő kérdést kezelni lehessen?

Már évekkel ezelőtt tapasztaltuk, hogy fiatal nagycsaládosaink a gyermekek és munka mellett képtelenek rendszeresen munkát vállalni a NOE-ban. Ezt is szem előtt tartva, többen elhatároztuk, hogy megpróbálunk aktívabban működni a közéletben. Nem volt nehéz, mert több, családot érintő országos programban vállaltunk szerepet már az első Orbán-kormány idején is (ld. szocpol).

Az új NAT Családi életre nevelés című tervezetén közösen dolgoztunk egy pedagógus kolléganővel, és örömmel tapasztaltuk elképze-

léseink megjelenését a tantervben. Mindannyian tudjuk, hogy a mostani konferencia címe is utalás a családra. Ha a mai család már nem ismeri a régiek szokásait, nem működnek a többgenerációs modellek, akkor a hagyományokat a 24. órában is fel kell éleszteni, s meg kell tanítani gyermekeinknek, unokáinknak.

1998-ban Gödöllőn „A társadalom bölcsője a család” (A Család élte a társadalmat) címmel a NOE negyedik családkongresszusán hangzott el Kopp Mária Család és társadalom című előadása, s benne a következők: *„Alapvető cél a generációk közötti összefogás lehetőségének biztosítása. Az időkben rendkívül erős a segítőkészség, a teljesítménymotiváció; ezzel a társadalomnak élnie kellene. A nyugati társadalmaknak egyik legfőbb erőforrása az önkéntes munka. Az időskori személyiségfejlődés a generációs felelősségvállalást jelenti, ezzel a személyiségfejlődés legmagasabb fokára juthat az idős ember, ennek hiányában az izolálódás, a boldogtalanság testileg és lelkileg is felőrli. Minden olyan helyi kezdeményezést támogatni kell, amely az időseknek alkalmat ad arra, hogy segítsenek környezetükben.”*

A NOE-ban ez a szellemiség olyan természetességgel érvényesül, hogy talán szervezni sem kell a feladatra az én korosztályomat. Nem véletlen, hogy Kopp Mária tragikus halála után a Népesedési Kerekasztal munkáját az a Benkő Ágota vállalta vezetni, aki éveket a NOE elnöke volt.

Most pedig jöjjen néhány idézet Morvay Zsuzsi (alapító tagunk) nagyszülői morzsáiból:

- *„Mostanában éppen ezt a szerepet gyakorlom meglehetősen intenzitással.”*
- *„A legjobb bébiszitter valamelyik nagyszülő, aki rendszeresen porondra tud lépni.”*
- *„Nemcsak a gyerekeknek kell a nagyszülőhöz szoknia, de a nagyszülőnek is az unokájához, hogy a szülőhöz hasonlóan tudja értékelni a gyerek megnyilvánulásait.”*
- *„Ha a nagyszülőnek éppen olyan szakmája, tudása van, beszédkorrektúra, gyógytornáztatás, kirándulás, sielés, matek, idegennyelvi stb. korrepetálás is előfordulhat. Nagy tekintélyre tehetünk szert babaruha varrásával, kötésével, játékautó megszerelésével, s főleg játékkészítéssel. Az utóbbi feladatok elvégzésében a nagypapák is jelentős szerepet vállalhatnak.”*
- *„A gyereknevelésében a szülő elveit, kívánságát mindig tiszteletben kell tartani. Ez azonban nem*

akadályozza annak, hogy a gyerek távollétében megbeszéljük a szülőkkel, hogy valamely probléma okát, megoldását miben látnánk. Nem biztos, hogy nem éppen a mi véleményünk fog megváltozni, hiszen nem feltétlenül vagyunk birtokában minden információnak.”

Néhány nagyszülőtársal való beszélgetés meggyőzött arról, hogy a nagyszülői feladatokat is tanulni kell. A Képmás magazin kurátoraként ebben az évben is díjazni fogjuk a családról szóló legértékesebb tévéműsorokat, újságcikkeket, s a véletlen szerepe, hogy a szeptemberi jelölések egyik anyaga a nagyszülő-unoka témával azonos. Ehhez a témához szóltak hozzá Baktay Zelka és Baktay Miklós pszichológus házaspár. Az ő gondolataikból idézem az alábbiakat:

- *„A nagyszülő is kezdő a saját szerepében.”*
- *„A szülők számára önmagában komoly megpróbáltatás a szülővé válás, a nagyszülőknél pedig mindez kettős feladatot jelent: egyrészt végképp megélik gyermekük kirepülését, másrészt bele kell találniuk egy új szerepbe, a nagyszülőségbe is. Utóbbiban ők épp annyira kezdők, mint gyerekeik a szülősködésben.”*
- *„A lehetséges konfliktuspontok közé vehetjük a gyerek-nem-nevelés kérdését is: a nagyszülők manapság még fiatalnak érzik magukat, úgy gondolják: végre eljött az ideje, hogy kiélvezzék életük eredményét, learassák munkájuk gyümölcsét. Emiatt a gyermekgondozásban, nevelésben magára hagyják az ifjú szülőpárt, akiknek párkapcsolatát segítség híján könnyedén felmorzsolja a szülőség.”*
- *„A másik véglet természetesen az, amikor a nagyszülők nem fogadják el gyermekeiket szülőként, ezért helyükre beállva a saját kezükbe akarják venni az unokáik nevelését.”*
- *„További nehezítő körülmény, hogy a nagyszülők számára csak az unokák egyik szülője saját gyermek, a másik nyilvánvalóan más identitást, eltérő szokásokat hordoz, ezért vele szinte törvényszerűen konfliktusba kerülnek. Mivel az anyák az apukáknál sokkal exponáltabbak, ezért leginkább az anyós-meny konfliktusra nagy az esély. Rivalizálás.”*

Az interneten megjelent hozzászólások ismét megerősítettek abban, hogy helye lenne nagyszülői képzésnek. A magam nevében, a NOE-t képviselve kijelentem, amennyiben az NCSSZI nagyszülői hálózatot szeretne szervezni, a NOE kész ebben együttműködni. Koordinátorként magamat mint kollégiumi tagot felajánlom segítségül.

Látszólag nem ideillő téma, pedig nagyon is aktuális a pótnagyszülői hálózat helyzete. Albert Schweitzer szerint arra születünk, hogy másokat szolgáljunk: *„Az igazi etika különös tanítást sugall. Azt mondja: boldog vagy, ezért arra hívatál, hogy sokat adj tovább. Amivel egészségben, adottságokban, teljesítőképességekben, sikerben, szép gyermekkorban, harmonikus otthoni körülményekben többet kapsz, mint mások, azt nem fogadhatod úgy, mint magától értetődőt. Annak árát le kell rónod. Az életnek életért való odaadásában rendkívülit kell teljesítened.”*

Erről szól a pótnagyszülői szolgálat. Vannak olyan fiatal nagyszülő-jelöltjeink, főleg vidéken, akik pótnagyszülői feladatot vállalnak barátaik és ismerőseik körében. Az ő segítőkészségüket hallva jutott eszembe a Németországban régóta működő segítő szolgálat, ami önkéntes, pénz nélkül végzett munkát jelent.

Szívesen említek egy-két gondolatot a pótnagyszülői feladattal kapcsolatban. Németországban ezt a munkát a „Freiwillige Agentur” irányítja. (Freiwillig = az a foglalkozás, amiért nem kapnak pénzt, önszántunkból csinálják.) Ennek csak egy része a pótszülői csoport. Vannak, akik demens betegekkel foglalkoznak, vagy az öregek otthonában látogatják a beteg, idős embereket, vagy kórházakban felolvasnak a gyerekeknek, stb. A csoportoknak van külön egy vezetője, aki maga is pótnagyszülő – ő a koordinátor a pótnagyszülők és a szülők között. Mindez úgy zajlik, hogy a szülő jelentkezik ebben a szociális-kulturális központban, ahol bejelenti az igényét, s elmondja az elképzelését, pl: milyen gyakran lenne szüksége segítségre, hetente 1x vagy 2x, hány órában, hol, a gyermek otthonában vagy a pótnagyszülőnél stb. A koordinátor megismerkedik először a szülőkkel, és javasolja a listán lévő pótnagyszülőnek ezt a lehetőséget. A második lépésben szervez egy találkozót a szülők és a pótnagyszülő között. Ha a bemutatkozás után úgy döntenek, hogy megpróbálják, akkor van egy próbaidő, s ha minden az elképzelésük szerint megy, s természetesen a gyermek is elégedett, az lenne az ideális.

Mesebeli történet, öt évvel ezelőtt kezdődött: Nyilas Kálmánné Irénke egy nógrádi falucska nyugdíjas klubjának vezetője és idős barátnői elhatározták, hogy feldolgozzák kertjük felesleges terményeit, amelyekkel megajándékoz-

nak egy budapesti vagy nagyvárosi NOE-s egyesületet. A programnak találóan a Tápláló szeretet nevet adták.

Asztalosné Zupcsán Erika, az Emberi Erőforrások Minisztériumának helyettes államtitkára, valamint munkatársa, Nemes Attila felkarolták ezt a programot, és a minisztérium javaslatára az Európai Unió, mint követendő jó példát, bevette programjába. Ennek a szép feladatnak magam vagyok a mindenese, fontoskodom a „tápláló szeretet” körül. Megtudtam, hogy az adományozók nagy része idős asszony, élteti őket a tápláló szeretet. Kedves gesztusaiért a tavalyi évben 150 karácsonyi köszöntőlapot kaptak a megajándékozottak hálás gyermekeiktől. Hihetetlen, de e munkájuk hatására még a betegségeik, az elhagyatottságérzetük is csökkent, felvillanyozta őket hasznosságuk élménye. Az idős hölgyeket megismerve bátran mondhatom, hogy nemes adományaikkal nagyszülői feladatot vállalnak évről évre. 2012-ben, a NOE 25. születésnapján rendezvényünkön megjelent közjogi méltóságoknak is adtunk üvegeinkbe zárt tápláló szeretetünkből.

Végezetül engedjenek meg egy személyes vallomást: férjemmel – 3 gyermekünknek hála –, eddig 14 kedves és tehetséges unoka nagyszülei vagyunk. Többször megkérdeztük már egymástól, megérdemlünk-e ennyi jót. Van-e szerepünk abban, hogy gyermekeink ilyen nagy ajándékot adtak nekünk. Goethe szomorúan írta valahol: „Nem művészet megöregedni, művészet azt elviselni.” A nagyszülői feladatot is lehet művészi szinten végezni, és nem munkának felfogni. Nem feladva személyes életterünket, de erős „tölgyfakaróként” ott kell állni a facsemeték mellett, tisztelve a szülők akaratát, nem feladva elveinket.

Ne legyünk mártírszülők és nagyszülők, ne kérdezzük, gyermekeink hány utódot szeretnének, örüljünk minden új életnek, adjuk tovább azt az „ösbizalmat”, amit mi is szüleinktől kaptunk. Tanuljunk meg minden jóért köszönetet mondani, a rosszat megbocsátani – ez nagyszülői hitvallásunk lényege.

Köszönöm türelmüket!

Haraszi Adrienn – Temesváry Zsolt

A családok felbomlásának egyes társadalmi költségei Magyarországon

Az NCSSZI Családpolitikai és Kutatási Igazgatósága 2013 nyarától foglalkozik azzal, hogy felbecsülje a családok felbomlásának társadalmi költségeit, azt, hogy mennyibe kerül évente az adófizetőknek a családok szétesésével járó költségek kompenzálása. A felmérés módszertanát korábbi amerikai, brit és kanadai kutatások (Schramm 2006, Scafidi 2008, Mrozek és Walberg 2009, Relationship Foundations 2013) alapján dolgoztuk ki.

Vizsgálódásaink során a család felbomlásának tekintettük a válás mellett a kapcsolati problémákból adódó, a család működését veszélyeztető zavarokat is. Erre azért volt szükség, mert (megközelítésünk szerint) nemcsak a házasság jogi felbomlása, hanem a család egységét fenyegető krízishelyzetek, kapcsolati problémák, gyermeknevelési problémák is veszélyeztetik a család olyan alapfunkcióit, mint a gyermekek felnevelése, az óvó-védő társas környezet megteremtése, vagy az anyagi biztonság megteremtése.

A kutatás amellet, hogy önmagában is újdonságot jelent, hozzájárul a bizonyíték alapú családpolitikai tervezéshez. Kiinduló hipotézisünk szerint a családok létrejöttének és fennmaradásának kormányzati támogatása nemcsak erkölcsileg fontos feladat, hanem gazdaságilag is racionális tevékenység. Sokszor ugyanis többre kerül a felbomlásból eredő költségek kompenzálása, a veszélyek elhárítása és állami kezelése, mint a családok egységének támogatott megőrzése preventív eszközökkel. A problémák utólagos kompenzálásához tartozik a különböző segélyek fizetése, a lelki problémák kezelése, a kríziskezelés és a tovagyrűző hatások (pl. fiatalkori erőszak, szenvedélybetegségek, a gyermekek későbbi szexuális problémái) feldolgozása. Ezzel szemben célzott családpolitikák (adókedvezmények, megelőző tanácsadás, családi életre nevelés, munka és család összeegyeztetése) képesek lehetnek megelőzni a problémák kialakulását.

A gyermekvédelmi és szociálpolitikai rendszer vizsgálata során számításokat végeztünk az egyszülős családoknak járó pénzbeli támogatási formákhoz kapcsolódóan (gyermektartásdíj megelőlegezése, családi pótlék egyszülős családoknak), a problémákkal küzdő családok családsegítésével kapcsolatban, valamint a családi problémák miatt lakhatás nélkül maradt emberek ellátására (hajléktalan személyek átmeneti és tartós elhelyezési formái) vonatkozóan. Továbbá megvizsgáltuk azokat a szolgáltatásokat (gyermekjóléti szolgálatok és az átmeneti gyermekgondozás intézményei), amelyek a gyermekvédelmi rendszeren keresztül támogatják a kapcsolati problémákkal küzdő családokat, illetve kompenzálják a családok diszfunkcionális működéséből eredő szociális természetű hátrányokat. Miután beszereztük az egyes ellátástípusokhoz kapcsolódó összesített adatokat, minden ellátás és szolgáltatás esetén szűréseket végeztünk azokra a problémacsoportokra vonatkozóan, amelyek szociális nehézségei családi-kapcsolati jellegű tényezőkből adódnak. Ehhez módszertani intézmények ügyféladatait, KSH OSAP-adatgyűjtéseket, valamint korábbi kutatások (pl. GYEP program) következtetéseit használtuk fel.

Módszertan

Kutatásunk során megvizsgáltuk azokat a gyermekvédelmi és szociális ellátásokat, amelyek közvetlen vagy közvetett módon a családok szétesésével járó problémák kompenzálása érdekében működnek. Közvetlen ellátásoknak tekintettük azokat a pénzbeli (pl. gyermektartásdíj megelőlegezése) és szolgáltatás formájában (pl. családok és gyermekek átmeneti otthonai) nyújtott támogatásokat, amelyek célzottan a „fizikálisan” is szétesett családok terheinek kompenzálására irányulnak. Fizikálisan is szétesett családnak tekintettük kutatásunk során azokat a családokat, ahol a szülők

nem élnek együtt gyermekükkel, vagy a gyermek az egyik szülőnél marad a felek válását vagy különválását követően.

Közvetett támogatáson azokat a támogatásokat értettük (pl. családsegítés, gyermekjóléti ellátás), amelyek direkt módon nem a válás vagy különválás terheit igyekeznek kompenzálni, hanem a család súlyos diszfunkcióból eredő szükségleteket hivatottak kielégíteni. A kutatás nézőpontja szerint ugyanis attól, hogy a szülők nem költöztek külön egymástól, a család még szenvedhet olyan problémáktól, amelyek miatt nem képes ellátni hagyományos óvó-védő, szocializációs, reprodukciós vagy gazdasági (Andorka 2006) funkcióit.

A gyermekvédelmi és a szociális törvényekből kiindulva első körben leválogattuk azokat az ellátási formákat, amelyek valamilyen módon a fentiekben azonosított problémákat orvosolják. A direkt pénzbeli ellátások esetén viszonylag egyszerű dolgunk volt, hiszen a költségvetési törvényben meghatározott keretösszegeket kikeresve pénzbeli értékén is meg tudtuk határozni az adott ellátást. Ilyen volt például a gyermektartásdíj megelőlegezése. A nem közvetlenül a kapcsolati jellegű családi problémák kezelésére létrejövő ellátások esetén két problémával is találkozhattunk, amelyek egyikével, másikkal, esetenként mindkettővel foglalkoznunk kellett az ellátások állami költségeinek meghatározásánál. Az egyik ilyen problémánk a nem tiszta profilú ellátásokkal kapcsolatban adódott. Ezek olyan pénzbeli és természetbeli ellátások (pl. családsegítés, családi pótlék, a hajléktalanellátás formái), amelyek egyéb funkciók mellett támogatást nyújtanak a széteső családok kapcsolati és anyagi problémáiban. Ebben az esetben le kellett válogatnunk azokat a funkciókat, amelyek közvetlenül a bennünket érdeklő problémacsoportok köré szerveződtek. Például családsegítés esetében ki kellett szűrnünk a foglalkoztatási, anyagi és egészségügyi problémákat, és ki kellett emelnünk a kapcsolati, bántalmazási, elhanyagolási eseteket (vállalva, hogy ezzel figyelmen kívül hagyunk bizonyos ok-okozati jellegű összefüggéseket). Az elemzés másik problémája olyan szolgáltatásokat érint, amelyek nem tisztán állami finanszírozásúak, hanem a költségek bizonyos részét önkormányzati forrásokból (pl. gyermekjóléti szolgáltatás) vagy a lakók befizetéseiből (pl. hajléktalanok tartós és átmeneti elhelyezési formái) fedezik.

A kutatást megelőzően úgy döntöttünk, hogy csak az állami pénzbeli ráfordításokat vesszük figyelembe, az egyes önkormányzatok saját szociális célú kiadásait ugyanis a rendszer jelenlegi struktúrája alapján nagyon nehéz lenne nyomon követni, csakúgy, mint az intézményekhez befolyó egyéb befizetéseket, támogatásokat és adományokat. Mivel a pénzbeli kiadások meghatározásánál elsősorban a költségvetési törvényből indultunk ki, azokkal a szolgáltatási és ellátási formákkal tudunk foglalkozni, amelyeket közvetlen vagy közvetett módon az állam finanszíroz. Így feltételezhetően néhány állami normatíváról lemondó szolgáltatás, vagy a széteső családoknak szóló egyéb önkormányzati és civil kezdeményezés kiesik látókörünkől.

Az elemzés során csak az igazolható minimális költségeket vettük figyelembe. Ennek következtében az általunk közölt költségkimutatásokat óvatosan kell kezelni, hiszen azok csupán a minimális, de többkevesebb magabiztossággal igazolható költségeket veszik figyelembe. Mivel az általunk vizsgált szolgáltatások és pénzbeli ellátások finanszírozási struktúrája meglehetősen sokrétű, így külön-külön az egyes ellátásokhoz kapcsolódó részeknél meghatároztuk azt a módszert is, ahogy azok forintosított értékeit kiszámítottuk. Erre azért volt szükség, mert míg egyes ellátásokat az igénybevevői létszám alapján, kvóta szerint finanszíroznak, addig más ellátásokat éves szinten rögzített volumenű forrásokkal támogatnak.

Mit értünk a családok felbomlásának társadalmi költségein?

A fogalmi keretek tisztázása érdekében érdemes a dolgozat tárgyaló részét azzal kezdenünk, hogy lehatároljuk kutatásunk fogalmi kereteit, és meghatározzuk, hogy mit értünk a „felbomló családok” fogalmi kategória alatt. Az elemzés megkezdését megelőzően a kutatók körében különböző érvek és ellenérvek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy csupán a válás társadalmi költségeinek feltárására tegyünk kísérletet, vagy szélesebb kontextusban kísérreljük meg a családi-kapcsolati problémákat definiálni és elemezni. Végül úgy döntöttünk, hogy nemcsak közvetlenül a válás jelentette költségeket vesszük figyelembe, hanem mindazokat a problémákat is, amelyek nem feltétlenül vezetnek a család fizikai széteséséhez, a szülők különköltözéséhez, de mindenképpen gyengítik a család egészséges működését, gátolják a hagyományos

családi funkciók ellátását. Ilyen problémáknak tekintettük a családon belüli kapcsolati krízist, a párkapcsolati problémákat, a lelki-egészségi eredetű zavarokat, a gyermeknevelési problémákat és a konfliktusok eszkalálódásának legsúlyosabb formáját, a családon belüli erőszakot. Másként fogalmazva: kutatásunk a családok interperszonális működési zavaaraiból eredő hátrányokat kompenzáló társadalmi kiadásokat öleli fel. A tanulmány második felében tehát azokról a pénzbeli és természetbeli szociális és gyermekvédelmi ellátásokról lesz szó, amelyek célja ezen problémák negatív következményeinek utólagos kompenzálása az állami szociálpolitika eszközeivel.

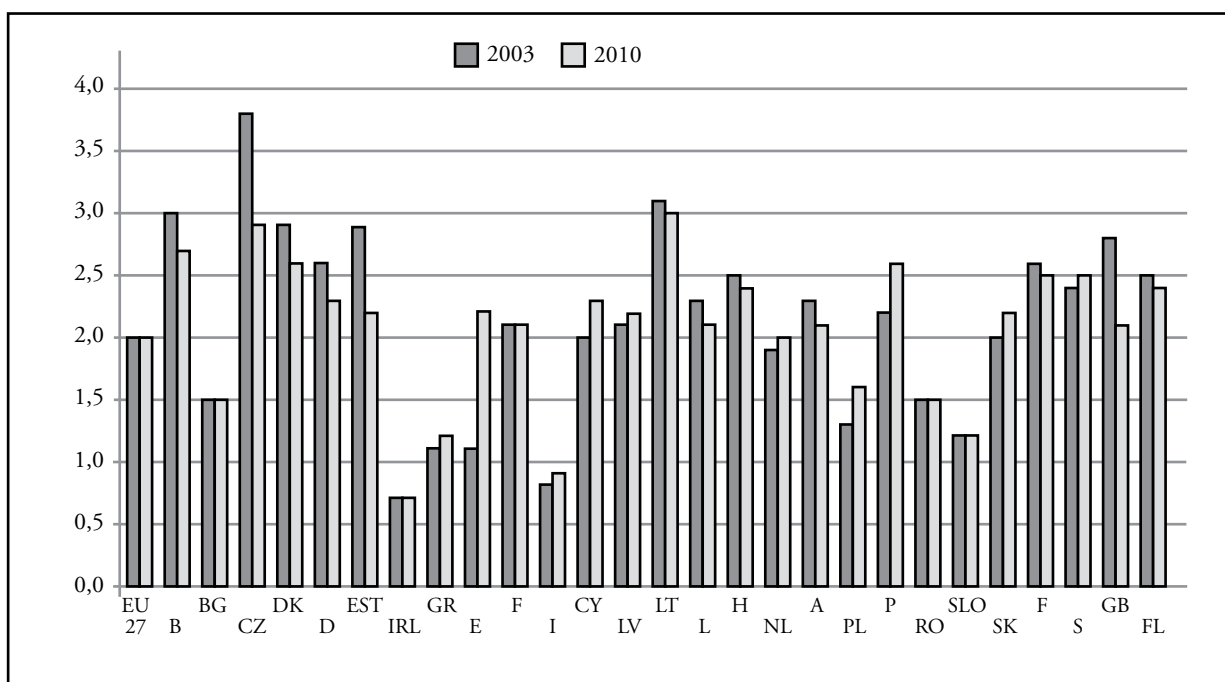
Miért érdemes a családok felbomlásának társadalmi költségeivel foglalkozni?

Az utóbbi évtizedben Európa számos országa kísérletet tett arra, hogy az utólagos korrekció helyett preventív eszközökkel próbálja a családra nehezedő negatív globális hatásokat kivédeni. Az intézkedések meghozatalához kétségtelenül hozzájárultak a

kieleződő szociális feszültségek, a magas munkanélküliség és a kedvezőtlen demográfiai mutatók. A preventív gyakorlatok élenjárói többek között Svédország, Franciaország és Németország voltak. Magyarország 2010-től vezetett be több olyan intézkedést, amelyek a családok egységének megtartását, a problémák eszkalálódásának megelőzését célozták meg. Ilyen irányba mutatott a családi adózás bevezetése, a kisgyermekeseket is védő munkahelyvédelmi akcióterv, vagy a gyermekkel való otthonmaradást segítő gyეს-időszak kiszélesítése. Ezek az intézkedések kétségtelenül igen komoly költségvetési terheket jelentenek. Elemzésünk arra a feltevésre épít, hogy nem csupán a prevenció, de a korrekciós intézkedések is tekintélyes kiadásokat jelenthetnek a költségvetésben. Kimutatásaink ráadásul csupán a közvetlen költségeket mutatják, amit adott évben az állam a családvédelmi intézkedésekre fordít. Nem számolunk (és nem is tudnánk számolni) a preventív vagy korrekciós intézkedések tovagyrűző (*spillover*) hatásáról, amely ezeknek a ráfordításoknak nemcsak abszolút, hanem relatív értékét is képes lenne meghatározni.

1. ábra

Válások száma az EU-ban (2003–2010), 1000 lakosra vetítve

Forrás: Eurostat 2013.

A családok (fizikális) felbomlása Magyarországon

Magyarország az Európai Unión belül a középmezőnyben helyezkedik el az 1000 lakosra jutó válások számát tekintve. Ez azt jelenti, hogy 1000 lakosra éves szinten körülbelül 2,3 válás jutott a 2010-es évben. Nehéz lenne a válások „európai mintázatát” tipizálni az alábbi ábra alapján. Talán annyi mégis elmondható, hogy a skandináv országokban és a kelet-európai térség egyes országaiban történik a legtöbb válás, míg a hagyományosabb családképpel rendelkező dél-európai országokban és néhány tradicionális katolikus országban (mint Olaszország, Írország és Lengyelország) kevesebb házasságot bontanak fel.

A visegrádi országok közül Csehországban a legmagasabb a válási arány, amely ugyan jelentősen mérséklődött 2003 óta, de még így is a legmagasabbak közé tartozik Európában. Magyarországon és Szlovákiában stagnált vagy kismértékben csökkent a házasságok felbontásának száma az elmúlt évtizedben. A legkevesebb válás Lengyelországban történt a visegrádi négyek tekintetében.

Pénzbeli ellátások

Magyarország éves szinten körülbelül a GDP negyedét (22,5%-ot 2010-ben) költi szociális célú kiadásokra. Ezeknek a kiadásoknak a legnagyobb része az egészségügyi és nyugdíjrendszeren keresztül csapódik le. Az Eurostat adatközlése szerint Magyarország összesen 777 423 millió forintot költött családvédelmi és gyermekvédelmi intézkedésekre a 2010-es évben. Ennek legnagyobb

részét a pénzbeli támogatások jelentik (606 111 millió forint). Az elmúlt tíz évben nemcsak a szociális védelmi kiadások növekedtek számottevően, hanem ezen belül a gyermek- és családvédelmi kiadások aránya is. A több mint 600 milliárdot felémésztő pénzbeli kiadások felét (345,8 milliárdot) a családipótlék-kifizetések jelentették, míg másik fele egyéb pénzbeli ellátásokra került felhasználásra.

Családi pótlék

Magyarországon az összes háztartás közül minden ötödik (20%) volt egyszülős háztartás 2011-ben. Míg ez az arány 1980-ban csak a 2011-es fele (10%) volt, 2001-ben már a családok 18,5%-a volt egyszülős (MTA GYEP 2005:1). A családok támogatásáról szóló (1998. évi LXXXIV) törvény 11 § (1) bekezdése magasabb összegű családi pótlékot ír elő azok számára, akik gyermeküket egyedül nevelik. Az alábbi táblázat bemutatja az egyszülős és a kétszülős háztartások által nevelt gyermekek után járó családi pótlék összegét, illetve az összegek különbségét. A jogszabály csak a kétszülős háztartást nevezi családnak, az alaptörvényhez igazodva.

A 2011-es népszámlálás előzetes adatközlése alapján az egyszülős háztartások 86%-ában az anya él együtt gyermekével vagy gyermekeivel. A beszámoló alapján 100 egyszülős háztartásban 142 gyermek nevelkedik, vagyis minden háztartásra 1,42 gyermek jut. Összesen 797 ezer gyermek él ilyen háztartásokban. Az egyszülős háztartások gyermekszám szerinti megoszlását tekintve 70%-ukban egy, 22,6%-ukban kettő, 5,2 százalékukban pedig három vagy annál több gyermek nevelkedik (MTA GYEP 2005).

1. táblázat

Családi pótlék összege gyermeküket egyedül nevelő szülők esetén

Gyermekek száma	Ellátás összege gyermekenként (Ft)		Különbség (+)
	Kétszülős háztartás	Egyszülős háztartás	
1	12 200	13 700	1 500
2	13 700	14 800	1 100
3 és 3+	16 000	17 000	1 000
Tartósan beteg/súlyosan fogyatékos	23 300	25 900	2 600

Forrás: Eurostat 2013.

Családi pótlék jogcímen 2012-ben összesen 345,8 milliárd forintot fizetett ki a Magyar Államkincstár (MÁK 2012). Nem találtunk megbízható adatokat arra vonatkozóan, hogy ebből mennyi jutott a gyermeküket egyedül nevelőkhöz a jogszabályban számukra meghatározott jogcímen. Az összeg lehető legpontosabb meghatározása érdekében a következő módszert követtük. Először meghatároztuk az egyszülős háztartásokban élő gyermekek családra vetített gyermekszám szerinti számát úgy, hogy az összes egyszülős háztartásban élő gyermek (KSH 2011 alapján) számát arányosan elosztottuk az MTA GYEP 2005-ös arányos becsléseivel. Ez alapján ma Magyarországon megközelítőleg 557 900 gyermek él egyedülként, 180 122 másodmagával, 41 444 pedig harmad- vagy többedmagával egyszülős háztartáson belül.

Az egyszülős háztartásokra fordított, családi pótlék jogcímen kifizetett „többletkiadások” mértéke (az emelt összegű és szintezett ellátások miatt) úgy becsülhető fel, ha először meghatározzuk, hogy mennyi pénzt kaptak volna ezek a háztartások, ha kétszülősök lennének. A gyermekek számát az egyszülős háztartások gyermekszámai alapján határoztuk meg, de ezeket a kétszülős háztartásoknak járó összegekkel szoroztuk fel. Miután megkaptuk a „normál sablont”, a kapott műveleteket ugyanígy el kellett végeznünk az egyszülősöknek ténylegesen kifizetett (emelt) támogatások arányos szorzataival. Hogy megkapjuk a teljes ráfordítási többletet, a „tényleges összegeket” ki

kell vonnunk a „normál sablon” összegeiből. Mindez számszerűsítve a 2. számú táblázatban látható.

A táblázatból kiderül, hogy családi pótlék jogcímen éves szinten több mint 10 milliárd (pontosabban 10,765 milliárd) forinttal többet fizet ki a MÁK az egyszülős háztartások emelt összegű juttatásaiként, mintha azok kétszülős családban élnének. Fontos megjegyezni, hogy ez a számítás nem tartalmazza a tartósan beteg, vagy súlyosan fogyatékos gyermekeknek „emelt összegű családi pótlék” jogcímen történt kifizetéseket, sem a „tényleges”, sem a „normál” sablonban. Továbbá szeretnénk kiemelni, hogy egyszülős családok sem csupán válás vagy családi diszfunkciók következtében jöhetnek létre, hanem számos más oka is lehet annak, ha egy gyermek vagy gyermekek nem mindkét szülőjükkel élnek (pl. már a gyermek születésénél sem volt jelen házastárs/élettárs, valamelyik szülő halála vagy a magasabb összegű családi pótlék miatt „stratégiai” okokból egyedülálló szülők).

Gyermektartásdíj megelőlegezése

Gyermektartásdíj megelőlegezésére akkor kerül sor, ha a gyermeket nevelő szülő a válást követően nem képes hozzájutni a számára bírósági úton megítélt gyermektartásdíjhoz. A tartásdíj állam általi megelőlegezésére legalább 6 havi fizetés-elmaradás esetén van lehetőség, amennyiben a háztartás egy főre eső havi jövedelme nem haladja meg a nyug-

2. táblázat

A családi pótlékra vonatkozó számítások sablonjai

Gyermekszám	Fő (gyermekek)	Összeg (Ft)	Becsült költségvetési kifizetés (ezer Ft)
Egyszülős „tényleges összege”			
1	557 900	13 700	76 432 300
2	180 122	14 800	26 658 056
3 +	41 444	17 000	7 045 480
Összesen	797 000	-	110, 135 Mrd
Kétszülős „normál sablon”			
1	557 900	12 200	68 063 800
2	180 122	13 700	24 676 714
3 +	41 444	16 000	6 631 040
Összesen	797 000	-	99, 370 Mrd
Különbség			10, 765 Mrd

Forrás: Eurostat 2013.

díjminimum kétszeresét (57 000 Ft 2013-ban). A tartásdíj megelőlegezését a gyámhatóság a költségvetés terhére biztosítja. A támogatás maximális összege a nyugdíjminimum 50%-a (14 250 Ft 2013-ban) gyermekenként. Ennek csökkentett összege is megállapítható indokolt esetben (a szülő a gyermeket részben el tudja tartani), de a támogatás nem lehet kevesebb a minimumnyugdíj 10%-ánál (2850 Ft). A tartásdíj-megelőlegezés legfeljebb 3 évig fizethető.

A KSH (2012) adatai alapján 2000-ben 5596 esetben, 2005-ben már 9320 esetben, 2012-ben pedig 12 670 kiskorú esetében került sor gyermektartási díj megelőlegezésére. Magyarország 2013-as költségvetése 1, 702 milliárd forintot különített el a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Alapból erre a célra adott évre vonatkozóan.

Szociális és gyermekjóléti szolgáltatások

A vizsgálat következő részében a gyermekvédelmi és a szociális törvények által nevesített olyan szolgáltatásokat, illetve intézményeket elemezzük, amelyek kapcsolatba hozhatóak a családi diszfunkciók intézményi kompenzálásával. Az egyes szolgáltatásokon belül megpróbáltuk lehatárolni azokat az ellátási formákat (tevékenységeket), amelyek a vizsgált problématerülethez egyértelműen, jól meghatározott módon köthetőek. Tapasztalataink alapján a rendelkezésünkre álló pénzügyi adatok és szolgáltatási elemek nem társíthatók teljes bizonyossággal. A szolgáltatások oldaláról ugyan definiálhatók egyes „tisztá profilú” ellátások (gyermekjóléti központok, kapcsolattartási ügyelet), azonban a finanszírozási oldalról nem rendelhető melléjük teljes biztonsággal meghatározható kiadási tétel. A gyermekjóléti vizsgálat esetén például a meglehetősen sok tevékenységet átfogó ellátáshoz egy sokcsatornás finanszírozási rendszer és sokféle fenntartót felvonultató struktúra kapcsolódik. A finanszírozási csatornák kibogozhatatlansága mellett számolnunk kell az adatszolgáltatást nyújtó intézmények kategorizálási pontatlanságaiból eredő lehetséges hibákkal és torzításokkal is.

Családsegítés

Családsegítésben összesen 834 036 személy részesült 2011-ben (KSH 2012). Az igénybevevői létszámok alapján ez a legtöbb ügyfelet ellátó szociá-

lis szolgáltatás. A segítségért fordulóok összetételét tekintve a nők jelentősen felülreprezentáltak, több mint másfélszer annyi nő keresi fel a szolgálatokat, mint férfi. Az intézmények adatszolgáltatása szerint az ügyfélszámnak csupán töredéke (65 115 fő) élt egyszülős háztartásokban (KSH 2011).

Ahhoz, hogy ki tudjuk számolni, a családsegítés jogcímen felhasznált források mekkora része lett kifizetve közvetlenül családi-kapcsolati diszfunkciók miatt, először le kellett válogatnunk típusuk szerint azokat a problémákat, amelyekkel az ügyfelek a szolgálatokat felkeresték. Az anyagi jellegű, tanulási, egészségügyi és foglalkoztatási problémákat kizártuk a gyűjtésből, hiszen ezek nem feltétlenül jelentenek (de természetesen jelenthetnek) családon belüli kapcsolati válságot, a család érzelmi kohézióját veszélyeztető tényezőket. A 834 036 összes esetből családi zavarok miatt keletkezett problémák (TEIR-SZÁIR 2013):

- családi-kapcsolati krízis 33 373 esetben (3,9%)
- családon belüli bántalmazás 1871 esetben (0,22%)
- gyermeknevelési problémák 20 556 esetben (2,3%)
- lelki-egészségi problémák 37 091 esetben (4,1%).

Számításaink szerint a 2011-es évben 92 891 esetben (a teljes esetszám 10,52%-a) fordultak a családsegítő szolgálatokhoz olyan problémákkal, amelyek viszonylagos biztonsággal a családon belüli kapcsolati és mentális válság tüneteként értelmezhetőek. Meglehetősen nehéz annak megállapítása, hogy mennyibe kerül az államháztartás számára ezen problémák elhárítása és mérséklése, mivel a családsegítő szolgálatok döntő többsége önkormányzati fenntartású, az állam csupán egy lakosságszám alapján megállapított normatívával finanszírozza a szolgáltatás működését. A 2013-as évre vonatkozó költségvetési törvény csupán egy közel 50 milliárd forintos keretet állapít meg a gyermekjóléti és szociális alapszolgáltatások finanszírozására, de ennek szolgáltatástípusonkénti megoszlása nem tisztázott.

Számításaink során nem tudtunk mást tenni, mint tartani magunkat a kutatásunk két választott alapelvehez, vagyis hogy csupán az igazolható, központi költségvetésből származó kiadásokat vesszük figyelembe, és minden esetben igyekszünk a minimálisan bizonyítható költségeket figyelembe venni. Ennek tükrében a központi

költségvetésből kiszámított, családsegítésre jutó irányzott támogatást (mintegy 25 milliárd forint) elosztottuk a bennünket érdeklő ügyfélcsoport teljes klienscsoporton belüli arányával (10,52%). A számítások alapján a családi diszfunkciók okozta problémák miatt kifizetett összeg legalacsonyabb értéke 2,5 milliárd forint körüli összegre tehető éves szinten. A kalkuláció valószínűleg alábecsüli a tényleges kiadásokat, azonban a tanulmány többi részéhez hasonlóan itt is a minimálisan igazolható összegek meghatározására törekedtünk.

Gyermekjóléti szolgálat

A gyermekjóléti szolgálat jogszabályi kötelezettsége (a Gyvt. alapján) a családi konfliktusok megoldásának elősegítése, különösen a válás, a gyermekelhelyezés, a kapcsolattartás esetében kialakult veszélyeztetettség megszüntetése érdekében. A gyermekjóléti szolgáltatás a gyermekvédelem intézményrendszerében preventív, illetve korrekciós feladatokat egyaránt ellát. Gyermekjóléti szolgálat 2011-ben az ország 3081 településén működött, ez a szolgáltatók számát tekintve 782 intézményt jelentett. A szolgáltatók összesen 151 204¹ gyermeket láttak el, az együttműködő családok száma pedig 84 705 volt (KSH 2011).

A szolgálatok fenntartása kötelező önkormányzati alapfeladat, e kötelezettségük teljesítéséhez a forrásokat a központi költségvetés normatív hozzájárulások útján biztosítja. A gyermekjóléti normatíva a település fő szociális mutatói alapján differenciált. Éves összegét, mértékét a mindenkori költségvetési törvény határozza meg. Az állam által biztosított hozzájárulás a tényleges költségeknek mindössze a 60-70%-át fedezi (Hazainé 2002), a hiányzó összeget a fenntartónak kell biztosítania. Az államháztartási kiadások meghatározásánál a következő nehézséggel kellett szembenézni. A 2013. évre vonatkozó költségvetési törvény² az egyes szociális és gyermekjóléti feladatok támogatásánál előirányzatként egy közel 50 milliárdos keretet határoz meg, amely magába foglalja a szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatások általános feladatait. Különös tekintettel a Szt. 64. §-ában meghatározott családsegítést, a Gyvt. 39. §-ában meghatározott gyermekjóléti szolgáltatást, a 40. §-ában meghatározott gyermekjóléti szolgálatot, a 44. §-ában meghatározott házi gyermekfelügyeletet, valamint a 44/A. §-ban nevesített alternatív napközbeni ellátást. A

keretösszeg szolgáltatásonkénti megoszlása nem rögzített. A nevesített jogszabályok teret engednek az önkormányzatoknak, hogy különböző fenntartási keretekben nyújtsák a szolgáltatást, ennek megfelelően a finanszírozás is differenciált. A gyermekjóléti szolgáltatás bevezetésekor jellemzően az önálló önkormányzati fenntartás dominált, finanszírozási nyomás³ hatására a társulások formája ugyancsak jelentőssé vált. A jelenleg is sokszereplős diverzifikált fenntartói rendszerben a szolgáltatások 34,6%-át települési önkormányzatok, a 23,4%-át a kistérségi vagy települési önkormányzatok intézményfenntartási társulása látja el. A szolgáltatások 17,5%-a nonprofit, civil, a 11,7%-a egyházi fenntartású. (NRSZH 2012:31)

A differenciált finanszírozáson túl a pontos kiadási tétel meghatározását nehezítette, hogy a gyermekjóléti szolgálatoknál kezelt problémák rendkívül komplexek. Jelen esetben az ellátott gyermekek problémacsoportjai közül azokat vettük figyelembe, amelyek feltételezhetően szoros összefüggésben állnak a családok diszfunkcionális működésével.

A gyermekjóléti szolgálatnál kezelt problémák száma és aránya a teljes esetszámhoz képest (KSH 2011:41):

- gyermeknevelési probléma 165 468 eset (a teljes ellátotti esetszám 20,18%)
- gyermek beilleszkedési problémája 63 971 eset (7,8%)
- gyermek magatartászavara 104 571 eset (12,76%)
- családi konfliktus 71 854 eset (8,76%)
- családon belüli bántalmazás 13 318 eset (1,62%)
- életviteli jellegű 122 188 eset (14,9%)
- szülői elhanyagolás 51 437 eset (6,27%)
- szenvedélybetegség 16 326 eset (1,99%).

A fentiek alapján 2011-ben 609 1334 esetben láttak el a gyermekjóléti szolgálatok olyan hatáskörükbe tartozó problémákat, amelyek a családok működési zavarával, szétesésével kapcsolatosak. A teljes ellátotti esetszámnak (819 840) ez a háromnegyedét (74,28%-át) jelenti. A fennmaradó részt (25,72%) olyan problémacsoportok alkotják, mint az anyagi gondok, fogyatékoság és retardáció. Természetesen nem zárható ki, hogy a számosságát tekintve (201 272 eset) legnagyobb problémakör („anyagi gondok”) tekintetében is megjelenik a válás, a családi diszfunkció, mint kiváltó ok, azonban fogalmi tágassága végett ez a kategória végül nem került bele a számításunkba.

Mivel a szolgáltatások a helyi önkormányzatok lakosság száma alapján finanszírozottak, ahhoz, hogy pontos adatokat rendelkezünk, szükségünk lenne a gesztortelepülések lakosság szám szerinti megoszlására, illetve a társult települések lélekszámára. A jelenlegi keretek közt ennek megállapítására nincs mód, ezért avval a valószínűleg nem teljesen pontos feltételezéssel kellett élnünk, hogy az 50 milliárd forintos keret egyenlő arányban oszlik meg a szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatások tekintetében. A gyermekjóléti szolgáltatások finanszírozására így a fennmaradó 25 milliárd forintos keretösszegeből – mivel a családi diszfunkcióval érintett esetek száma a teljes ellátotti esetszám 74,28%-át teszi ki – számításaink szerint 18,57 milliárd forint jut az általunk vizsgált esetscsoport problémáinak kezelésére.

Gyermekjóléti központ

A gyermekjóléti központok létrehozását a Gyermekvédelmi törvény 2005. július 1-jével hatályba lépő rendelkezése tette kötelezővé a 40 ezer lakos feletti településeken, illetve a megyei jogú

városok számára. A központok működtetésével a gyermekjóléti szolgálat alapfeladatain túl biztosítani kell az utcai-lakótelepi szociális munkát, a kórházi szociális munkát, az ún. készenléti szolgálatot, valamint a kapcsolattartási ügyeletet is.⁵ Az NRSZH (2012:90) adatai szerint 2012-ben 46 ilyen központ működött az országban. A 2013. évi költségvetési törvény központonként 2 099 400 Ft fajlagos támogatási összeget határoz meg számukra. A 46 központtal számolva mindez éves szinten 96 572 400 Ft kiadási tételt jelent.

A gyermekjóléti központokban ellátott gyermekek száma problémacsoportonként és arányuk a teljes esetszámhoz viszonyítva (TEIR-SZÁIR 2011):

- családi konfliktus 2379 fő (9,86%)
- családon belüli bántalmazás 730 fő (3,03%)
- gyermekintézménybe való beilleszkedési nehézség 2686 fő (11,13%)
- gyermeknevelési nehézség 3754 fő (15,56%)
- magatartászavar, teljesítményzavar 3767 fő (15,61%)
- szenvedélybetegségek 636 fő (2,64%)
- szülői elhanyagolás 1838 fő (7,62%)
- szülők vagy a család életvitele 3277 fő (13,58%).

A családi diszfunkcióval összefüggésben tehát a gyermekjóléti központokban összesen 19 067 gyermeket láttak el 2011-ben, amely a teljes ellátotti létszám (24 130 fő) négyötödét (79,02%) teszi ki. A gyermekjóléti szolgálatok és központok speciális és prevenciós szolgáltatásait igénybe vevő gyermekek száma és arányuk a teljes esetszámhoz viszonyítva (KSH 2011:42):

- kapcsolattartási ügyelet 11 866 fő (18,53%)
- készenléti szolgálat 2399 fő (3,75%)
- utcai és lakótelepi szociális munka 27 027 fő (42,21%)
- kórházi szociális munka 3430 fő (5,36%)
- iskolai szociális munka 19 303 fő (30,15%).

Speciális szolgáltatások összesen 64 025 fő.

A fenti szolgáltatások közül a kapcsolattartási ügyelet és az iskolai szociális munka az a szolgáltatásforma, amely talán a legszorosabb kapcsolatban áll a családok zétbomlásából eredő zavarok kezelésével. E két szolgáltatástípus közel felét (48,68%) jelenti a speciális szolgáltatások kategória teljes esetszámának.

A gyermekjóléti központok 2011-ben a fenti adatok szerint alapellátásban 24 130 fő és speciális ellátásban 64 025 fő gyermek ellátását biztosították. A gyermekjóléti központok számára a központi költségvetésből elkülönített 96 572 400 Ft-tal számolva a fejenkénti összeg 1095 Ft/fő támogatást jelent. Amennyiben a családi diszfunkcióval érintett eseteket vizsgáljuk (50 236 fő), akkor a problémacsoportnak kifizetett támogatás összege 55 millió forintra tehető (pontosan 55 088 420 Ft), így ekkora összeg csoportosítható a gyermekjóléti központok működéséhez a tárgyalt probléma esetén.

Gyermekek átmeneti intézményei

Az átmeneti gondozást biztosító gyermekvédelmi ellátási formák célja, hogy a családban élő, de átmenetileg ellátás nélkül maradó gyermekek részére, vagy akik elhelyezés hiányában gondozás, nevelés, lakhatás nélkül maradnának, valamint akiknek ellátása a család életvezetési nehézségei miatt veszélyeztetett, teljes körű, testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésüket elősegítő ellátást biztosítson, és ideiglenesen pótolja a szülői gondoskodást.⁶ Az átmeneti gondoskodási formák közé alapvetően három szolgáltatás tartozik: a családok átmeneti otthona, a gyermekek átmeneti otthona és a helyettes szülői ellátás.

A családok átmeneti otthona még a Gyermekvédelmi törvény hatálybalépése előtt is létező ellátási forma volt. A Gyvt. 2005. évi módosítása kiszélesítette a hozzáférés lehetőségét azzal, hogy a 30 ezer főt meghaladó lélekszámú településeken kötelező ellátási formává tette. Alapesetben a nagyobb városok működtetnek családok átmeneti otthonát, azonban a fenntartók közt találunk olyan településeket is, amelyek a jogszabály által nem lennének kötelezettek biztosítani ezt az ellátást.

A gyermekek átmeneti otthona ellátási formát a Gyvt. 2005. évi változtatása vezeti be, kötelezővé téve ezen intézmények fenntartását a 20 ezer főnél nagyobb lélekszámú településeken. Az országos lefedettségben nagy eltérések mutatkoznak, vannak olyan megyék, melyekben egyáltalán nem működik gyermekek átmeneti otthona, ilyen pl. Fejér, Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Tolna és Jász-Nagykun-Szolnok megye (NCSSZI 2011:10). Az átmeneti elhelyezési formák harmadik csoportja a helyettes szülői ellátás, ami az 1990-es évektől kezdett országosan kiépülni.

Azok az önkormányzatok vehetnek igénybe költségvetési támogatást a gyermekek átmeneti intézményeihez kapcsolódóan, amelyek a Gyvt.-ben szabályozott módon gyerekek és családok átmeneti gondozását biztosító intézményt tartanak fenn és/vagy helyettes szülői ellátást biztosítanak. Az intézmények támogatása 635 650 Ft/fő összegben történik.

A KSH (2011:46) adatai szerint 2011-ben helyettes szülőnél elhelyezett gyermekek száma összesen 119 fő volt. Gyermekek átmeneti otthonában elhelyezett gyerekek száma 1225 fő volt. Családok átmeneti otthonában pedig 5962 gyermeket gondoztak tárgyévben. Az átmeneti elhelyezést biztosító intézményekben összesen 7306 gyermek élt a 2011-es évben. Mindez a költségvetés kiadási oldalát vizsgálva 4,64 milliárd forint (4 644 058 900 Ft) teljes ráfordítást jelent.

Hajléktalan személyek nappali ellátása

A hajléktalan emberek nappali ellátása feladatkörbe tartozik a népkonyhák fenntartása és a nappali melegedők működésének megszervezése. A magyar állam 2,15 Mrd forintot fordított hajléktalanok nappali ellátására 2010-ben. A hajlék-

talanelátás családi-kapcsolati problémákból eredő kiadási tételei leginkább úgy közelíthetők meg, ha először felbecsüljük azoknak az embereknek a számát, akik családjuk felbomlása miatt kerültek utcára. Ezután tudunk csak a különféle jogcímen járó és eltérő forrásokból származó költségvetési kiadási tételekkel számításokat végezni. A családi-kapcsolati krízisek miatt hajléktalanná vált emberek problémacsoporton (tehát az összes hajléktalanhoz viszonyított) belüli megoszlását Győri Péter és Maróthy Márta (2008:18) a következőképpen értékeli:

„A hajléktalanná válás egyéni okai között az esetek kétharmad részében a kapcsolati konfliktusok állnak: válás, élettársi kapcsolatok felbomlása, szülőkkkel való összeveszés, leggyengébbként, bűnbakként a családból való kismimizés, menekülés a családon belüli erőszak elől.”

Ha elfogadjuk a Győri-Maróthy szerzőpáros becslését, a válás és más családkapcsolati konfliktusok miatt fedél nélkül maradók részére 1,43 Mrd forint került kifizetésre 2011-ben a nappali ellátási formákon keresztül.

Tartós és átmeneti bentlakást nyújtó hajléktalanellátó intézmények

Hajléktalanok számára átmeneti és tartós elhelyezési formát nyújtanak a hajléktalan személyek szállásai és éjjeli menedékhelyei, valamint a hajléktalan személyek otthonai. 2010-ben összesen 8550 fő vett részt átmeneti és 625 fő tartós bentlakást biztosító ellátásokban, így összesen 9175 fő részesült szakosított szociális ellátásban.

Átmeneti ellátás

Az átmeneti szociális ellátási formák közé tartoznak a hajléktalan személyek szállása és éjjeli menedékhelye szolgáltatástípusok. Ezek határozott időre, legfeljebb egy évre biztosítják a hajléktalan emberek ellátását. A lakhatást biztosító szolgáltatásokat igénybe vevő hajléktalanok döntő többsége átmeneti ellátást nyújtó intézményben él. Az átmeneti ellátás férőhelyszáma 9239 volt 2010-ben (KSH 2010). A férőhelykihasználtság 92,54% volt 2010-ben. Mindez azért fontos, mert a költségvetési törvény az átmeneti ellátás

állami finanszírozását férőhelyszám szerint állapítja meg. A 2013-as költségvetési törvény 468 350 forintot állapít meg egy férőhelyre éves szinten. Ha leszűrjük a potenciálisan igénybe vehető férőhelyszámokat a kutatás témáját érintő felhasználói csoport részesedésére vonatkozóan (Győri és Maróthy becslései alapján), azt kapjuk, hogy 6159 fő veszi igénybe az ellátást családi konfliktusok vagy válás miatt. Ezt felszorozva az ellátás éves állami támogatásával, látható, hogy éves szinten kb. 2,88 Mrd forintot költ a magyar állam a házassági/párkapcsolati konfliktusok miatt hajléktalanná vált emberek lakhatásának átmeneti biztosítására.

Tartós elhelyezés

Hajléktalan személyek otthonában viszonylag kevés, 625 fő élt 2011-ben, 633 férőhelyen. Mindez 0,7%-a az összes (88 228 fő) szakosított ellátásban részesülőknek, így a rájuk fordított éves költségvetési kiadás sem túl magas. Arányosítva 1,012 Mrd forint, amelyet ha a családi zavarok miatt utcára kerülők ellátására vetítünk, 674,6 millió forintot kapunk.

Egyéb közfeladatok

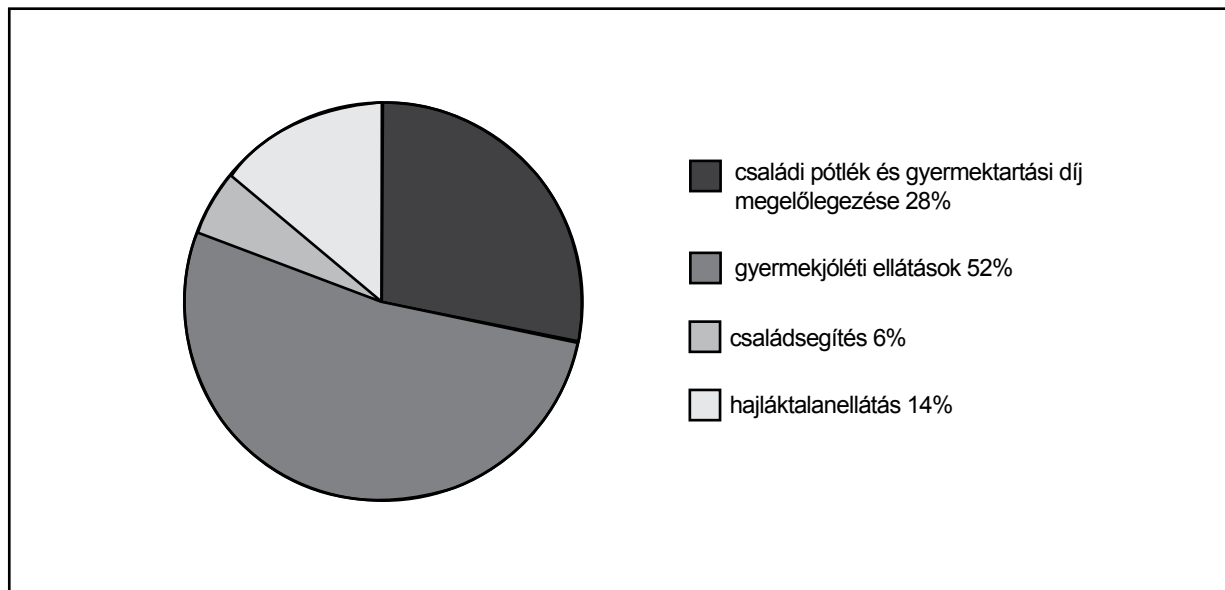
A hajléktalanokhoz kapcsolódó közfeladatok ellátására 2013-ban 451 millió forintot különített el a kormány. Ha ezt arányosítjuk a célcsoportra, 300,66 millió forintot kapunk egy évre.

Utcai szociális munka

Fontos eleme az utcán élő hajléktalanok ellátásának az utcai szociális munka nevet viselő alapszolgáltatás. A 2013-es évre vonatkozó költségvetési törvény egyéb szociális alapszolgáltatások címen, egy helyen (költségvetési sorban) nevesíti az utcai szociális munkát, a jelzőrendszeres házi segítségnyújtást, a közösségi ellátásokat és a támogató szolgáltatást. Annak érdekében, hogy megbecsüljük az utcai szociális munkára fordított teljes kiadást, előző évi igénybevevői létszám-arányosan leosztottuk az összesen 5,95 Mrd forintos kiadást. Fenti számítás értelmében becsléseink szerint a kormányzat utcai szociális munkára 1 219,33 millió forintot ad ki.

2. ábra

A családok diszfunkcionális működéséből eredő problémák kompenzálására irányuló szociális és gyermekvédelmi kiadások területenkénti megoszlása

Forrás: Magyar Ifjúság 2012, 1031 fő

Ha ezt az összeget arányosítjuk a hajléktalanok utcára kerülés okai szerinti összetételével (Győri és Maróthy 2008-as számításai alapján), a célcsoportra fordított éves kiadás becslést összege 812 666 ezer forint.

Összefoglalás

A hazai szociális és gyermekvédelmi ellátások rendszere túlságosan szerteágazó és mind igazgatását, mind finanszírozását tekintve meglehetősen bonyolult ahhoz, hogy pontosan le tudjuk mérni, hogy az ezekre a támogatásokra fordított összegek mekkora hányada fordítódik ténylegesen a családok felbomlásának kompenzálására. Mindezek tükrében kutatásunk inkább egy érdekes és óvatos próbálkozásnak, mintsem megdönthetetlen állásfoglalásnak fogható fel, amely arra tett kísérletet, hogy a családok felbomlásának szociálpolitikai vetületeit nemcsak a probléma oldaláról, hanem a pénzübeli ráfordítások felől is meg tudjuk közelíteni.

Eredményeink alapján a kormányzat több mint 42 Mrd forintot fordít éves szinten a családi diszfunkciók kezelésére a szociális és gyermek-

védelmi rendszeren keresztül. Valószínűleg ez az összeg tovább gyarapodna az ilyen célú oktatási, egészségügyi és igazságszolgáltatási közkiadások vizsgálatával. Az általunk mért ráfordítás több mint fele a gyermekjóléti intézmények és szolgáltatások működtetésére fordítódott. Közülük is kiemelkedik a gyermekjóléti szolgálatok költségvetési támogatása (18,57 Mrd Ft). Mindez nem meglepő, a gyermekvédelem ellátásai azok, ahol a családi defektusok általában először megjelennek a „rendszer” számára. A gyermekek problémáin, viselkedési és kapcsolati zavarain keresztül csapódnak le, válnak láthatóvá a sokszor rejtőzködő családon belüli konfliktusok és dezintegráló hatások. Az általunk mért ráfordítások hetede (6,1 Mrd Ft) a hajléktalan ellátás különböző csatornáin (nappali, átmeneti és tartós ellátási formák) keresztül jelenik meg, mely szolgáltatás gyakran az utolsó lehetősége a felbomló családokból kikerülőknél. A vizsgált pénzübeli ellátások közül az egyszülős háztartások számára folyósított magasabb összegű családi pótlék jelenti a legmagasabb kiadást 10 Mrd forint feletti éves értéken. Ennél alacsonyabb kiadást (1,7 Mrd Ft) képvisel a gyermektartásdíj megelőlézése.

Irodalom

Andorka Rudolf (2006): Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó, Budapest

Esping-Andersen, Gösta (1999): Jóléti államok az évszázad végén: a munkaerőpiac, a családszerkezeti és a demográfiai változások hatása. in: Csaba Iván–Tóth István György (szerk., 1999): A jóléti állam politikai gazdaságtana Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 89–112.

Győri Péter és Maróthy Márta (2008): Merre tovább? Egy nemzeti hajléktalanügyi stratégia lehetséges keretei, Pro Domo füzetek, No.1.

Hazai Istvánné, Dr. (2002): A szolgáltatások szerepe a szociális ellátásokban, http://www.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/dr_hazai_istvanne_-_a_szolgaltatasok_szerepe_a_szocialis_ellatasokban.pdf (letöltés időpontja: 2013-10-02)

Kohli, Martin (1990): Társadalmi idő és egyéni idő, In: Gellériné L. M. (szerk.) Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok - Budapest, 1990, Akadémia kiadó 175–212.

KSH (2011): Szociális statisztikai évkönyv, KSH, Budapest

Mrozek, Andrea és Rebecca Walberg (2009): Private Choices, Public Costs, Institute of Marriage and Family in Canada, Ottawa

NCSSZI (2011): Gyermekjóléti alapellátások és szociális szolgáltatások, helyzetértékelés, pp. 128–129., NCSSZI, Budapest

NRSZH (2012): A szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatások igénybe vevői 2012, NRSZH, Budapest

Relationships Foundations (2013): Counting the Cost of Family Failure, Research Note, Cambridge

Scafidi, Benjamin (2008): The Taxpayer Costs of Divorce and Unwed Childbearing, Institute for American Values, New York

Schramm, David G. (2006): Individual and Social Costs of Divorce in Utah, Journal of Family and Economic Issues, Vol. 27. pp. 133–151

Somlai Péter (2013): Család 2.0, Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig, Napvilág KK. Bp.

Jegyzetek

- 1 2004-ig gondozási esetek, 2005-től a gondozott gyermekek száma, kivéve a speciális és a prevenciók szolgáltatásokat igénybe vevő kiskorúakat. 2010-től tartalmazza a szakellátásban gondozottakat is.
- 2 2012. évi CCIV. Törvény Magyarország 2013. évi központi költségvetéséről.
- 3 *A települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló, 2004. évi CVII. törvény megalkotásával. A törvény célja pénzügyi ösztönzőkkel a kistérségek összehangolt fejlesztésének előmozdítása, az önkormányzati közszolgáltatások színvonalának kiegyenlített emelése.*
- 4 Az ellátott gyerekek problémáinak halmozott száma.
- 5 1997. évi XXXI tv. Gyvt. 40. § (1)-(3)
- 6 1997. évi XXXI Gyvt. 45§

Kovács Szilvia – Pillók Péter

Az állami transzferek szerepe a széthulló családokban

Bevezetés

Egy család széthullása hatalmas terheket ró annak minden tagjára: az érzelmi terhek mellett sokszor nehezebben áthidalható problémát jelentenek az anyagi terhek. A válás mindegyik fél számára költségvetési oldalról, és az életmódot tekintve is új körülményeket teremt. Az ilyen sajnálatos élethelyzetbe került személyek és háztartások számára minden bizonnyal felértékelődik az anyagi juttatások és támogatások szerepe, amelyek a hétköznapi élet létfenntartási szintjén a gyermekeket nevelő szülőket segítik.

Azok az állami szférából befolyó juttatások, amelyeket egy család vagy szülő a gyermekek után kap, különösen nagy súllyal jelenhet meg az érintett család költségvetésében. Egy kétkeresős család a válást követően egykeresőssé, azaz egyszülőssé válik, hirtelen többfelé oszlik meg az eleve megcsappant bevétel, úgy, hogy mindeközben a korábban megszokott életszínvonalhoz hasonlatos szintet próbálnak a szülők megtartani, elejét véve annak, hogy az esetleges „színvonalessel” még inkább sérüljön a válási krízisben nagyon is érintett gyermek.

Tanulmányunkban kísérletet teszünk arra, hogy a családok szintjén bemutassuk, az egyes állami transzferek milyen mértékben és milyen arányban jelennek meg a háztartások bevételi oldalán. A Háztartási Költségvetési Felvétel (HKÉF) 2010. évre vonatkozó adatfelvételének adataira támaszkodva megvilágítjuk e családok bevételi struktúrájának átrendeződését, összehasonlítva egy két szülővel rendelkező család bevételi struktúrájával – azaz megvizsgáljuk az állami transzferek szerepét és hatását a diszfunkcióval sújtott, illetve az ideáltipikus családokban.

Az elemzés során arra nincs lehetőségünk, hogy számításba vegyük az egyes családok, illetve háztartások válással kapcsolatos költségeit – ez a procedúra olyan nem várt és nem tervezhető költségeket ró az egyes háztartásokra és tagjaira,

amelyekről rendszeres kimutatás még nem készült. Ilyenek például a magával a jogi folyamattal kapcsolatos költségek (eljárási díjak, honoráriumok), de jelen vannak a lakás eladásával járó kiadások is (ingatlanközvetítői díj, adó, költözés, bútorok, elektronikai eszközök), ahogy az esetleges névváltoztatással járó átíratások tarifái. Egy ilyen vagyongosztrási folyamatban sok esetben a piaci érték alatt kerülnek értékesítésre az ingatlanok a rendelkezésre álló idő rövidege miatt. Ezek természetesen olyan kiadások, amelyeket meg lehet említeni, azonban összességében mérni nincs lehetőség, hiszen a kutatások nem terjedtek ki az ennyire specifikus lebontásokig.

A vizsgált két családmodell klasszikus példáját tekintve: a „két kereső és négy fogyasztó” (2 szülő és 2 gyermek) modellje átvált az „egy kereső, három fogyasztó” modellre. Természetesen maga a folyamat, amikor egy háztartásból két önálló háztartás keletkezik, rendkívüli áldozatokat követel a háztartások részéről, és nagymértékben emeli a lakhatással és létfenntartással kapcsolatos költségeket. A terhek érzékeltetésére elég csak arra gondolni, hogy a válás az egyik tipikus útja (többnyire a férfiak esetében) a hajléktalanná válásnak.¹ A gyerek(ek)kel maradó, gazdaságilag aktív háztartástag (praktikusan az édesanya) még a gyermektartási díjjal együtt számolva is csupán egy részét képes reprodukálni a háztartás korábbi – kétkeresős – jövedelemtömegének.

A HKÉF alapvető célja a háztartások jövedelmeinek és fogyasztási kiadásainak szerkezeti kimutatása. A kétlépcsős, rétegzett mintavétel során több mint 26 000 16 éves és annál idősebb személy részvételével (10 000 háztartással) készült kérdőív, interjú, illetve kiadási és bevételi napló. Ez két külön fázisban történt: az alanyok egy hónapig naplót vezettek, majd év végén következett egy részletes interjú.²

1. táblázat**A magyar háztartások szerkezete 2010-ben**

Háztartástípusok Laeken alapján	Háztartások száma	Aránya (%)
Egy felnőtt férfi 65 év alatt – gyerek nélkül	208 456	5,5
Egy felnőtt férfi 65 évesen és a felett – gyerek nélkül	69 319	1,8
Egy felnőtt nő 65 év alatt – gyerek nélkül	260 109	6,9
Egy felnőtt nő 65 évesen és a felett – gyerek nélkül	367 339	9,7
Két felnőtt, mindketten 65 év alatt – gyerek nélkül	619 338	16,4
Két felnőtt, legalább az egyik 65 év felett – gyerek nélkül	487 013	12,9
Három felnőtt – gyerek nélkül	287 707	7,6
Legalább 4 felnőtt – gyerek nélkül	99 745	2,6
Egy felnőtt – legalább egy gyerek	160 193	4,2
Legalább 3 felnőtt – egy gyerek	182 180	4,8
Két felnőtt – egy gyerek	378 954	10
Két felnőtt – két gyerek, legalább az egyik 14 év feletti	189 237	5
Két felnőtt – legalább három gyerek	154 547	4,1
Két felnőtt – két gyerek, mindkettő 14 év alatti	185 403	4,9
Legalább 3 felnőtt – legalább 2 gyerek	129 914	3,4
Összesen	3 779 454	100

A magyarországi háztartásszerkezet

A HKÉF-adatfelvétel alapján a teljes kép érdekében és az operacionalizálás előkészítéseként vessünk egy pillantást a magyar háztartások szerkezetére.

A legnagyobb önálló csoportot a laekeni háztartástípusok alapján a *két felnőtt, mindketten 65 év alatt – gyerek nélkül* csoport alkotja (16,4%), illetve a *két felnőtt, legalább az egyik 65 év felett – gyerek nélkül* csoport (12,9%), összesen a két felnőttből álló háztartások 29,3%-a.

A családok szempontjából közelítve a magyar háztartások szerkezetét a következő kép vázolható: összesen 2 399 026 háztartásban nem él gyermek, ez a háztartások 63,4%-a, gyermeket nevel összesen 1 380 428 háztartás, ami a magyarországi háztartások 36,4 %-a. Ebben a tipológiában az általunk keresett társadalmi csoport, az egy felnőttből és (legalább egy) gyerekből álló háztartások száma is megközelítően megadható: összesen 160 193 háztartást találunk ilyen összetételben, amely a háztartások 4,2%-át jelenti. E háztartásokban ugyanakkor több olyan – nagyon is nehéz sorsú – élethelyzet adódik, amely nem

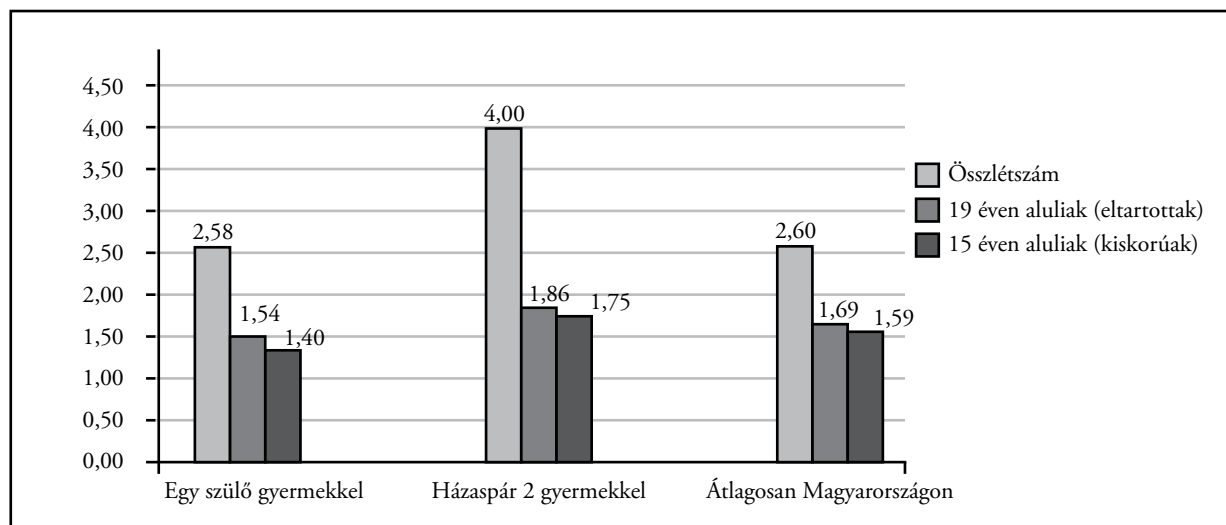
képezi elemzésünk tárgyát, elég talán csak azt az egyszerű tényt említeni, hogy nem csak a vér szerinti szülő nevelhet gyermeket. A HKÉF-adatbázis lehetőséget ad arra, hogy ennél egy fokkal jobban tudjuk definiálni az általunk jellemezni próbált társadalmi csoportot.

A fókuszba került típus az egy szülővel élő, legalább egygyermekes háztartások. Emellett az összehasonlítás érdekében megnézzük a két gyermeket nevelő háztartásokat, amelyek összességében a magyarországi háztartások 9,9%-át teszik ki, illetve az összesített háztartások átlagait.

Az elemzés során használt háztartástípus-kategória célunk szempontjából azonban tartalmazhat torzításokat is, illetve több körülményre nem lehet – magából a kvantitatív másodelemzés módszeréből adódóan – érzékeny. Így például biztosan egy kategóriaként kezeljük az elemzés során azokat az élethelyzeteket, amelyek nem a válással kapcsolatos okokból alakultak ki, de ebbe a kategóriába kerültek az özvegyek is, valamint a vállaltan külön élők, amely esetekben nem tudunk tekintettel lenni a különélés okára.

1. ábra

Átlagos létszám és összetétel a háztartásokban

Nem láthatjuk e kvantitatív elemzésből a különbségeket a mindennapi életvitel és gyermeknevelés szintjén sem, nem állnak rendelkezésünkre lágy változók. A nem együtt élő szülő jelenléte vagy nem jelenléte az egyszülős-gyermekes háztartások életében nagyon sok körülmény függvénye. Elképzelhető az is némely esetben, hogy a formálisan együtt élő, együtt maradó családok esetében rosszabbak a körülmények a családi élet és gyermekne-

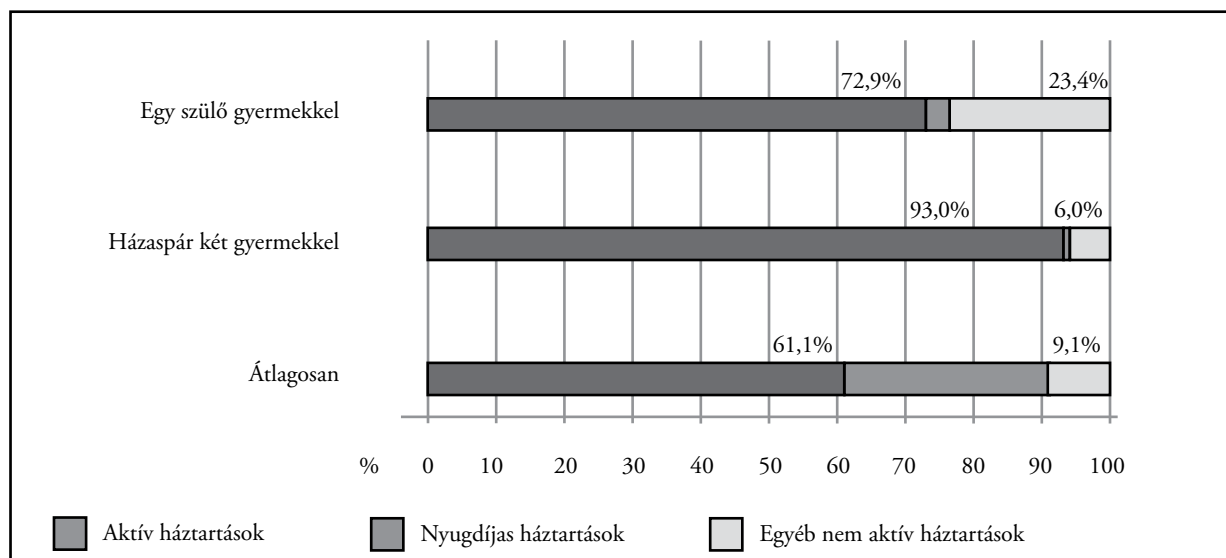
velés szempontjából, néha pedig anyagilag is.

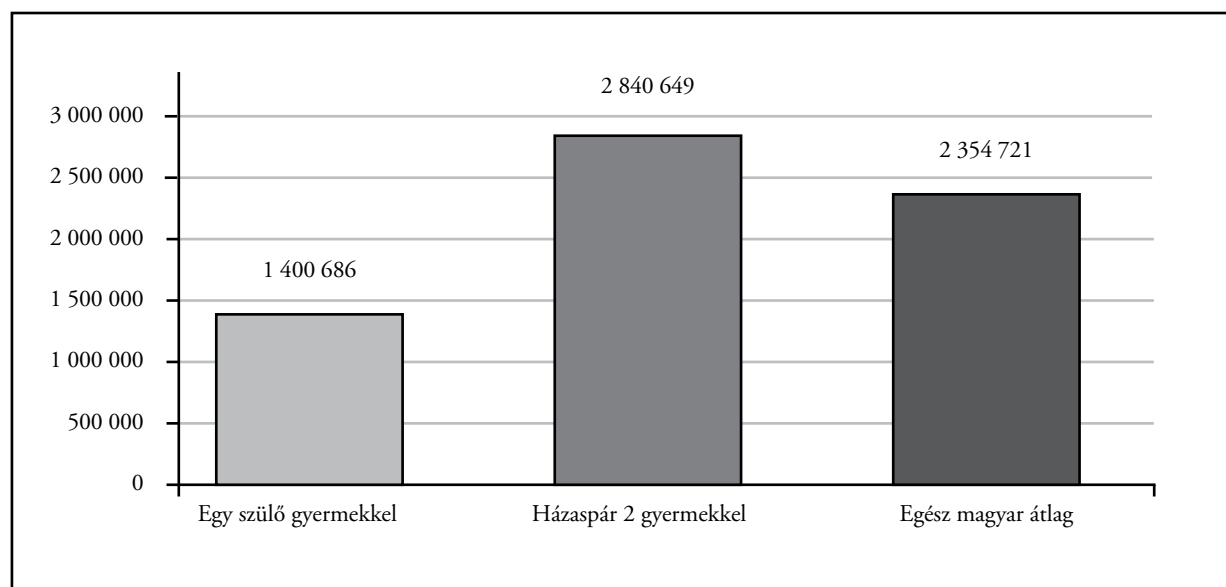
Ezek alapján tehát a vizsgált két háztartástípus esetében jól látható különbségeket várunk és tapasztalunk a háztartások létszámában.

Az egyszülős háztartások átlagosan 2,58 fősek, hasonlóan az átlagos magyarországi háztartásmérethez. Az egyszülős háztartásokban él a gyermekek összesen 7%-a, a másik vizsgált háztartástípusban pedig a gyermekek 31%-a.

2. ábra

A háztartások legalább egyik tagja gazdaságilag aktív

3. ábra**A háztartások éves átlagos nettó jövedelme minden jövedelemforrást egybevetve****A háztartások jövedelmi viszonyai**

A jövedelmi viszonyokat alapvetően meghatározza, hogy él-e a háztartásban olyan személy, aki gazdaságilag aktív. Az egyszülős háztartások közel 73%-ában aktív a felnőtt háztartás tag, míg a kétszülős háztartásoknál ez az arány 93%. Mindkét vizsgált társadalmi csoportban azt tapasztaljuk, hogy a magyarországi átlagnál nagyobb arányban vannak a háztartásban aktívak, ugyanakkor az egyszülős-gyermekes háztartások esetében a háztartások közel negyede az, ahol nem találunk aktív háztartás tagot.

Az egyszülős háztartások esetében nem meglepő módon azt tapasztaljuk, hogy az éves nettó jövedelem hozzávetőlegesen fele a kétszülős háztartásokhoz képest, miközben a háztartásban élő egy keresőre jutó fogyasztók létszáma több mint két fő: az egyszülős családok esetében egy keresőre több mint egy gyermek jut átlagosan, míg a két szülő két gyermekkel élő háztartásokban egy keresőre egy eltartott jut.

Összességében az egyszülős gyermekes háztartásoknál összpontosul az éves szinten számolva a HKÉF alapján számolt magyarországi nettó jövedelmi összesség 2%-a, a kétgyermekes házaspároknál pedig a nettó éves jövedelem 11%-a.

Bevételi struktúra és társadalmi transzferek

A bevételi struktúra vizsgálatok fontos tisztázni azt, hogy mit is értünk az egyes jövedelem típusok alatt. Alapvetően három nagy bevételi forrást tudunk egy háztartás szintjén megkülönböztetni. A legegyszerűbben megfogható a munkajövedelem, ide tartozik minden, szélesen értelmezett munkatevékenységből befolyt pénz. A társadalmi jövedelem kategóriája tartalmazza azokat a transzfereket, melyekkel az állam a családokat segíti, kezdve a nyugdíjaktól a családi pótlékon át a gyermekgondozási juttatásokig. Az egyéb jövedelem kategóriája pedig magában foglalja mindazokat a forrásokat, melyek az említett két fő forráson kívül esnek, ilyenek például a háztartások közötti pénzügyi transzferek.

Alapvetően azt láthatjuk, hogy a kétszülős háztartások és az egyszülős háztartások esetében is magasabb a társadalmi jövedelemmel rendelkező háztartások aránya az átlaghoz képest, azonban lényeges különbség az egyszülős és a kétszülős háztartások között e jövedelem típusok esetében nem látszik. Van különbség ugyanakkor az egyéb jövedelmek esetében, ahol a kétszülős háztartások 31%-a, az egyszülős háztartásoknak pedig 2/3-a (66%) rendelkezik ilyen típusú jövedelemmel. Természetes az is, hogy az úgynevezett munkajövedelemmel

rendelkező háztartások nagyobb arányban vannak a kétszülős háztartások között, hiszen itt két keresőről beszélhetünk, míg az egyszülős háztartások esetében már csökken a mértéke, teret engedve az egyéb jövedelmeknek, de még így is jóval az átlagos 82%-os arány felett marad a maga 90%-ával.

Eddig azt vizsgáltuk, hogy a három különböző jellegű jövedelem közül melyekkel rendelkeznek az egyes családtípusok – most tekintsük át bizonyos bevétel típusok jelentőségét a háztartás szempontjából.

Társadalmi jövedelemnek tekintettük jelen esetben tehát a különféle nyugdíjakat; munkanélküli ellátáshoz kapcsolódó juttatásokat; gyermekellátási folyósításokat; a nevelési ellátást (ami a családi pótlékot takarja, legyen az emelt vagy alapösszegű); az egyéb, gyermekekkel kapcsolatos ellátásokat, mint amilyen például a diákhitelhez nyújtott célzott támogatás egyes, gyes, gyed, gyet alatt, vagy az utazási kedvezmények; és az egyéb szociális jövedelmeket, így alkotva egész és átfogó merítést.

A vizsgált transzfertípusok közül a család költségvetéséből legnagyobb részt a társadalmi jövedelmek jelentenek. Fontos megjegyezni – főként az összes magyar háztartás esetében –, hogy ezek a jövedelmek minden társadalmi jövedelemforrást magukban foglalnak, beleértve a nyugdíjat is, éppen ezért az egyes háztartástípusokban teljesen más társadalmi jövedelemszerkezetet találunk, erre a későbbiekben még kitérünk. Fontos megemlí-

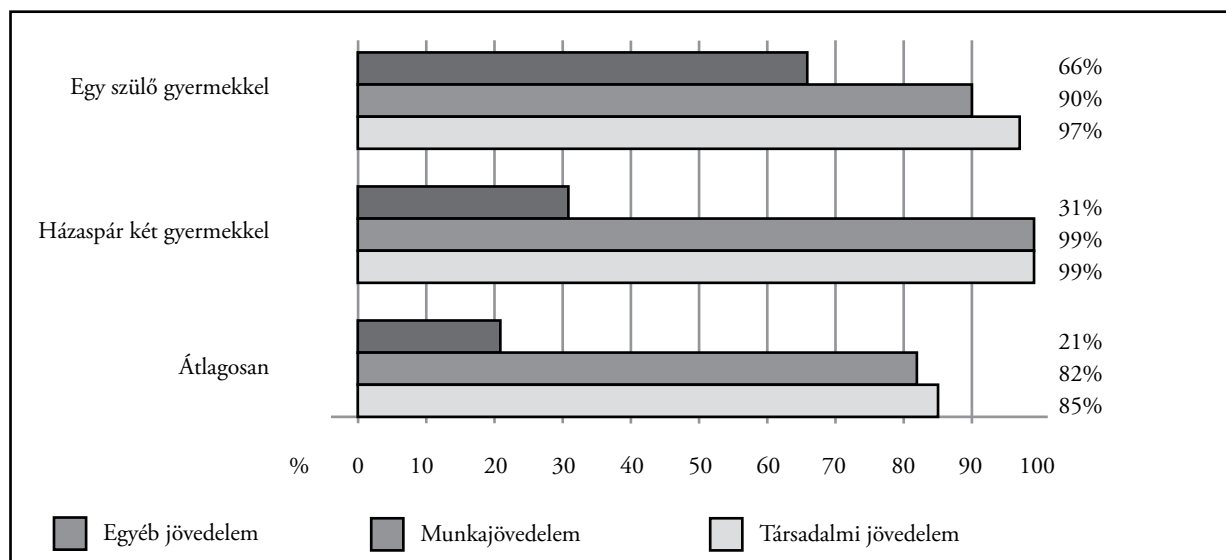
tenünk azonban, hogy nem számoltunk a családi adókedvezmény hatásával és összegével jelen elemzésünkben.

Az egyszülős családok esetében a „költségvetésük” 31%-át teszik ki éves szinten a kapott társadalmi jövedelmek, a házaspárok esetében ez az arány 27%, tehát valamelyest alacsonyabb. Az egyéb jövedelmek közül megvizsgáltuk a háztartások közötti konkrét, mindennapi megélhetésre adott támogatások, valamint a nagyobb kiadásokra szánt pénzeszegek jelenlétét is. Míg a kétszülős háztartások esetében az egyes transzferek közel az átlaggal azonos szinten mozognak, addig az egyszülős háztartások esetében, eredzethetően az egykeresős modell miatt, sokkal nagyobb jelentőséget kapnak ezek a transzferek (a háztartások nagyobb részét is érinti, ahogy már korábban láttuk, 99%). Ha eltekintünk a csak erre a kategóriára jellemző gyermek- és feleségtartás 13%-os jelenlététől, akkor is szembeötlő, hogy a mindennapi megélhetéshez kapott, a megélhetésre fordított támogatások aránya az 1%-ról 4%-ra emelkedik, s az egyes pénzbeli transzferek aránya is 3%-os az éves nettó jövedelem arányában számolva.

A teljesség kedvéért ki kell azt is emelni, hogy ezeket az arányokat a háztartások éves nettó jövedelméből számítottuk, tehát az eltérő jövedelemszintek miatt más és más volument képvisel a két vizsgált kategóriában egy százalékpont, s ilyen-

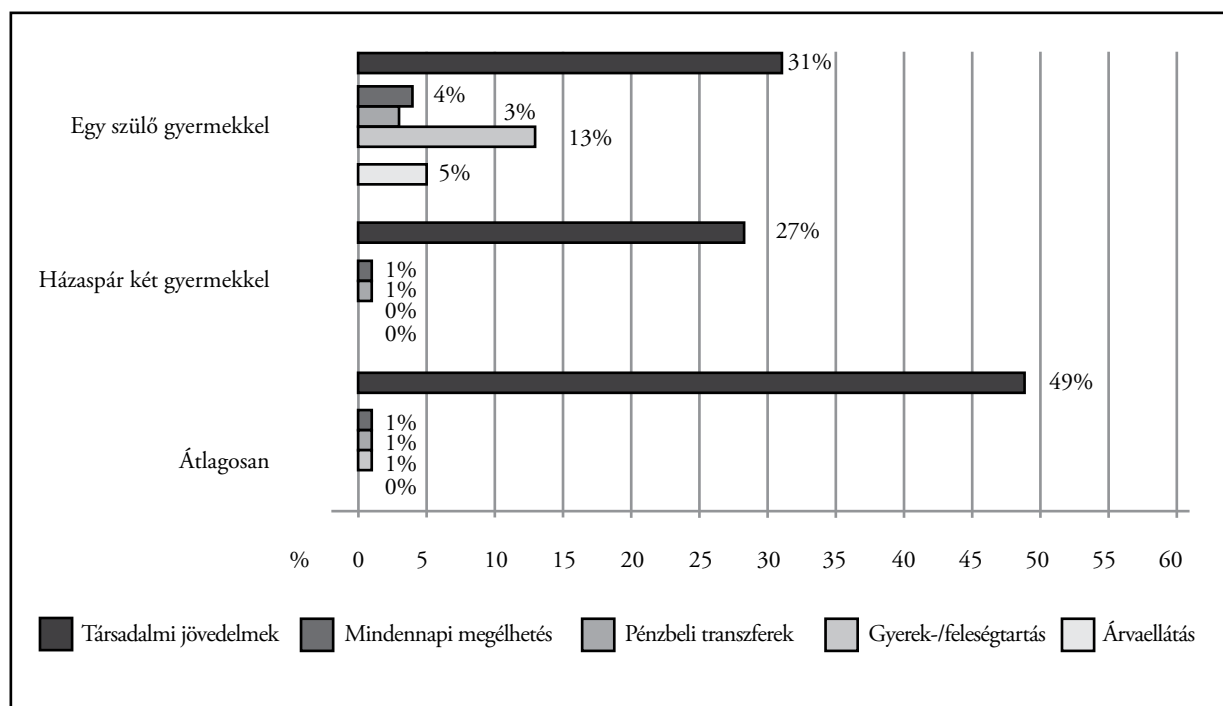
4. ábra

Bevételi struktúra jövedelemtípusok szerint a háztartásban (az adott jövedelemtípussal való rendelkezés)

5. ábra

Az egyes transzferek aránya a háztartás nettó jövedelméből éves szinten

formán összességében nagyobb tételt képviselnek. Elég csak arra gondolnunk, hogy a két gyermekkel rendelkező háztartások jövedelme kétszerese az egyszülős családok esetében tapasztaltnak.

A következőkben megvizsgáljuk részletesen az egyes társadalmi transzfereket. Elsőként áttekintjük, hogy az egyes társadalmi jövedelmek alatt pontosan milyen transzfereket értünk.

A korábban már említett, kiugróan magas nyugdíj, nyugdíj-kiegészítés kategória magában foglalja a saját jogú öregségi, rokkantsági, özvegyi, ideiglenes özvegyi nyugdíjat, valamint az özvegyi nyugdíj kiegészítést is.

A munkanélküli ellátásokként aposztrofált csoportba tartoznak mindazok a jövedelmek, melyek segítenek a megélhetésben, illetve a munkahelykeresésben. Ezek a támogatási formák: az úgynevezett álláskeresési járadék vagy álláskeresési támogatás, az álláskeresési, illetve a rendszeres szociális segélyek, melyek mindegyike különféle rászorultsági paraméterek esetén folyósítható.

Az alapvető gyermekellátási juttatások közé soroltuk mindazokat a rendszeres juttatásokat, amelyek a gyermek születésével, életkorával összefüggés-

ben bizonyos feltételrendszer mentén, meghatározott összegben és meghatározott ideig folyósíthatók, mint a gyermekellátási támogatás (gyet), a gyermekellátási díj (gyed) és a gyermekellátási segély (gyes).

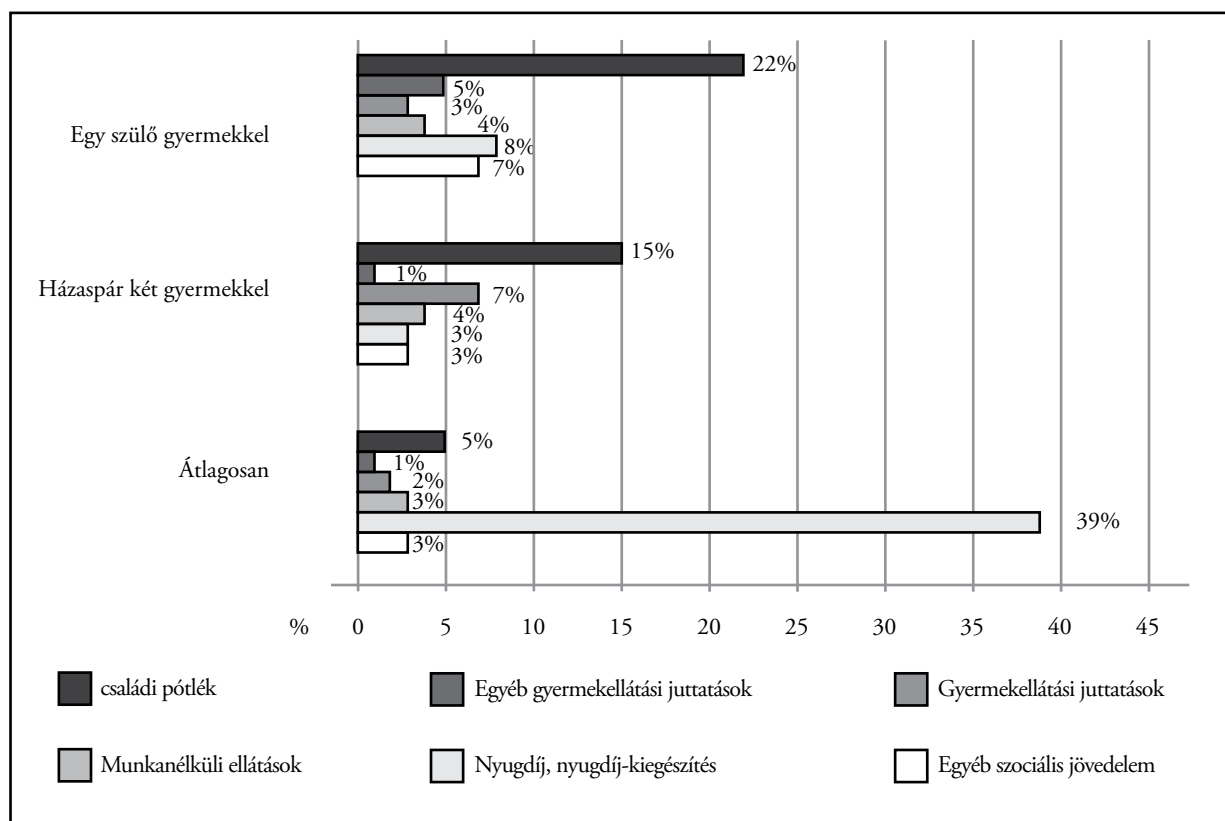
A gyermekekhez kapcsolódó egyéb ellátási formák közé azokat a juttatásokat vettük, melyek különleges feltételekhez kötöttek vagy egyszeri folyósításúak, mint az egyszeri anyasági támogatás, az árvaelátás vagy a terhességi gyermekágyi segély (tgyes).

Az egyéb szociális jövedelem kategóriába belevettük a teljességre való törekvés érdekében a külföldről származó társadalmi juttatásokat, rendszeres vagy nem rendszeres segélyeket, lakásfenntartási támogatásokat, ösztöndíjat, ápolási díjat, táppénzt és a járadékokat is. Az egyéb járadékok kategóriájába belevettük mind az élethelyzettel kapcsolatos (rászorultsági járadék), mind a korral növekvő szerepet kapó járadékokat (egészségkárosodással és időskorral kapcsolatos járadék).

A családi pótlék jelentősége jóval nagyobb arányaiban az egyszülős háztartások esetében, amelyeknek éves költségvetésük több mint ötödét (22%-át) teszi ki; a kétgyermekes házaspárok esetében ez az arány 15%.

6. ábra

Az egyes társadalmi transzferek aránya a háztartás nettó jövedelméből éves szinten

Arányaiban a munkanélküli ellátások egyik vizsgált kategóriában sem változnak, ám az egyéb gyermekellátási juttatásoknak (mint a gyás, anyasági támogatás) aránya erősen megnő az egyszülő háztartásokban, az egyéb szociális jövedelmekkel egyetemben (segély, táppénz stb.). Az alapvető gyermekellátási juttatások, mint a gyed, gyes és a gyet, az egyszülő háztartások 3%-os arányáról a kétszülő háztartások esetében 7%-os arányra ugrik. Ezek az ellátások alapvetően a gyermekek életkorával függenek össze, tehát eltérő jelentőségük magyarázata lehet a háztartásban élő gyermekek eltérő számossága és életkora. A másik lehetséges magyarázat, hogy az egykeresős háztartásokban a bevétel-maximalizálás érdekében a szülők munkát vállalnak, így elesnek ezen juttatások jogosultságától.

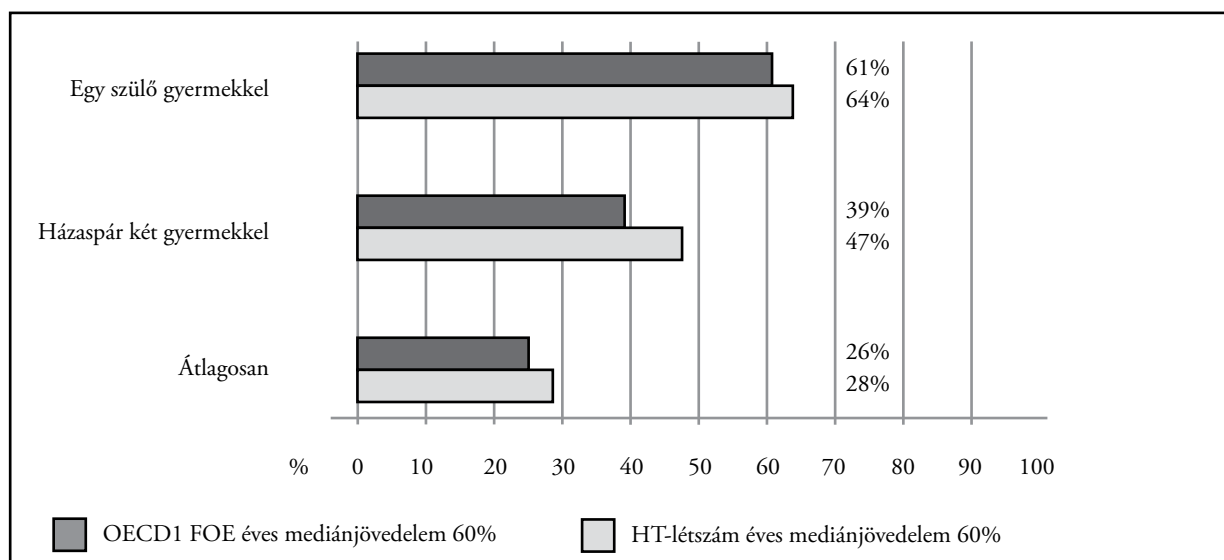
Talán legszembetűnőbb a fenti ábrán a nyugdíj aránya a teljes lakosságon belül. Természetesen a vizsgálatunk fókuszában álló egyszülő és kétszülő háztartásoknál az átlaghoz képest drasztikusan visszaesik az aránya és jelentősége, hiszen láttuk, hogy ezekben a családokban a munkaerőpiac szempontjából

aktív népesség csoportjai jelennek meg. Az öregségi nyugdíj jelenléte meglehetősen alacsony, minden bizonnyal az egyéb, például rokkantsági és özvegyi nyugdíj bevételi forrásként az egyszülő háztartások esetében 8%, míg a kétszülő háztartások esetében 3%-kal jelen vannak az éves nettó jövedelemben.

A transzferek szegénységcsökkentő hatása

Láthattuk, hogy mekkora arányt képviselnek, mekkora jelentőséggel bírnak a két vizsgált családtípus esetén bizonyos társadalmi jövedelmek, de ahhoz, hogy árnyaltabb képet kaphassunk, vizsgáljuk meg egy bizonyos külső kritérium, a jövedelmi szegénységi küszöb alapján azt, hogy milyen arányban képesek mérsékelni a szegénynek mondható családok arányát. A szegénységi küszöböt sokféleképpen lehet meghatározni és mérni is – jelen esetben két megközelítést alkalmaztunk hasonló logikai séma alapján. Számítottuk egyrészt – az Európai Unió elvárásainak megfelelően – az egy fogyasztási egységre jutó éves

7. ábra

Szegény háztartások aránya társadalmi jövedelmek nélkül⁴

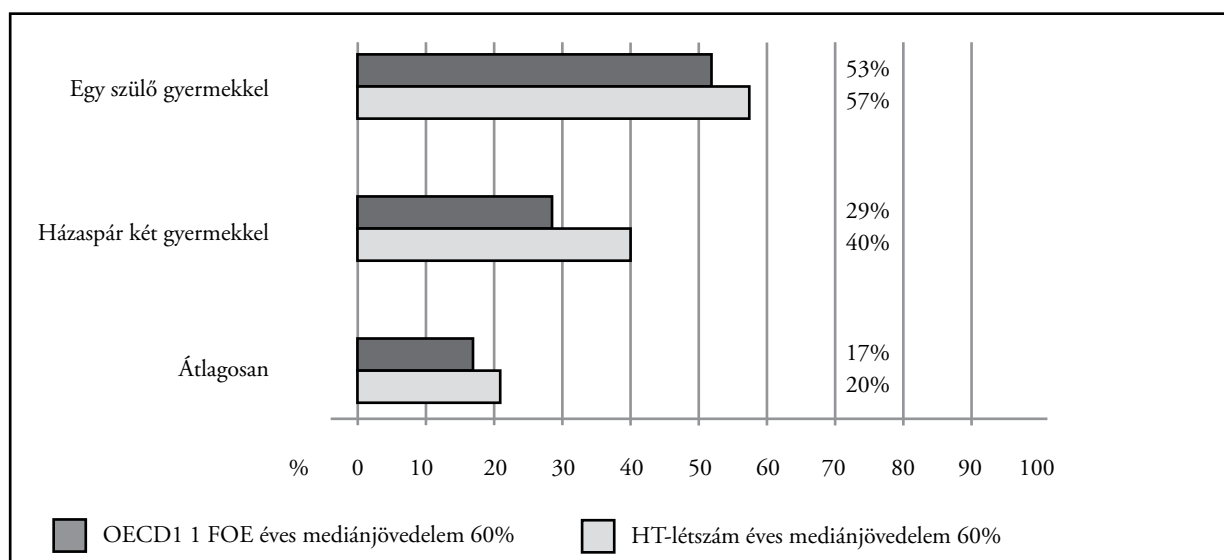
nettó jövedelmük alapján (OECD1), másrészt pedig az éves nettó jövedelem és a háztartásméret alapján (HT-létszám), ahogy a magyarországi gyakorlatban ez szokás. Mindkét esetben azt a háztartást tekintettük relatív jövedelmi szegénynek, amely esetében az így számított jövedelem az országos adatok alapján számított medián-jövedelem 60%-a alatt marad.³

Elsőként vizsgáljuk meg, hogy mi történne akkor, ha a háztartások nem jutnának társadalmi

jövedelmekhez. Ebben a helyzetben az egy szülő-gyermekes háztartások legalább 61%-át tekintjük szegénynek, a kétgyermekes családok esetében már „csak” legalább 39%-a szegény. Az így számolt szegénységi arányokkal a magyarországi háztartások több mint negyedét tekinthetjük szegénynek. Havas számításai szerint 2003-ban a tisztán piaci jövedelmek alapján a háztartások közel fele, a lakosság 40%-a található a szegénységi küszöb alatt.

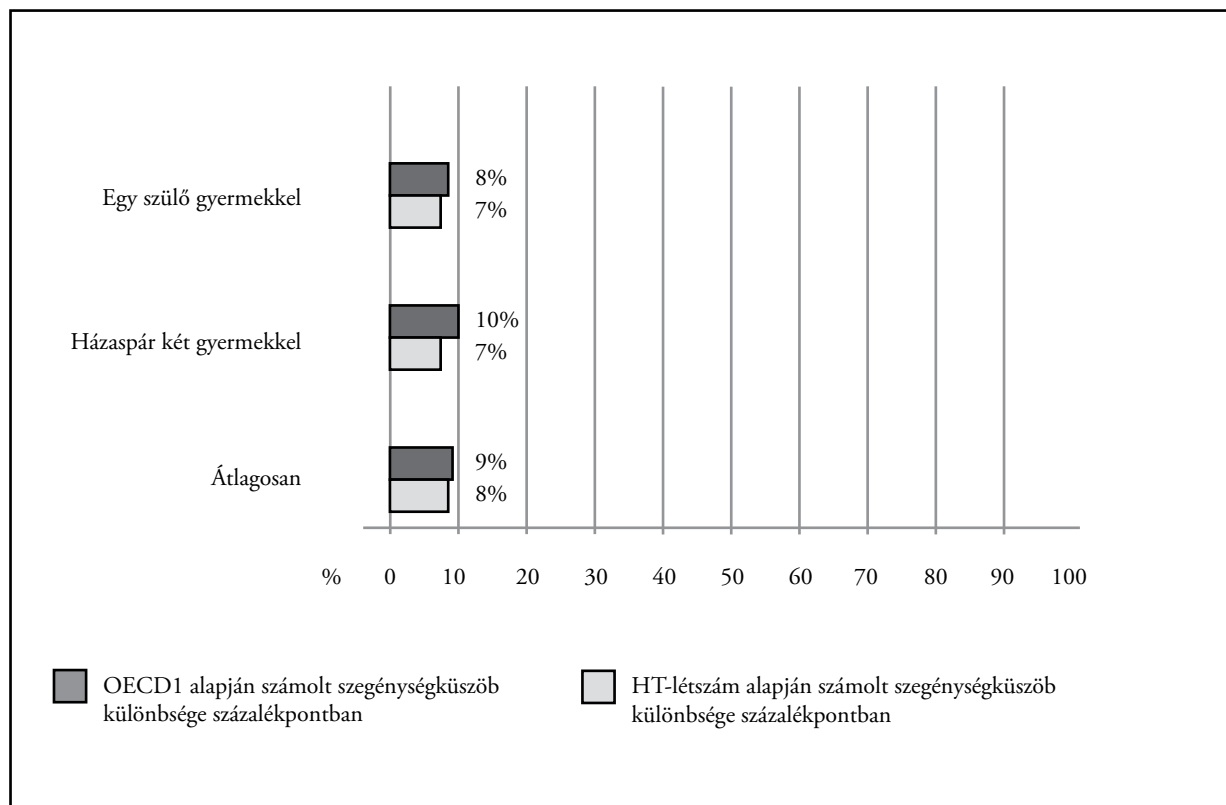
8. ábra

Szegény háztartások aránya társadalmi jövedelemmel együtt

9. ábra

A transzferek hatása „számszerűsítve” (a transzferek előtti és utáni szegénységi küszöbök különbsége)

A társadalmi jövedelmekkel együtt számolva a szegénységi küszöböt némiképpen változnak a relatív szegénynek ítélt háztartások, jól érezhető a csökkenés. Az egyszülő háztartásoknak legalább 53%-a tekinthető szegénynek, a kétgyermekes házaspárok esetén pedig legalább 29%. Fontos megjegyezni, hogy ebben az esetben találjuk a legnagyobb különbséget a két szegénységi küszöb-számítási mód között.

Magyarországon 2003-ban az OECD1 egy fogyasztási egységre jutó jövedelem szerint a háztartások 8,6%-a és a személyek 10%-a volt szegény. A HKÉF 2010 évre vonatkozó adatai azt mutatják, hogy ez az arány 17%-ra nőtt.⁵

A számításokból az derül ki, hogy a társadalmi transzferek gyakorlatilag egyforma arányban csökkentették az egyes társadalmi csoportokban a szegénynek ítélt családok arányát, azt azonban láttuk, hogy nem közelítették egymáshoz a vizsgált csoportok helyzetét ebből a szempontból.

Összegzés

Láthattuk tehát, hogy a vizsgált gyermekes háztartások fő megélhetési forrása a munka, ugyanakkor mindkét vizsgált családforma esetében nagy jelentőséggel bírnak a háztartás költségvetésében a társadalmi transzferek. Már Havas 2003-ban megállapította – és ezt az állítást megerősíteni látszik a szegénységi küszöbelemzésünk is –, hogy az egyszülő családok és különösen a kisgyermeket, illetve a három és több gyermeket nevelő családok tartoznak a szegények közé.

Dacára az állami transzfereknek, gyermeket vállalni máig azt jelenti a családok többségének, hogy a korábbi életszínvonaluk és életstílusuk a bevételek szűkössége miatt a gyermekvállalással, gyermekneveléssel természetesen együtt járó kiadási áttrendeződésen túl nem, vagy csak részben tartható. Gyermeket vállalni fontos dolog, de az általunk elemzett adatok is megerősítik, hogy az alacsonyabb, illetve a közepes jövedelemmel

rendelkező többség számára komoly anyagi megrekedést is jelent.

Bár az állam által nyújtott támogatási formák jelentős része gyermekekhez kötődik, s mint ilyen, egy kétkeresős, kétszülős háztartásban is megjelenik, vélekedéseink szintjén mégsem esik akkora súllyal latba, mint amikor egy gyermekét egyedül nevelő szülő által kialakított háztartásról beszélünk.

Az állami transferek tehát képesek arra, hogy alapszintű segítséget nyújtsanak a családok számára, különösen a gyermeküket egyedül nevelőknek, de a szegénység felé sodródástól alapvetően nem véd.

Látható, hogy csökkenti a szegénynek nevezhető családok arányát, azonban azon családok aránya, akik mégis ebbe a kategóriába tartoznak – legyenek a szülők együtt, vagy éljenek elváltan, külön háztartásban –, még így is magasnak mondható. Átfogóbb és koncentráltabb társadalmi segítségnyújtás lenne szükséges annak érdekében, hogy a magyarországi családok életszínvonala emelkedhessen, hogy a szegénységben élők mindennapi helyzete javulhasson, illetve az élethelyzetekből fakadó kockázatok kiküszöbölhetőbbek lehessenek, és akkor tartson a szociális háló, amikor a legnagyobb szükség van rá.

Jegyzetek

- 1 Például Győri Péter – Maróthy Márta (2008): Merre tovább? Egy nemzeti hajléktalanügyi stratégia lehetséges keretei, Pro Domo füzetek No. 1.
- 2 Forrás: KSH, STADAT-Módszertan. A HKÉF-felvétel a magyarországi háztartások fogyasztási kiadásainak színvonalát és szerkezetét vizsgálja. A kutatás során kétlépcsős, rétegzett mintavételt alkalmaznak, és a 16 éves és idősebb személyeket kérdezik meg a felkeresett háztartásokban. Összesen a kutatás során 10 000 háztartást keresnek fel, és a bennük élő körülből 26 000 személyt kérdezik meg, így a minta a magyarországi magánháztartások hozzávetőlegesen negyed százalékát tartalmazza.
- 3 Havas Éva: A transzferjövedelmek szerepe a szegénység csökkentésében 68p. in Esély 2005/4, 66–86p.
- 4 Havas idézett cikkében használt módszertani logikát követtük a számolás során, de némiképpen eltérő fogalomhasználattal. Transzfer előtti jövedelmek közé soroljuk a lakosság piaci jövedelmei mellett a korábbi munkaviszonyhoz és vállalkozói jogviszonyhoz kapcsolódó, munkaadói és munkavállalói befizetéseken alapuló saját jogon járó nyugdíjakat is. A transzfer utáni jövedelem a háztartás, illetve az egyén összes jövedelmét tartalmazza, azaz a piaci jövedelmeket, a társadalombiztosítási és az összes egyéb szociális jövedelmet, valamint a háztartások közötti transfereket is, beleértettük ebbe a jövedelemkategóriába a jövedelemfüggő juttatásokat is Havas számítási módszerével ellentétben.
- 5 Havas Éva: A transzferjövedelmek szerepe a szegénység csökkentésében 68p. in Esély 2005/4, 66–86p.

Tóth Judit

Szarvák Tibor

Néhány gondolat a szociális továbbképzési rendszer modernizációjához

A TÁMOP-5.4.10-12/1-2012-0001 azonosítószerű „Szociális képzések rendszerének modernizációja” című kiemelt projektben 2012 tavaszán egy nagymintás ágazati felmérés készült¹ a továbbképzési irányok és problémák feltérképezésére. Háttér tanulmányunk a szociális szféra (tovább)képzési igényeire koncentrálnak, és ezzel kapcsolatban fogalmaz meg néhány stratégia-irányt (vagy szánt) irányt.

A szak- és továbbképzési rendszer fejlesztésének dilemmái, ágazatfejlesztési és területi keretei

A személyes gondoskodást végzők száma² alapján azt látjuk, hogy az országban három területi-foglalkoztatási csoport rajzolódik ki. Az ellátási formák alapján a válaszadók 40 százaléka idősellátásban dolgozik, ezt követően a gyermekjóléti és gyermekvédelmi ellátásban dolgozók szerepelnek a foglalkoztatási statisztikában. A földrajzi területek szemszögéből az egyik a keleti konvergencia régiók (ahol az Észak-Alföld régió és Borsod-Abaúj-Zemplén megye kiemelkedően magas foglalkoztatási aránnyal rendelkezik); másik a homogénebb (alacsonyabb foglalkoztatási kapacitással bíró) dunántúli régiók; valamint a szigetként kiemelkedő főváros és a Közép-Magyarország régió területe.

A humán közszolgáltatások átalakításának idején nagyon fontos, hogy a szakmákat összetartó erőről beszéljünk. A szakmai minimum (közös nevező) alapjait Kersting nagyon találóan fogalmazta meg (idézi Budai, 2010. 54. o.): az önazonosság, az identitás azt a szakmai esszenciát, azt a szakmai belső magot jelenti, amittől ez a hivatás hivatássá válik.

Csíkszentmihályi Mihály pszichológus szerint ez az esszencia tulajdonképpen egy flow-élményként is értelmezhető, amely összefügg – többek között – a feladatra való koncentrációval, illetve az ismeretekkel, tudással.

Ismert azonban, hogy a flow (az esszencia) felfedezése és megtalálása nem mindig egyszerű. Ehhez a folyamathoz illeszkedik az életen át tartó tanulás (life long learning) eszménye.

A szociális munkában nyitott identitásról beszélnek (pl. a már idézett Kersting), ami a jövőre irányul – egy élet során, állandó tanulási folyamatban az identitás folyamatosan változik.

A szak- és továbbképzés modernizációjának tulajdonképpen erre a kérdésre kell megfelelő választakat találnia. Mindezekon túl fontos az, hogy a szociális pálya megtartó erejét növeljük. Ennek (egyik) jó eszköze lehet az organikus szervezett szak- és továbbképzési rendszer kialakítása/működtetése.

Egyenlőtlenségi dimenziók a szociális továbbképzésekben: földrajzi tér – ellátási terület – együttműködések

Regionális csoportosítás szerint elemezve adatainkat azt látjuk, hogy a foglalkoztatási és a továbbképzési arány között a legkevesebb eltérés Nyugat-Dunántúlon tapasztalható. Így elmondhatjuk, hogy ebben a három megyében korrelál leginkább a foglalkoztatás és a továbbképzések aránya a személyes gondoskodás területén dolgozók körében.

Érdekes, de a három megye statisztikai adatai alapján ebbe a csoportba sorolhatjuk az Észak-Magyarország régiót is. Sőt: kismértékben itt már továbbképzési „(túl)kínálat” is van. Hasonló tendencia jellemzi a Dél-Dunántúl régiót a továbbképzések eloszlása terén. A „túl kínálat” elérhetősége azonban kétségtelenül leginkább a fővárosban érzékelhető. Itt mutatóink között közel kétszeres különbség van. A továbbképzések aránya jócskán megelőzi a foglalkoztatottak arányát.

A két alföldi konvergencia régió mintáját mutatja a Közép-Dunántúl és a Közép-Magyarország régió is. Itt alapvetően az a jellemző, hogy a továbbképzési kínálat aránya kismértékben elmarad

a foglalkoztatottak arányához képest. A Közép-Magyarországon tevékenykedő munkatársak valószínűleg a továbbképzések piacán Budapesten válogatnak.

Kevésbé van ilyen cselekvésre módja az Észak-Alföld és a Dél-Alföld szociális terület munkatársainak. A foglalkoztatottak aránya mindkét régióban közel 3 százalékkal nagyobb, mint az igénybe vehető (felkínált) továbbképzési kínálat.

A régiós statisztikai átlag mellett hasznos, ha megnézzük a megyei mutatókat is. Itt azt látjuk, hogy vannak megyék (és problémák), amelyek kiemelt figyelmet (igényt) generáltak a területen.

Ilyennek tartjuk Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya megyét, amelyek tradicionálisan kiemelt szerepet kaptak (pl. a Csereháti és az Ormánsági kistérségre, valamint és a szerkezetátalakítási és a korai Phare-programokra gondolunk) az elmúlt 23 évben a társadalmi felzárkóztatás területén. Hasonló tendenciák voltak (és vannak) Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar, valamint Csongrád megye vonatkozásában is.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a fenti megyékben található egy jól működő megyeközpont is, amely helyt ad felsőfokú szociális képzéseknek és az ehhez kapcsolódó párhuzamos képzéseknek is. Más megyékben igen alacsony a továbbképzési programok aránya. Az ebbe a csoportba sorolható megyék (Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Tolna, Békés, Bács-Kiskun) újra felrajzolták előtűnik a belső periféria fogalmát.³

Az ellátási formák alapján azt látjuk, hogy az idősellátásban, a fogyatékosellátásban, valamint

a gyermekvédelemben tevékenykedők körében marad el a továbbképzési arány az összes foglalkoztatotthoz képest. A gyermekjólét, a hajléktalanellátás, továbbá a pszichiátriai és szenvedélybeteg-ellátás a továbbképzési kínálatban magasan felülreprezentált volt. (1. táblázat)

Ha a szakmaközi kapcsolatokat⁴ hálózati együttműködéseként definiáljuk, akkor azt látjuk, hogy a legtöbb szakmaközi kapcsolattal a családvédelem, családgondozás, a hajléktalanellátás és a pszichiátriai és szenvedélybeteg-ellátás rendelkezik. A gyermekvédelem és a gyermekjóléti ellátások nem azt az ellátási területeket jelentik, ahol erős a szakmaközi együttműködés. Érdekes, hogy az aktív időskor korszakában az idősellátás az a terület, ahol a legalacsonyabb az interprofesszionális együttműködések intenzitása.

A továbbképzési tartalmak kidolgozása-kor fontos tudnunk, mely ágazatok kapcsolódnak be a szociális területhez leginkább és legkevésbé. A legintenzívebb kapcsolat az önkormányzati ügyintézőkkel, tisztségviselőkkel, illetve az egészségügyi ellátórendszerben dolgozókkal alakult ki, de viszonylag erős a viszony a bűnüldözési szervek munkatársaival, illetve a közoktatásban dolgozó pedagógusokkal is. Nem aktív, de létező kapcsolatrendszert mutat fel a személyes gondoskodást nyújtók almintája a munkaügyi szervezetekben, illetve a nonprofit és egyházi szférában tevékenykedőkkel. Viszonylag alacsony mértékű az igazságügyi hivatalokkal, bíróságok munkatársaival történő együttműködés.

1. táblázat

Személyes gondoskodást végzők száma ellátási területenként és a 2006–2010 között igénybe vehető továbbképzések megoszlása

Ellátási forma	Intézményben dolgozók aránya (2011-es foglalkoztatási adatsor) %	Továbbképzési arányok
Fogyatékosellátás	12,90	9,3
Gyermekjóléti ellátás	14,11	21,60
Gyermekvédelmi ellátás	12,65	9,9
Hajléktalanellátás	1,67	5,9
Idősellátás, idősügy	40,65	8,7
Pszichiátriai és szenvedélybeteg-ellátás	6,37	19,7
Egyéb; vagy különböző ellátási formákat magukban foglaló ellátások	11,64	24,78

Forrás: TÁMOP 5.4.10. Megvalósíthatósági tanulmány. Kézirat.

Hargitai Dávid

A nonprofit és az egyházi szférával való kooperáció leginkább a hajléktalanellátásban, legkevésbé pedig a gyermekjólét területén volt számottevő. Tartalomfejlesztési irányként említhetjük azt, hogy a munkaügyi szférával való viszony a támogatott munkahelyek kapcsán erősödhet a fogyatékosellátás területén dolgozók körében (olyan irány lehet ez ezen az ellátási területen, mint a hajléktalanellátásban az ún. kiléptető házak világa); valamint az aktív időskor (és a generációk közötti szolidaritás) fogalmának terjedésével a pedagógiai tudás és ismeretek befordulása is fontos lehet.

Mindezekén túl fontos lehet a jövőben a pasztorációval kapcsolatos tartalmak megismerése is, hiszen az egyház társadalmi és fenntartói tevékenysége a szociális szféra intézményeit is elérte.

Képzési tartalmak, továbbképzési irányok

Közel 2500 fő támogatta azt, hogy konfliktuskezelés témában induljon továbbképzési tartalom a szakemberek számára. A második legnagyobb támogatási számmal (2054 fő) a kiégés megelőzése szerepelt. A harmadik leginkább támogatott téma (1960 fő) az agresszió kezelése és feloldása volt.

Az országos kutatásunkban leginkább támogatott területek visszaköszöttek a korábban idézett észak-alföldi szükségletfelmérésben is.⁵

A szociális ágazatot monitorozó tavaszi felmérés képzési preferenciái alapján tartalom-elemzés segítségével vetettük össze az elkészített tematikákat.⁶ Ebben azt láttuk, hogy a tematikák leginkább az életvezetéssel, konfliktuskezeléssel, az együttműködés és kommunikáció fejlesztésével, esetmegbeszélő, esetfeldolgozó technikák elsajátításával, valamint a kiégés csökkentésével kapcsolatos preferenciákat tükrözik vissza.

Összegzés

A felmérés során a tavaszi kutatás által prioritizált továbbképzési ismeretek tükrében a továbbképzési tartalmakat alapvetően a felsőfokú szakképzéshez (esetleg BA-szinthez) közelítő tudásátadásnak gondoljuk, amelynek fő feladatai:

- a miértekre való friss, korszerű ismerteken alapozott reagálás;
- új gyakorlatok, modellek megismerése;
- a „híd szerep” (döntéshozók-kliens; képzők-szociális ágazati intézményrendszer között) erősítése, menedzselése;

- a kiegészítés elleni lépésként a szakmai identitás újrafogalmazása, megerősítése.

A 2011-es foglalkoztatási statisztika⁷ szerint Közép-Magyarország, a főváros, illetve Észak-Alföld és Észak-Magyarország azok a területek, ahol a szociális ágazat munkatársai magasabban reprezentáltak. Különösen a keleti konvergencia régiók azok, ahol a szakmai identitás meghatározó elemei közé a depriváció területi és társadalmi piramisai is bekerül(het)nek.

Itt idézzünk fel felmérésünkéből egy, a továbbképzések megújításának új útjaival kapcsolatos adatot: a válaszok kétharmadát (76%) egy tartalmi és földrajzi egyenlőtlenségi tényező (az ellátotti csoportokhoz kötődő továbbképzési tartalmak hiánya a megyében) és egy tartalmi tényező (modern, korszerű szemléletet hordozó tananyag-tartalmak hiánya) jellemzi.

A (belső) periféria gondolathoz (jövőkép-hiány, aspirációs problémák stb.) visszatérve azt mondhatjuk, hogy a képzések (mint kommunikációs csatorna) biztosítása tulajdonképpen az innovatív gondolatok rendszerbe juttatását jelentik.

Mindez eredmény- és hatásmutatóként hozzájárulhat a szociális képzések és területek modernizációjához, illetve a szakma megtartóerejének növekedéséhez, és az alacsonyabb fluktuációhoz is.

Ferge Zsuzsa a 2008-as válság előtti töprengő gondolataiban⁸ már előrevetítette azokat a problémákat, amelyekkel a szociális ágazat munkatársai találkozhatnak. Így az általunk

kiemelt földrajzi területeken a szakmai identitást újrafogalmazó és megújító képzési-továbbképzési lehetőségekre fokozottan szükség van. Az eredményesebben és a képzési tartalmakkal, formákkal rugalmasabban funkcionáló szociális továbbképzési piac növeli a munkaadók (főként az állam!) és munkavállalók versenyképességét, vagyis egészségesebbé válhat a segítő szakmák terén is a munkaerőpiac működése.

Irodalom

Csikszentmihályi M. (2009): A fejlődés útjai – A harmadik évezred pszichológiája. Nyitott Könyvműhely. Budapest.

Budai I. (2010): Húsz év után – önkritikusan. In: Esély 2010/4. 51–82.o.

Ferge Zs. (2007): Üzenet a szekszárdi iskolának. <http://3sz.hu/tartalom/magyarorszagi-szocialis-szakemberek-kepzeseseert-egyesulet>

Kersting, J. H. (1996): A szociális és a pedagógus szakma azonosságai és különbségei. In: Budai István – Somorjai Ildikó – Tordainé Vida Katalin (szerk.) (1996): Szociális képzés európai szinten – hazai viszonyok között. Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola – Széchenyi István Főiskola, Esztergom–Győr, 24–29.o.

TÁMOP 5.4.4. 09/2 B TÁMOP pályázati konstrukció szükségletfelmérése az Észak-Alföld régióban. Kézirat.

TÁMOP 5.4.10. Megvalósíthatósági tanulmány. Kézirat. 2012.

Jegyzetek

- 1 A tavalyi év tavaszán zajlott felmérést web alapú kérdőív kiküldésével oldottuk meg. Közel minden második címzett (52%) küldte vissza válaszait. A címlistákra 6606 db e-mailt küldtünk ki, 3433 db válasz érkezett.
- 2 Országosan közel 64 000 fő volt 2011-ben a szociális ágazat munkatársainak létszáma.
- 3 „A továbbképzések száma az elmúlt 5 évben olyan módon alakult, hogy a válaszadók 66%-a vett részt valamilyen képzésen. Ez azt jelenti, hogy a munkatársak harmada nem jutott el semmilyen képzésre. Ha figyelembe vesszük, hogy a kollégák több mint 5 éve dolgoznak az ágazatban, akkor ez különösen kedvezőtlen adatnak tekinthető”. TÁMOP 5.4.4. 09/2 B TÁMOP pályázati konstrukció szükségletfelmérése az Észak-Alföld régióban. Kézirat.
- 4 Az interprofesszionális kapcsolatokkal a kiemelt projekt második eleme foglalkozik részletesen.
- 5 Az első három téma sorrendje: konfliktuskezelés – kiegészítés csökkentése – ellátottakkal, hozzátartozókkal való kommunikáció. Forrás: TÁMOP 5.4.4. 09/2 B TÁMOP pályázati konstrukció szükségletfelmérése az Észak-Alföld régióban. Kézirat.
- 6 A tematikákat rövid tartalmuk alapján soroltuk be a 29, webes kérdőívben említett képzési preferencia közé.
- 7 TÁMOP 5.4.10. Megvalósíthatósági tanulmány. Kézirat. 2012.
- 8 „...Nem vagyok benne biztos, hogy elég szilárdra építettük a szakmánkat... Nem tudom, hogy a leendő és a már dolgozó szociális munkások megfelelően fel vannak-e készülve a kihívásokra, és azt sem, hogy megfelelően kidolgoztak-e azok az eszközök, amelyek segíthetnének nekik, hogy a klienseket – és őket magukat is – körülvevő nagyon nehéz körülményekkel megbirkózzanak...” (Ferge Zsuzsa 2007. november 8. Idézi Budai I. 2010/4).

Kardos Katalin

Roma/cigány származású hallgatók és a felsőoktatási tehetséggondozó intézmények kapcsolata

A tanulmány az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-12012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” kiemelt projekt, valamint az OTKA (K-101867) által támogatott Tanuló régiók Magyarországon: Az elmélettől a valóság című kutatás keretei között valósult meg.

Bevezető gondolatok

Napjainkban Magyarország egyik fontos probléma- és kérdésköre a halmozottan hátrányos helyzetű cigányság helyzete. A cigány lakosság segítése, társadalmi integrációja, a kialakult helyzet komplex kezelése fontos feladat, amelyben kiemelt szerepet kell kapnia az oktatásnak. Tényként kezelendő, hogy a cigányság társadalmi kirekesztődésének enyhítése, életkörülményeinek javítása és gazdasági pozíciójának tartós megerősítése csak a romák iskolázottsági szintjének jelentős emelkedésével valósulhat meg (Torkos 2005).

A hazánkban tapasztalható régiók közötti különbségek ellenére a roma lakosság országszerte hasonló gondokkal küzd. A cigányság megoszlása az ország területein belül nem egyenletes, aminek okai adódhatnak a sajátos természetföldrajzi körülményekből, a társadalmi-gazdasági környezet különböző hatásaiból (helyi gazdaság fejlettsége/szerkezete, a környék lakosságának befogadóképessége), illetve történelmi folyamatok állhatnak még a háttérben. A cigány népesség napjainkban is jellemző elhelyezkedéséről megállapítható, hogy mintegy 20%-a a Dél-Dunántúl megyéiben (Zala, Somogy, Baranya, kevésbé Tolna megye területén), 51%-a az északkeleti országrészben (Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, illetve Hajdú-Bihar

megyék), közel 10%-a pedig a fővárosban koncentráldódik. Ezzel ellentétben jól körvonalazódik, hogy az északnyugati országrész megyéiben kis számban vannak képviselve (Cserti-Csapó 2006).

Oktatáspolitikai aspektusból tekintve központi kérdés a cigány népesség sorsának alakulása, mivel a cigányság foglalkoztatási helyzete és szociális felemelkedése szempontjából alapvető jelentőségű feladat az oktatásban való részvételük növelése (Hablicsek 2007, Polónyi 2004). Hablicsek László (2007) előrejelzései azt mutatják, hogy a cigány népesség aránya várhatóan jelentősen növekszik az iskoláskorú népességben belül. Hasonló tendenciák tapasztalhatóak a felsőoktatás szempontjából releváns korosztályok esetében is. Az adatokból megállapítható, hogy a 18 évesek között a cigány népesség aránya 2005-ben megközelítőleg 10% körüli, 2020-ban 14% fölé kerül, 2050-ben pedig meghaladja a 20%-ot. A 18-21 éves korcsoportban hasonló arányokkal találkozhatunk, azonban az ennél idősebb korosztályban az arányok alacsonyabbak. (Hablicsek 2007; Polónyi 2004). A cigány tanulók felsőoktatási továbbtanulása alapvetően a középfokú továbbtanulási és iskolaválasztási esélyeikkel függ össze (Polónyi 2004). Egy cigány tanulónak a 90-es évek elején ötvénszer kisebb volt az esélye arra, hogy diplomát szerezzen, mint nem cigány társainak.

A továbbiakban, ahogyan az a tanulmány címében is megjelenik, a roma/cigány származású hallgatókra kívánunk összpontosítani. Ugyancsak lényeges a tehetséggondozás, tehetséggondozó intézmény fogalma is. Eddigi kutatásaink során felsőoktatási tehetséggondozó intézményekkel, szakkollégiumokkal foglalkoztunk, aminek következtében meghatároztuk ezen intézmények fogalmát, kitekintettünk funkcióikra, feladatköreikre, hallgatóságuk vizsgálatára, különbséget tettünk felekezeti és nem felekezeti szakkollégiumok között.

Az újonnan megalakuló felekezeti fenntartású roma szakkollégiumok hívták fel a figyelmünket arra, hogy vizsgálódásunk homlokterébe a cigányság kerüljön, különleges tekintettel azokra a fiatalokra, akik hátrányaik ellenére bekapcsolódtak a felsőoktatás szerves rendszerébe. Annak érdekében, hogy közelebb kerüljünk érdeklődésünk „tárgyához”, nem kerülhetjük meg tanulmányunkban a cigánysággal kapcsolatos definíciós problémákat. Elsősorban szakirodalom-feltáró munkát végzünk, majd tapasztalataink körét szélesítve a terepen folytattuk vizsgálódásunk.

A tanulmány második felében a korábbiakban már említett Szakkollégiumi Kutatások 2011 eredményeire hivatkozva teszünk említést a szakkollégiumokról, majd egy életút-interjú tapasztalatain keresztül jutunk el a roma szakkollégiumokig, amelyekre napjainkban jelentős szerep hárul a magyarországi cigányság felsőoktatásban való sikerességének megvalósításában.

A cigánysággal kapcsolatos definíciós problémák

Tanulmányunk megírásakor fontos lépésnek tekintettük annak meghatározását, hogy kit is tekintünk cigánynak.¹A témát tekintve egyes társadalomkutatók közt heves viták alakultak ki az elmúlt évtizedben (Lukács-Németh 2013), amelyek közül munkánkban a teljesség igénye nélkül mutatunk be néhány irányadó megközelítést. Szokolczai Árpádot (1982) idézi Kemény István (2000), miszerint a cigányság helyzetével kapcsolatos nézetek egyik állandóan visszatérő problémája, hogy a cigánykérdés elsősorban etnikai-nemzetiségi faji vagy társadalmi rétegződési problémának tekinthető-e. Bár Kemény István szerint a megfogalmazás általánosabb érvényű, egyúttal jelzi a cigányokra vonatkozó szociológiai kutatások alapproblémáját is. Véleménye szerint minden ilyen kutatásnak már a kezdeti szakaszában fel kell tennie azt a kérdést, hogy kiket és milyen alapon tekint cigánynak. A kérdésre persze adható elméletileg megalapozott, vagy annak tűnő és kizárólag a kutatás praktikus szempontjait figyelembe vevő, bevallottan gyakorlatias válasz, de megkerülni nem lehet.

Egyrészt tehát minden, cigányokkal kapcsolatos szociológiai vizsgálódás kiindulópontja a definíciós probléma, másrészt – a kutatás közelebbi

témájától és a megközelítés módjától függetlenül – a kutatási eredmények újabb, olykor a kiinduló hipotézisnek ellentmondó adalékokat szolgáltatnak a definíciós probléma megoldásához is. „*A cigányproblematika szociológiai szempontú megközelítésének magyarországi története azt bizonyítja, hogy a kérdésre nem könnyű megnyugtató választ találni, és hogy az eddigi válaszadási kísérletek nem tudták a problémában rejlő valamennyi ellentmondást feloldani*” (Kemény 2000).²

Kemény István gondolatait követve gyűjtöttünk össze néhány megközelítést és fogalmat, amelyek a cigányság definíciójával foglalkoznak, ezzel kísérletet téve arra, hogy közelebb kerüljünk későbbi kutatásaink egyik fő fogalmi keretének megalkotásához. Jelen munkánkban nem teszünk ígéretet arra, hogy bármely fogalom mellett voksolunk, sokkal inkább szeretnénk felsorakoztatni a lehetséges megközelítési módok közül azokat, amelyek különböző irányból járják körbe ezt a számunkra fontos területet.

A Mészáros–Fóti szerzőpáros szerint hazai cigányságról kétféle értelmezésben beszélhetünk: „*A szűkebb értelmezés szerint azokból tevődik össze, akik vállalják a cigány etnikumhoz tartozást (az ún. népszámlálási cigány népesség). A tágabb értelmezés szerinti, nagyobb létszámú réteg jelentős része cigányságot nem vállalja, de az életmód elemei alapján a környezet cigánynak tekinti őket (az ún. minősített cigány népesség). E szélesebben értelmezett csoport összességében az integrálódás magasabb fokán áll, azonban jellemzőit tekintve még mindig alapvetően különbözik a nem cigány népességtől*” (Mészáros–Fóti 2000: 285–313.).

A többségi társadalom minősítését definíciós kulcsnak tekintő megközelítés a cigányságot lényegében olyan társadalmi kisebbségnek ismeri el, amely ugyan etnikailag meghatározott történelmi képződmény, de fennmaradásában nagyobb szerepet játszik a többség elkülönítő, megkülönböztető magatartása, mint a kisebbség immanens sajátosságai. Azok a definíciós kísérletek, amelyek figyelmen kívül hagyják a többségi társadalommal kialakult viszonyrendszert, és a cigánytársadalom belső sajátosságaiban vélik megtalálni a minden tagjára érvényes kritériumot, többnyire vagy erősen leszűkítik a fogalom érvényességi körét, vagy általános érvényűnek tüntetnek fel olyan vonásokat, amelyek csak a cigányság egyes csoportjaira érvényesek (Kemény 2000).

Kiemelendő, hogy a cigányként való besorolás egyik legfontosabb, burkolt formában jelen lévő dimenziója a társadalmi-gazdasági státusz, más néven a marginalizálódott helyzet (Fiáth 2002).

Forray R. Katalin megállapítása szerint a cigányok életstílus-csoportként való értelmezése vezet legközelebb ahhoz az oktatáspolitikához, amely ki tudja kerülni mind a szociokulturális felfogásból következő asszimilatorikus, mind pedig az etnicitás és a kulturális különbségek túlhangsúlyozásából eredő oktatáspolitikai veszélyét (Forray 1998).

A kisebbségekről szóló törvények, a különböző kormányzati dokumentumok, kisebbségi önkormányzatok a „cigány” megnevezést használják, ahogyan a hivatkozott magyar szakirodalom jelentős része is. Mindezek mellett a politikai nyelvhasználat nemzetközileg a roma („rom”) népet helyezi előtérbe.

A magyarországi cigányság jelentős része (pl. a magyar cigányok és a beások) nem nevezi magát „romának”, viszont a politikai szóhasználatban itthon is egyre elfogadottabbá válik ez az elnevezés. A társadalomtudományi kutatások szintén „cigányokról” szólnak, illetve váltakozva, mintegy szinonimaként használják a két fogalmat (Forray 1999).

A cigányságot 1990 óta a szakirodalomban és a mindennapos életben egyaránt egyre gyakrabban „roma kisebbség”, „roma népesség” megnevezéssel illetik. Ugyanakkor a magyarországi roma kisebbségről rendelkezésre álló felmérések, statisztikai adatok szinte kivétel nélkül a „cigány” megjelölést használják (Habolicsek 2007).

Ennek alapján döntöttünk úgy, Habolicsek László (2000) elgondolásának mintájára, hogy ebben a tanulmányban felváltva, egymás szinonimájaként használjuk a különböző megnevezéseket, mint ahogyan azt a tanulmány címében is tettük.

Roma fiatalok az oktatásban

A kisebbségek között sajátos helyet foglal el a roma népesség, amely Európa minden államában jelen van, legnagyobb számban azonban a kelet- és a közép-európai régiókban. Sorsuk összefonódott a szegénységgel, a társadalmi kirekesztéssel, előítéletekkel, az iskoláztatás és munkavállalás terén megmutatózó gondokkal. Európa keleti régióinak ennek a halmozottan hátrányos helyzetben lévő etnikai csoportnak a gyermekeivel szemben meg-

mutatózó idegenkedés, előítélet, sztereotípiák leküzdésében, tanulási esélyeik növelésében komoly feladata van (Torgyik 2009).

A cigány népességet sújtó társadalmi hátrányok leküzdése érdekében az oktatás nagy jelentőséggel bír, mivel az iskolázottság egyrészt a munkaerőpiacra való kilépés egyik feltétele, másfelől előre jelzi a munka világában várható sikereket (Torkos 2002).

Az oktatási intézményrendszerekben zajló képzések fejlesztése hosszú távon a romákat érintő hátrányok és nehézségek tartós megoldásához vezethetnek (Forray–Hegedűs 1991).

A roma tanulók esetében sokkalta valószínűbb a középiskolai tanulmányok alatti lemorzsolódás, mint a nem roma fiatalok esetében. Ugyanakkor elmondható, hogy az érettségivel rendelkező cigány diákok nagy eséllyel indulnak tovább a felsőoktatásba. Itt minden esetben mutatkozik egy kitörési lehetőség, ahol különböző programokkal sikeresebbé lehetne tenni a tanulók tanulmányi előrehaladását már az általános iskolában, csökkentve ezáltal a lemorzsolódást, ösztönözve a középiskolába, majd a felsőoktatásba jutást (Cserti–Csapó 2006).

Egy tagolt társadalomban a társadalmi-gazdasági verseny egyik fő csatornája és legitimációs eszköze az oktatási rendszer. Ennek eredményeképpen ma mind a szülők, mind az iskolák között versengés zajlik, ami határozottan befolyással van a cigánygyerekek tanulmányi marginalizációjának kialakulására és fenntartására (Alcalde 2008).

Kállai véleménye szerint nagyobb reményre adnak okot azok a kísérletek, amelyek a cigányok kulturális felzárkóztatása érdekében új kezdeményezésekre teremtenek lehetőségeket az oktatás területén. Ezek között megtalálhatók különböző felzárkóztató és szakképző programok, de ugyanígy a ma már európai hírnévre szert tett pécsi Gandhi Gimnázium, vagy az átlagnál magasabb tudású szakemberek képzésére szolgáló Romaversitas Lát-hatatlan Kollégium is. Lassan, de formálódik egy szakmailag jól felkészült, fiatal cigány értelmiségi réteg is, akiket egyre nehezebb lesz a cigányságra vonatkozó döntésekből kihagyni (Kállai 2009).

A hátrányos helyzetű – köztük roma – általános és középiskolai tanulók és a felsőoktatásban részt vevő hallgatók iskolai sikerességének elősegítését több állami és magánösztöndíj-program is célként tűzte ki.³

A legtöbb roma származású tanulót segítő tanulmányi ösztöndíjprogram a **Magyar Cigányokért Közalapítvány**, majd a **Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Közalapítvány** által kezelt program volt, amely 2000-ben indult, majd ezt követően évente átlagosan mintegy tízezer felső tagozatos, középiskolás tanuló és felsőoktatási hallgató részesülhetett ebben a támogatásban.

Az **Útravaló Ösztöndíjprogram** 2005-ben kezdte el működését, átfogó célja a hátrányos helyzetű tanulók esélyegyenlőségének elősegítése, a fiatalok továbbtanulásának, szakma-, érettségi- és diplomaszerezési esélyeinek javítása, illetve a természettudományos érdeklődésű tanulók tehetséggondozása. Az Útravaló anyagi és mentori rendszerén keresztül támogatást nyújt 7. és 8. osztályos általános iskolai, valamint középiskolai tanulók számára. Keretein belül három esélyegyenlőségi és egy tehetséggondozó alprogram működik (*Út a középiskolába*, *Út az érettséghez*, *Út a szakmához* ösztöndíjak, *Út a tudományhoz* alprogram), melyekben folyamatosan mintegy 20 000 tanuló és közel 11 000 mentor-pedagógus vesz részt. A program erőssége, hogy a tanulók nem csak anyagi juttatásban részesülnek, hanem mentor tanár is segíti őket tanulmányaik során. Fontos megjegyezni, hogy az ösztöndíjprogramhoz nem kötődött magasabb szintű teljesítményelvárás, így csak töredékesen érthette el céljait, mert nem ösztönözte megfelelően az iskolai teljesítmény javítására az ösztöndíjban részesülő tanulókat.

A **Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Tehetséggondozó Programjának** célja, hogy nagyobb arányban tanulhassanak eredményesen nappali tagozatos, érettségít adó középiskolában a legszegényebb, legképzetlenebb szülők gyermekei. A kiválasztott tanulók egy előkészítő év keretében pótolják hiányosságait, hogy így megfelelő alapokkal folytathassák középiskolai tanulmányaikat. A program 2000-ben indult, a bevontak száma a 2011/2012-es tanévre 3000 tanulóra, 23 intézményparra (középiskola és kollégium) nőtt. Az Állami Szemvevőszék 2008-as jelentése szerint a részt vevő (14–19 éves) diákok 82%-a bekerült a felsőoktatásba, 95%-a jogosítványt, 89%-a ECDL-bizonyítványt, 93%-a nyelvvizsgát szerzett.

2004-ben alprogramként jelent meg a **Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Programja** (AJKP). Jelenleg 11 kollégiumban és az azokkal szorosan együttműködő (a 9. évfolyamhoz kapcsolódó előkészítő évet

vállaló), érettségít adó középiskolákban működik. A tanulók az előkészítő év után csak a kollégiumi csoportban maradnak együtt, a különböző középiskolákban integráltan folytatják tanulmányaikat. 2012 szeptemberében majdnem 900 tanuló kezdte meg az évet 5 évfolyamon az AJKP keretein belül.

2007-ben indult a **Halmozottan Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi-Szakiskolai Programja** (AJKSZP), amelyben 2012-ben 605 fő vett részt. A bevont intézmények (7 kollégium és 13 szakiskola) vállalják, hogy a belépő évfolyamok esetében a tanulók legalább 85%-át versenyképes szakmához juttatják. Mindhárom Arany János program jogszabályokban rögzített követelmények szerint, pedagógiai többlettámogatással és szociális jellegű támogatással is segíti a tanulókat.

A **Felsőoktatási Mentorprogram** 2005 óta működik a hátrányos helyzetű fiatalok felsőfokú tanulmányait elősegítő esélyegyenlőségi programként. A program célja az érintett fiatalok felsőfokú tanintézménybe való bekerülési esélyeinek növelése, a követelmények sikeres teljesítése, és a későbbiekben a munkaerőpiacon való elhelyezkedés lehetőségének bővítése.

Fontos megemlíteni a nem állami és uniós forrásokból (köztük Roma Oktatási Alap) működő **Romaversitas Alapítvány** tevékenységét, amely 1998-ban kezdte meg működését, és 2001-ben lett önálló szervezet. Kezdetben a Magyar Soros Alapítvány volt a projekt fő támogatója, majd a Nyitott Társadalom Intézet (OSI) Higher Education Support (HESP) vette át. Az elképzelést kettős cél motívalta: egyrészt, hogy hozzásegítsék a roma fiatalokat magas színvonalú képzettség megszerzéséhez, másrészt, hogy ezek a fiatalok a későbbiekben elkötelezetté váljanak a cigányság ügye mellett (Szász 2003).

A felsőoktatásban tanuló romákat támogató első programot⁴ a Magyar Soros Alapítvány hozta létre, majd átvette a **MACIKA** (Magyarországi Cigányokért Alapítvány). A program hatásossága az utóbbi években kérdőjelessé vált, hiszen pályázatain nem roma származású hallgatók is indultak.

Az **OSI – HESP Roma Felsőoktatási Emlékösztöndíj Programra** kizárólag nappali tagozatos diákok jelentkezhetnek, ahol számos kitételnek kell megfelelni. Figyelembe veszik a családi hátteret, a szociális helyzetet, valamint a felsőoktatási szakok közül a társadalomtudományokkal foglalkozókat részesítik előnyben.

2011-ben a **Roma Oktatási Alap (Roma Education Fund)** 167 fiatal roma értelmiségi számára biztosított ösztöndíjat. Céljuk a romák és nem romák közötti oktatásbeli hátrányok csökkentése.

Ugyancsak 2011-ben minden történelmi felekezet nyitott egy-egy roma egyetemi szakkollégiumot. Összesen 200 fő felvétele és tanulmányi ösztöndíjban részesítése a cél (Takács 2013). A 2011 őszen alakult egyházi roma szakkollégiumok különböző szakirányú egyetemre járó fiatalok számára szállást, ösztöndíjat, különórákat, spirituális programokat biztosítanak, vagyis komoly esélyt jelentenek az értelmiségivé váláshoz (Lukács 2013).

A jezsuita szakkollégium Budapesten, a görögkatolikus Miskolcon, az evangélikus Nyíregyházán, a református pedig Debrecenben működik. Értelemszerűen e négy egyház képviselői alkotják a cigány szakkollégiumok érdekegyeztető fórumát, amelyhez Szeged és Pécs is csatlakozott egy-egy szakkollégium megalapításával (Lukács 2013).

A roma/cigány tehetséggondozás egyik megvalósulási formája – a szakkollégium

Kutatásaink során több esetben szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a felsőoktatásban részt vevő hallgatók nem ismerik a tehetséggondozás különböző formáit, valamint számos esetben az oktatók sem tudják pontosan, hogy léteznek olyan lehetőségek, amelyek a kiemelkedő képességű diákok támogatását tűzik ki célul. Munkánk elkövetkező részében rövid áttekintést kívánunk nyújtani a tehetséggondozás különböző formáiról, a szakkollégiumok/felekezeti szakkollégiumok fogalmáról, céljairól.⁵

A jelenleg is hatályos felsőoktatási törvény a tehetséggondozásnak három elemét említi, ezek: a tudományos diákkörök, a szakkollégiumok és a doktori képzés. A felsőoktatási tehetséggondozás két legjellemzőbb intézménye a szakkollégium, illetve a tudományos diákkör, a TDK, illetve annak országos tehetséggondozó tudományos versenye, az Országos Tudományos Diákköri Konferencia, OTDK (Demeter et al. 2011).

A szakkollégiumok a magyar felsőoktatási rendszer sajátos szervezetei, melyek alapja a hallgatói közösségek formálódása, elsődleges célja pedig a szakmai érdeklődés mentén kialakuló tudományos felkészítés. Az aktív Szakkollégiumi Mozgalom több mint két évtizedes története alapján megállapítha-

tó, hogy ezek a diákközösségek úgymond szellemi centrumokként működnek a felsőoktatáson belül, kereteik között lehetőség nyílik az egyetemi fiatalság igényes szellemi tevékenységek közbeni találkozására, ily módon hozzájárulva a független értelmiségi lét kialakításához (Fazekas–Sík 2008).

A Szakkollégiumi Mozgalom folyamatában legelőször 1991-ben merült fel az igény arra vonatkozóan, hogy meghatározzák a szakkollégium fogalmát. A szakkollégiumok működési alapelveiket közös chartában fektetik le (Szakkollégiumi Charta). A rendszerváltás idején a chartát létrehozó húsz szakkollégium a következő definícióban állapodott meg, (melyet több ismerv és feltétel is követett): „*A szakkollégium magas színvonalú szakmai képzést folytató, közösségformáló, autonóm intézmény, melynek célja a társadalmi problémákra érzékeny, szakmailag igényes értelmiség kinevelése.*”⁶

A Szakkollégiumi Mozgalom vitafóruma és döntéshozó szerve jelenleg az Interkoll nevet viseli, működtetői főként egyesületi típusú⁷ szakkollégiumok. Célja a szakkollégiumok közötti kapcsolat fenntartása, fejlesztése, együttműködésük kereteinek megteremtése. Az Interkoll 2011 májusában létrehozott egy akkreditációs bizottságot, amely hét olyan szakértőből áll, akik jól ismerik a szakkollégiumokat, ugyanakkor jelenleg nem köthetőek egyértelműen egyetlen egyhez sem. Az Interkoll elsősorban a szakkollégiumi expanzió negatív hatásait szűrné ki (a források miatt létrejött, illetve szakkollégiumnak átnevezett egyéb tehetséggondozási formák vagy állszakkollégiumok jelenségét), és a márkanév védelméért jelentené. Az akkreditáció előrelépés lenne a közös érdekképviselet felé, és kommunikációra készítetné a különböző típusú szakkollégiumokat is. Ugyanakkor benne rejlik az a veszély, hogy az újonnan alakuló szakkollégiumok helyzete, elismerése nehezebbé válik (Demeter et al. 2011; Márkus 2012).

A Szakkollégiumi Chartát először 2001-ben, majd 2011-ben fogalmazták át újra. A 2011-es dokumentum⁸ a feltételekre helyezi a hangsúlyt, mely feltételek hat nagyobb dimenziót alkotnak a következők szerint. A szakkollégiumok egyik fő feladata az egyetemi oktatáson túlmenő szakmai képzés biztosítása, ahol az alkotó tevékenység a mindenkori szakkollégisták által kialakított keretek között folyik. Az oktató-kutató munka összekapcsolása révén a kollégiumok egyfajta szakmai-tudományos műhelyként működnek. A szakkollégiumokat együttlakó diákok alkotják, akiknek tevékenységét az általuk kialakított, demokratikus elvek

szerint működő szervezet fogja össze. A pusztai szervezeti kereteken túl a szakkollégium intenzív közösségi létet is jelent. A szakkollégiumok nyitottsága kifejeződik a társadalmi problémák iránti érzékenységükben (Demeter et al. 2009; Kardos 2011).

A törvényhozók a Felsőoktatási Törvény 2005-ös módosításakor nevesítették először a szakkollégiumokat mint önálló tehetséggondozási programot működtető intézményeket. A Felsőoktatási Törvény meghatározását alapul véve összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a szakkollégiumok olyan, hallgatókat tömörítő öntevékeny szervezetek, amelyek általános célja az egyetemi vagy főiskolai oktatás kiegészítése mellett egy összetartó közösség megteremtése. Ennek részeként lehetőséget biztosítanak a szakmai ismeretek elmélyítésére. A szellemi műhelyeket magas színvonalú szakmaiság igénye jellemzi, elméleti és gyakorlati képzést folytatnak, valamint arra törekuszenek, hogy tagjai kifinomult társadalmi érzékenységet tanúsítsanak. Mindezt a tagok egymás jobb megismerésén keresztül, az intézményesített együttműködés nyújtotta lehetőségek által kívánják megvalósítani.⁹

Megállapítható, hogy a törvényi szabályozás alapvetően átveszi a Szakkollégiumi Chartákban megfogalmazottakat: a szakmai program meglétét, az önkormányzatiságot, a közéletre nevelést, illetve az önképzés-öntevékenységek fontosságát. Emellett észrevehetőek jelentős hangsúlybeli eltérések is. A Szakkollégiumi Charta a törvényi szabályozástól eltérően kiemelten hangsúlyozza az autonómia és az önkormányzatiság egyes kritériumait. A chartában az autonómia kritériumaként jelenik meg a politikai pártoktól való függetlenség is. A bentlakás, együttműködés tekintetében a charta és a jogszabály eltérő tendenciát mutat. Míg a 1991-es és a 2001-es chartákban az együttműködés egyértelmű feltételként jelent meg, addig a 2003-as jogszabály alapján nem válik világossá, hogy a szakkollégiumiság feltétele lenne a közös kollégiumi lakóhely.

Ugyanakkor míg a 2011-es charta így fogalmaz: „A szakkollégisták együttműködő bázissal rendelkeznek, illetve arra törekednek”, addig a jogszabály szakkollégiumként kizárólag kollégiumban, diákokonban működő közösségeket említ (Demeter et al. 2009).

A leírtak alapján összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szakkollégiumok olyan, hallgatókat tömörítő öntevékeny szervezetek, amelyek általános célja az egyetemi vagy főiskolai oktatás kiegészítése mellett egy összetartó közösség megteremtése (Kardos 2011).

Korábbi kutatásaink tapasztalatai alapján (Pusztai et al. 2012) elmondhatjuk, hogy a közösségi létre történő nevelés célként való kitűzése jellemzően a felekezeti szakkollégiumokra jellemző feladatvállalás. A felekezeti szakkollégiumok működését, értékrendjét, céljait alapvetően meghatározza a vallásos szellemiség, amelynek keretein belül teljesedik ki a tagok szakmai munkája és személyiségük fejlődése.

2007-ben a szakkollégisták 83,7%-a diplomás vagy felsőfokú technikumot végzett szülőktől származik (Erős 2010). Mivel a rendszerváltozás utáni szakkollégiumi mozgalom a Györfly és az Eötvös kollégiumi hagyományoktól eltérően az elitésedés irányába mozdult el, s a felekezeti oktatási intézmények központi funkciója a társadalmi hátrányokkal küzdő fiatalok pályafutásának támogatása (Pusztai 2004, 2009), alapvető kutatási kérdés, hogy a felekezeti szakkollégiumok hogyan egyeztetik össze a két lényeges célt, vagyis hogyan válnak egyszerre az elitképzés elefántcsonttornyáivá és a hátrányos helyzetű hallgatók felemelőivé (Pusztai, 2009).

A kérdés fontosságát azért is ki kell emelnünk, mert a felsőoktatási rendszer tömegesedése és diverzifikálódása miatt a különböző kampuszokhoz, intézményi egységekhez tartozó hallgatói közösségekben a felsőfokú tanulmányok céljának, értelmének, a tanulmányi munka etikájának és tartalmának sajátos konstrukciói formálódnak meg, amelyek erősen meghatározzák a fiatalok, különösen az akadémiai hagyományokkal nem rendelkező családokból érkező, ún. nem tradicionális hallgatói szerepértelmezéseit. A szakkollégiumok e fiatalok számára döntő szerepet tölthetnek be mint „értelmező közösségek” (Pusztai 2011).

Eddigi kutatásaink során megállapítottuk, hogy a felekezeti szakkollégiumokban folyó nevelés-oktatás célja a szociális érzékenységre, felelős közösségi létre történő felkészítés, ez utóbbiak mentén felvállalják az egész ember képzésének, a szakmai és lelki fejlődés egységének eszményét, amely a növendékekkel történő személyes törődés által bontakozhat ki (Pusztai 2011, Kardos 2011). A roma/cigány fiatalok pályafutását vizsgálva a nevelés e holisztikus és közösségre ágyazott modelljének hatékonyságára mutattunk rá (Pusztai 2004).

A továbbiakban központi kérdés lesz számunkra, hogy kutatásainkból megtudjuk, milyen speciális társadalmi szükségletekre képesek választ adni ezek a tehetséggondozó intézmények, és hogyan kísérik meg a felsőoktatás átstrukturálódása során bekövetkezett hiátusok betöltését.

A szakkollégium mint társadalmi mobilitást elősegítő tényező

Írásunk következő részében a felsőoktatási tehetőség gondozó intézményekkel foglalkozunk, mint olyan tényezővel, amely jelentős hatással van a hátrányosabb társadalmi státusú hallgatók mobilitására. Tanulmányunk alábbi fejezetében, a 2011 őszén végzett Szakkollégiumi Kutatások adatbázisának egy, az eredetitől eltérő megközelítésű másodelemzésének részeredményeit mutatjuk be.¹⁰

A *Szakkollégiumi kutatások 2011* vizsgálatában a társadalmi háttértényezők közül főként a szülők iskolai végzettségére, foglalkozására és munkahelyi beosztására vonatkozóan találhatunk adatokat. A hallgatók társadalmi, anyagi helyzetét figyelembe véve az egyetemi, illetve önkormányzati szociális támogatásaik igénybevételéről szűrhetünk le részletesebb információkat. A továbbiakban érdekes lett volna vizsgálni, hogy a hallgatók milyen nagyságú családokból, és mely településről felvételiztek az adott intézménybe. Erre vonatkozóan azonban nem találhatóak adatok a 2011-es adatbázisban. A hiányzó adatok tükrében jelen tanulmányból nem derül ki, hogy a szakkollégiumok milyen mértékben járulhatnak hozzá a lakóhely településtípusából adódó társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítéséhez (Kardos 2009).¹¹

A tömegessé válás folyamata a társadalom széles rétegeinek részére nyújtott lehetőséget a felsőfokú képzésben való részvételre (Kozma 2010). Egyes kutatók szerint továbbra is igaz, hogy a kevésbé hátrányos helyzetű családok gyermekei nagyobb arányban kerülhettek be a felsőoktatási intézményekbe, mint a kevésbé jó anyagi körülmények között élő társaik (Róbert 2000). Gellért (1999) viszont felhívja a figyelmet arra a tendenciára, mely szerint nagyobb arányban kerültek be olyan hallgatók a felsőoktatásba, akik számára azelőtt egyáltalán nem, vagy csak minimális lehetőség adódott a továbbtanulásra.

A családok társadalmi státusát meghatározó tényezők közül a szülők iskolai végzettségének nem egyedüli, de leginkább meghatározó szerepe van. Az ezredfordulón egyértelműen kimutatható volt, hogy mindenekelőtt az apa iskolázottsága gyakorolja a következő generáció iskolai előmenetelére a legerősebb felhajtó erőt (Pusztai, 2004).

Az eredmények alapján nem találunk számottevő különbséget a két szakkollégium-típus hallgatói között a szülők iskolai végzettségét figyelembe

véve. Azonban mindkét intézménytípus hallgatójáról elmondható, hogy az édesanyák valamivel magasabb százalékban rendelkeznek főiskolai vagy egyetemi diplomával (megközelítőleg az édesanyák 60-70%-a, az édesapák 50-60%-a), így az előző állításunkkal ellentétben a vizsgált minta keretein belül valószínűsíthetően az édesanyák hatása volt jelentősebb hatással a továbbtanulási szándékra.

Erős Péter (2010) egy kutatásában arra a megállapításra jut, hogy a családi háttér befolyással bír a szakkollégiumba való bekerülés valószínűségére, továbbá rámutatott, hogy a szakkollégisták jóval magasabb hányada rendelkezik felsőfokú végzettségű szülőkkel, mint az országos átlag (Erős 2010).

A szülők magas iskolai végzettsége jól kifejeződik a munka világában betöltött elhelyezkedésükben is. A felekezeti szakkollégiumokban az édesapák többségében alkalmazott felső- (10,2%) vagy középvezető (15,9%), önálló (6,8%) vagy alkalmazott diplomás értelmiségi (15,9%) vagy önálló vállalatvezető (6,8%) szerepet töltenek be. Az édesanyák esetében alkalmazott felső- (6,9%) vagy középvezető (11,5%), önálló (5,7%) vagy alkalmazott diplomás értelmiségi (31,9%) vagy irodai alkalmazott (16,1%). Az egyéb, nem felekezeti szakkollégiumokban hasonló eredményeket kaptunk a szülők foglalkoztatási viszonyait tekintve. Az imént elmondottak alapján Róbert (2000) megállapítása, miszerint a kevésbé hátrányos helyzetű szülők gyermekei nagyobb eséllyel jutnak be a felsőoktatásba, mint a nehezebb körülmények közül származó fiatalok, helytállónak bizonyul.

A hallgatók társadalmi háttérére vonatkozóan a 2011-es kutatás alapján további jól felhasználható adatokkal rendelkezünk. Az egyetemi, illetve önkormányzati szociális támogatásaik igénybevételéről további következtetéseket vonhatunk le a szakkollégiumi hallgatók anyagi körülményeiről.

A számításokat követően azt a megállapítást tehetjük, hogy a felekezeti intézményekben többen vannak azok a fiatalok, akik hátrányosabb helyzetű családi környezetben nőttek fel. A felekezeti szakkollégiumok diákjai közül 47,2% az egyetemen keresztül, 23,3% az önkormányzatokon keresztül részesül valamilyen szociális jellegű támogatásban, amíg a nem felekezeti intézményekben ez valamivel kevesebb: 38,9 és 17% (1. táblázat)

Mint fentebb említettük, nincsenek adataink a hallgatók családjának demográfiai mutatóiról, így nem tudjuk, hogy a nagyobb gyermekszám vagy a családi jövedelmi helyzet magyarázza a szociális jut-

1. táblázat

Az egyetemen vagy önkormányzaton keresztül történő szociális támogatásban részesülők a felekezeti és a nem felekezeti szakkollégiumokban

		Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632	
		Felekezeti (N= 94)	Egyéb, nem felezeti (N=538)
Egyetemen keresztül részesül szociális támogatásban?	Igen	47, 2%	38, 9%
	Nem	47, 2%	57, 8%
	Nem válaszol	5, 6%	3, 2%
Önkormányzaton keresztül részesül szociális támogatásban?	Igen	23, 3%	17%
	Nem	76, 7%	79, 6%
	Nem válaszolok	0%	3, 4%

tatásokban részesülők nagyobb hányadát a felekezeti szakkollégisták körében, csak a tényt állapíthatjuk meg, hogy a felekezeti intézményekben nagyobb a szociálisan rászoruló aránya. A felekezeti nevelésben a történelem folyamán olyan társadalmi változások következtek be, amelyek révén természetesen módosultak céljai, alapelvei, pedagógiai funkciói. A folyamatosan alakuló világban ezek az intézmények mindig kielégítették a népesség legkülönbözőbb szükségleteit, azonban konstans vonásai között tarthatjuk számon a hátrányos társadalmi státusú tehetségek felkarolását és a széles értelemben vett nevelésfelfogást (Pusztai 2004). Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy az általunk vizsgált adatok jól szemléltetik azon állításunkat, mely szerint a felekezeti szakkollégiumok feladatköre valóban kiegészült azzal a ponttal, hogy a hátrányos helyzetű tanulók felkarolásáért, tehetséggondozásáért is felelősséget vállaljanak.

A szakkollégium hatása a roma/cigány hallgatók tanulmányi munkájára egy életút-interjú tükrében

A felzárkóztató tehetséggondozó programok, köztük a roma szakkollégiumok és a cigány kisebbségi oktatási intézmények, valamint a különböző alapítványoktól származó ösztöndíjak és támogatások is hozzájárulnak a cigány tanulók továbbtanulási arányainak javulásához (Bábosik 2009).

Köztudott, hogy a felsőoktatásban még mindig elenyésző a roma származású hallgatók aránya, így őket a napjainkban megalakuló roma szakkollégiumokon keresztül értük el. Interjúalanyom kiválasztásakor olyan személyt kerestem, akinek eddigi életéről szóló története illeszkedik kutatási

kérdéseinkhez, valamint hozzájárulhat további eredményeink kiszélesítéséhez, újabb kutatási kérdések feltevéséhez és megválaszolásához.

Az elemzett interjú a Learn projekt (Learning Regions in Hungary: From Theories to Realities, OTKA K-101867) keretein belül valósult meg 2013 májusában.

A projekt intézményi munkacsoportja a formális tanulás folyamatának, módszereinek, eredményességének hagyományos vizsgálatán túl olyan speciális csoportokkal foglalkozik, amelyek az intézményi tanulás vonatkozásában kevés figyelmet kapnak. Az „átlagos” tanulók mellett vizsgáljuk a roma, a migráns, a sérült tanulókat, illetve a tanulásba felnőttként bekapcsolódókat. Célunk, hogy a statisztikai átlagmutatók mellett a vizsgált régióban kimutassuk az említett csoportok tanulói életútját. Ehhez szolgáltak kiváló eszközzel a felvett fókuszcsoporthoz és egyéni interjúink.

Beszélgetésünk alanya 20 éves, roma származású nő, jelenleg főiskolás szakkollégiumi hallgató. Életének eddigi éveit tanulással töltötte, leküzdvé az olykor eléggördülő akadályokat. Családja számos esetben támogatta őt tanulási terveiben, így némileg kivételt képez a hagyományosnak mondható cigány családok nevelési elvei alól, ahol a nők feladata többnyire a gyermekek gondozása, a család egyben tartása és a házimunka végzése. Az interjú alapján megtudhatjuk, hogy a középiskola (osztálytársak, meghatározó tanáregyeniségek) és a vallás milyen módon befolyásolták és terelték alanyunk életét a számára legmegfelelőbb irányba.

Az interjú helyszínéül egy történelmi egyház kelet-magyarországi roma szakkollégiumának egyik terme szolgált (a helyszínt maga az alany választotta), az intézmény vezetőjének a beleegyezésével.

Több okból esett az alábbi helyszínre a választás. Egyfelől alanyunk kollégiumban éli mindennapjait, ahol nem tudott volna egy interjú elkészítéséhez megfelelő körülményeket biztosítani, ahol zavaróak lehetnek volna a külső zajok, barátok látogatása vagy éppen a szobatárs jelenléte. Másfelől szeretttük volna, ha alanyunk mégis egy számára jól megszokott térben adhat választ kérdéseinkre, így kérésére örömmel fogadtuk, hogy a szakkollégium egyik termében tehetjük ezt meg.

Interjúalanyunk jelenleg szociális munkás szakon első éves hallgató. Mindennapjait egy egyházi romaszakkollégiumban tölti, mely nem alkot külön intézményt, hanem beolvad a helyi kampusz épületegyüttesébe. Ez utóbbit nagyon fontosnak tartjuk a hallgató felsőoktatási integrációja szempontjából (Pusztai 2011). Napirendje rendkívül szoros, egyrészt számos órája, gyakorlata van, másfelől a szakkollégiumi teendők is sűrűn körbevonják mindennapjait. A főiskolai órák általában reggel nyolc órától kezdődnek, majd fél kettő-fél háromig is eltartanak. Az előadásokat követően alanyunk megszokott teendőit végzi: ebédel, főz, kikapcsolódik, családjával és egykori barátaival beszélget online közösségi oldalakon, telefonon. Fontos számára kapcsolatainak ápolása azokkal a közeli és távolabbi ismerősökkel is, akikkel ritkán adódik alkalma személyes találkozásra. Ezen felül pedig ott vannak a szakkollégiumi programok, amelyekről így mesél:

„Amikor tömbösítés van pénteken, akkor kezdünk egy média szemináriummal, egy újságíró jön, és akkor beszélgetünk.(...) Aztán van utána Népek és kultúrák. Hát ott most Ausztriáról néztünk egy kisfilmet, és ezeket meg szoktuk beszélni, megkérdezi az oktató, hogy ki járt már ott, meg hogy kinek tetszik, ilyesmi. Szombaton reggel egy spirituális modullal kezdünk. Jön egy evangélikus lelkész, és akkor vele, hát egy ilyen hittanóra. De ott is kötetlen téma, vele is beszélgetünk bármiről.(...) Itt van Életmód és egészségfejlesztés, Szennvedélybetegségek... Az Életmód és egészségfejlesztés órán el szoktunk menni a sóbarlangba, az itteni sóbarlangba, és akkor ott végzünk ilyen légygyakorlatokat. Hmm, mi van még... A Kompetenciafejlesztés, ott beteg voltam (...). Igen, ez a Gyülekezi Kerekasztal, ez az a beszélgetés, amit mondtam a dékán úrral meg a rektor úrral, a Kommunikáció is hamarabb meg volt tartva, azon se voltam, mert akkor is beteg voltam. Mit hagytam még ki... a Romológia, amit mondtam,

meg a Kutatásmódszertan, hát ez az, hogy hogyan kell kutatást végezni, meg a szakdogához segítség... ennyi. Meg emellett vannak az önkéntes dolgok.”

Ide kapcsolódik Erős Péter egy megállapítása, miszerint egy egyházi kollégium a szakmai felkészítés mellett teológiai és filozófiai ismereteket is nyújt a diákok számára. Ennek az a célja, hogy a fiatalok elsajátítsák a hit alapvető tanításait, amely erősíti bennük a közösségi szellem érzését, az értelmiségi szerepvállalás fontosságát (Erős, 2010).

Láthatjuk, hogy a szakkollégium által kínált extrakurrikuláris programok valóban sűrűvé teszik alanyunk mindennapjait, akinek mindezek mellett van energiája hobbijára, ami az éneklés, valamint közösségi életre és a vallásos élet gyakorlására is, amiről majd kiderül, mennyire fontos szerepet játszik életében.

Beszélgetőpartnerünkről a továbbiakban azt is megtudtuk, hogy főként ösztöndíjból és az árvasági ellátásból tartja el magát, de ennek kiegészítéseként szokott kisebb gyermekeket korrepetálni angol nyelvből, vagy diákmunkát végezni. Elmondása alapján a felsorolt jövedelmekből mindene megvan, sok esetben még édesanyját is segíti belőle.

Tanulmányait a felsőoktatásban a Diákhitel felvételével tudta csak megkezdeni, ami sokat segített számára, hogy életét megkönnyítse. Az első összeget egyből az oktatásba forgatta, laptopot, könyveket, tanszereket vásárolt, azóta is ebből állja jegyzeteit, tankönyveit.

Szeret utazni, több tanulmányi úton is részt vett már, ahol jó kapcsolatokra tett szert, a jövőbeni tervei között szerepel cserediákprogramban is részt venni, sőt a külföldön való munkavállalás is felmerült benne.

Az interjúalany közösségi élete, baráti kapcsolatai

Interjúalanyunk közösségi életére vonatkozóan az első jelentősebb emlékeket gimnáziumi éveiből említi.

Pusztai Gabriella roma diplomásokkal készült interjúk elemzésekor figyelt fel a családi háttér ösztönző ereje mellett a baráti kapcsolatok és összeköttetések kitüntetett szerepére. Eredményei szerint az erős kötések, a barátság, a meghitt szülő-gyermek viszonyt idéző tanár-diák kapcsolatok rendkívül figyelemre méltó szerepet játszottak

az interjúalanyok iskolai karrierjében. „Az elmélet szerint a szoros kapcsolati struktúra kétféle módon fejt ki hatását: egyrészt formai zártságán révén segít a mindennapi viselkedés szabályozásában, másrészt tartalmi alapjai olyan hatékony normák, amelyeknek elfogadása az erős kötések fennmaradásának feltétele” (Pusztai 2004: 69–83).

„Nekem cigány barátom nem sok van. A Szent Imrében, az évfolyamomon én voltam, meg egy A-s lány. És akkor... De tényleg nagyon-nagyon sok barátom van. Az osztályból, hát hú... huszan... nem tudom, valamennyien voltunk, de minimum 10 közeli barátom van az osztályból. A másiktól is minimum ennyi és a harmadikból pedig már csak kevesebb.”

Alanyunk szavaiból ítélve baráti kapcsolatai főként a középiskolából származnak, ott szerzett közösségi élményei jótékony hatással voltak továbbtanulási szándékára, amely a következőkből látszik:

„A középiskolában, meg még az általános iskolában a baráti köröm az volt, aki tovább szeretett volna tanulni és nem szakiskolába, hanem mindenféleképpen érettségit is. És velük sodródtam így, mert hogy ennek szerettem volna én is eleget tenni. Aztán a felsőoktatásnál is nagy részben ez volt. Meg az volt, hogy nekem tennem kell valamit, hogy a szegény embereknek segítsek.”

Középiskolai barátaival mára már egyre nehezebben tartja a kapcsolatot alanyunk, de nincs miért elkeserednie, mert a szakkollégium sok esetben ad lehetőséget a közösségi élet megélésre.

„Például két hét múlva Szegeden lesz egy közösségi hétvége, és oda meghívtak minket is, a mi szakkolinkat, bár nem tudom, hogy a többieket is meghívták-e, de gondolom igen, és akkor így páran mehetünk. (...) leginkább a szakkolis programok miatt vagyok ilyen nagyon elfoglalt hétvége.”

Megállapíthatjuk, hogy felekezeti szakkollégiumok tevékenységi rendszerében fontos szerepet töltenek be a közösségi alkalmak, aminek alapját feltételezhetően az egyházi szakkollégiumok szellemiségét gyökeresen meghatározó vallásos értékrend képezi (Erős 2010).

Korábbi kutatásaink tapasztalatai alapján (Pusztai et al. 2012) elmondhatjuk, hogy a közösségi létre történő nevelés célként való kitűzése jellemzően a felekezeti szakkollégiumokra jellemző feladatvállalás. A

felekezeti szakkollégiumok működését, értékrendjét, céljait alapvetően meghatározza a vallásos szellemiség, amelynek keretein belül teljesedik ki a tagok szakmai munkája és személyiségük fejlődése. Az elbeszélés alapján látható, hogy a középiskolai közösség jelentős hatással volt alanyunk életére, jelenében pedig a szakkollégiumban eltöltött időszak tölt be fontos szerepet. Az elkövetkezőkben iskolai életútjával fogunk foglalkozni, kiragadva a jelentősebb eseményeket, melyek meghatározóak voltak tanulmányi előmenetelére.

Az interjúalany tanulmányi életútja

Óvodai és általános iskolai éveit Mérken, szülőfalujában töltötte. Innen került később Nyíregyházára, a Szent Imre Katolikus Gimnáziumba, angol nyelvi előkészítő osztályba. Már az általános iskolai éve alatt megtapasztalta a szegénységet osztálytársai körében, akik többségében nem roma származású fiatalok voltak. Egyik osztálytársával való jó kapcsolatának köszönhetően látogatott el a nyíregyházi gimnáziumba nyílt napra. Erre így emlékszik vissza:

„... az egyik osztálytársam, akivel nagyon jóban voltam, ő ment nyílt napra, és hogy szívesen elvisznek, ha akarok menni velük. És akkor eljöttem, és megtapasztaltam azt, hogy az emberek ilyen nagyon kedvesek, a tanárok, a diákok, ilyen nagyon közvetlenek, így teljesen elfogadtak. És aztán elmentem, megírtam a felvételit, sikerült és bekerültem. És aztán innentől kezdve éreztem azt, hogy az Isten gondviselő tenyerén hordoz engem.”

Pusztai Gabriella (2004) kutatásaiban arról számol be, hogy az átlagos képességű és hátrányos helyzetű tanulók felvételi orientációit a különböző fenntartókhoz tartozó középiskolákat összehasonlítva, a felekezeti középiskolában érettségizettek bátrabban jelölnek meg olyan felsőoktatási intézményeket, melyeket máshol, hasonló kondíciókkal rendelkező kortársaik kevésbé mernek megcélozni. Ugyancsak Pusztai Gabriella (2004) eredménye, hogy igazolta a felekezeti középiskolákban folyó oktató-nevelő tevékenység sikerét a hátrányos helyzetű fiatalok felzárkóztatására, továbbtanulására vonatkozóan.

A felekezeti oktatási intézményeknek van egy közös jellemvonásuk, mégpedig hogy a vallásosság kétféleképpen is hathat a továbbtanulási szándékra: egyrészt a diákokat nagyobb célirányultság jellemzi, másrészt olyan kapcsolatrendszerrel jelent, ami ösztönözheti az egyébként hátrányos helyzetű diákokat a továbbtanulásra (Pusztai 2004).

Az elkövetkezőkben vessünk még egy pillantást a gimnáziumi évekre, meghatározó tanár-személyiségekre.

Hogyan emlékszel vissza gimnáziumi tanáraidra?

„A történetem, ő nagyon-nagyon sokat segített nekem, leültünk külön tanulni. Az angoltanárom, aki első két évben tanított engem, ő nagyon sokat segített. Vele nagyon-nagyon jó a kapcsolat, ő elkísért nyelvvizsgázni is, bár nem sikerült, de tényleg elkísért, kijárt hozzám, mikor már nyugdíjas volt, akkor is, vissza, oda a Szent Imrébe, órákat tartott és teljesen ingyen, bármikor, amikor kértem, jött”.

Fontos megemlítenünk, hogy hátrányos körülményekből érkező roma származású tanulók releváns továbbtanulási esélye az intézmény, a pedagógusok, valamint a környezet mint komplex rendszer eredménye. Az iskola által elért eredményesség igen erős, pozitív kapcsolatban áll azzal, ha van (esetleg több) olyan pedagógus az intézményben, aki részt vett romológiai képzésben, ráadásul a felsőoktatásban. A pedagógus ilyen irányú képzettsége ugyanis összefügg azzal, hogy milyen pozitív, elfogadó attitűddel bír a roma tanulók irányába, illetve mi jellemzi a pedagógiai stílusát (Babusik 2002).

„Az attitűdök közül egyértelműen erős, pozitív hatást gyakorol az eredményességre, ha a pedagógus erősíteni igyekszik a roma-nem roma párbeszédet, a kölcsönös megértést és elfogadást. Az ilyen pedagógusok egyúttal (természetesen) jóval kevésbé előítéletesek, illetve pozitív viszonyt építenek ki a roma tanulókkal – mely utóbbi pedagógiai hatása felbecsülhetetlen” (Babusik 2002: 237).

És a kollégiumi nevelők?

„Jelen volt a szigor is és a szabályozottság. Hát ránk volt parancsolva. (...) De amúgy kedvesek voltak, persze. Édesapám két évvel ezelőtt meghalt, és akkor is nagyon toleránsak voltak. Akkor is az osztályom eljött haza a temetésre. A kollégiumi nevelőm, a csoportvezetőm is eljött, az osztályfőnököm eljött”.

A pozitív tanár-diák kapcsolat értelmezhető olyan hídként, amelyen keresztül a nevelő hatások közvetíthetők. E nélkül a feltétel nélkül az adott gyerek nem fogadja el a pedagógus formáló

befolyását, tehát a vele pozitív kapcsolatban nem álló nevelő számára pedagógiaiilag hozzáférhetlenné, lényegében nevelhetetlenné válik. A pozitív tanár-diák kapcsolat kialakításának másik indoka abban áll, hogy az ilyen kapcsolat kedvezően hat a tanár-szülő, illetve az iskola-szülő kapcsolatra is. Ezek eredményeként a nevelő, illetve az iskola a szülő személyében jelentős támogató háttértényezőként nyer nevelési törekvéseihez (Bábosik 2009). Az elkövetkezőkben azt láthatjuk, miként terelődött alanyunk érdeklődése a felsőoktatás irányába.

„...már első évben a gimnáziumban... és egyszer beszéltem az egyik segítő nővérrel (ő egy apáca, de segítő nővéreknek hívjuk őket), mondtam neki, hogy én szeretnék segíteni majd az embereknek, hogy milyen szakma van ilyen segítő szakma, mert én nem nagyon voltam tájékozott. És akkor mondta, hát a szociális munkás, ők ilyenek. És akkor megnéztem a felvint, hogy mik a követelmények, megnéztem, hogy töri, magyar, jó, letettem róla, mert egyiket se szerettem és nem is voltam nagyon jó. Aztán így, ahogy teltek az évek, úgy mégis, csak ennél tudtam maradni”.

A felekezeti gimnáziumban a segítő nővér tanácsa és útbaigazítása jelentette a támogatást alanyunk számára. Iskolai karrier tekintetében fontos megemlítenünk a szülőket és a családot, akik mindig is kiálltak tanulmányi előmenetele mellett.

Pusztai Gabriella (2004) egy tanulmányában olyan kutatásokra hívja fel a figyelmet, amelyek szerint a cigány családok esetében kimutatható némi értékrendbeli változás, amely abban ragadható meg leginkább, ahogyan az iskola hasznosságáról vélekednek (Kemény és társai 2000 idézi Pusztai 2004). A családon belüli társadalmi tőkeforrásának a tanulás támogatását és a gyermekre fordított szülői figyelmet tekinti a szakirodalom (Coleman 1988 idézi Pusztai 2004).

„A családon belüli társadalmi tőke hipotézise szerint a társadalmi tőke e formájának eredményessége nem a szülők iskolázottságától függ, hanem attól az összetartó, családon belüli kapcsolattól, amelynek tagjai egységet mutatnak a gyermek jövőjéért vállalt áldozatban” (Pusztai 2004: 69- 83.).

A tanulmányi életút fontos pontja interjúalanyunk szakkollégiumi tagsága, amely nemcsak lakhelyüél szolgál, hanem egyfajta olyan közeg is, ahol biztosított a szakmai fejlődés és a közösségi élet megélése.

Hogyan kerültél először kapcsolatba a szakkollégiummal?

„A jelentkezési határidő, nem tudom, augusztus... nem, július közepe volt, tehát nyáron, és azelőtt egy héttel vagy kettővel az egyik ismerősöm mondta, hogy van egy ilyen itt, Nyíregyházán. (...) akkor elgondolkodtam rajta, hogy mégis lehet, hogy ide kéne jönnöm, mert így Anyunak is levinnék egy csomó terhet a válláról, már csak azért is, mert nem töri annyit a fejét a pénzen. Először nem akartam, mert nem voltam még nagyobb roma közösségben sem. (...) beadtam a jelentkezést, eljöttem egy felvételre, írunk kellett egy rövid tesztet. Vallásos kérdések is voltak benne. Aztán szóbeli elbeszélgetés is volt az életről. És igazából ennyi. És aztán pedig az Isten ide lerakott.

(...)...kapcsolatok építésére is nagyon hasznos egyébként. Meg itt kapunk mindenféle segítséget a nyelvsulihoz, nyelvvizsgálóhoz, most beindult egy ilyen tutor program és a fősuliról kellett választanunk tutort magunknak, és én az egyik szaktanáromat választottam. És akkor ő segít majd nekem. (...) Meg egyébként mindenki nagyon segítőkész, aki nem tud, az azért nem tud segíteni, mert nem ért hozzá.”

Egy korábbi kutatásunkban megállapítottuk, hogy a felekezeti szakkollégiumokban dolgozó oktatók segítik a hallgatókat tanulmányi munkájuk előmenetelében, esetleges gondjaik feldolgozásában, megoldásában – legyen az akár iskolai vagy személyes jellegű probléma. Coleman társadalmi-tőke-elméletének logikája szerint az oktató aktív jelenléte másképpen is hozzájárul az intézményi kapcsolatháló kohéziójához, aminek számos hatása közül leginkább a teljesítményre ösztönző kontrollt kell kiemelnünk. (...) A minél gyakoribb és sokoldalúbb kapcsolattartás növeli a tanulmányi eredményesség esélyét (Pusztai, Kardos 2011).

Interjúalanyunk a felsőoktatásban töltött első évét gyakorlatilag sikeresen vette. Bár a beszélgetés lezajlásakor még nem volt túl a nyári vizsgaidőszakon, de már nagy szorgalommal készült rá. Későbbi személyes beszélgetésünk során pedig örömmel mesélte, hogy minden vizsgáját sikeresen teljesítette.

Számos kutatás eredménye, hogy a szakkollégiumi közösségek, valamint a szakkollégiumok által kínált lehetőségek, pedagógiai módszerek jótékony hatással vannak a hallgatók eredményességére, továbbtanulási szándékára. El-

mondható, hogy a kollégiumi közösségben lakók között kevesebb a lemorzsolódás esélye, elégedettebbek saját intézményükkel, gyakrabban tervezik a továbbtanulást a felsőoktatás következő szintjén, s aktívabban vesznek részt extrakurrikuláris tevékenységekben is (Pusztai 2011).

Roma identitás az interjúalany életében

Érdekes információként hangzik el az interjú közben, hogy alanyunk a szakkollégiumba való bekezdése előtt sosem volt nagyobb roma közösségben („Először nem akartam, merthogy evangélikus roma szakkoli, és nem sok mindent tudtam az evangélikus vallásról sem, meg nem voltam még nagyobb roma közösségben se.”). Általános iskolai és gimnáziumi évei alatt is olyan osztályokba járt, ahová többségében magyar gyerekek jártak, de sosem érzett semmilyen megkülönböztetést származását illetően.

A cigány nyelvet a családban senki nem beszéli, a hagyományörzés pedig inkább csak hagyományos cigányzene hallgatásában és kedvelésében fejeződik ki. Alanyunk falujában sem ismer más családokat, ahol jelentősen megnyilvánulna a cigány kultúra, ekkor azonban érdekes mondat hangzik el a szájából, amelyben megkülönbözteti magukat más cigány származású családoktól:

„...bár mondjuk nem vagyok olyan jóban az ottani, ilyen... tényleg azokkal az emberekkel, akik... hát na, most hogy mondjam... (nevet), akiknek a környezetén látszik, hogy cigányok, az udvaron, meg ilyen helyeken”.

Szabóné Kármán Judit (2012) munkájában tökéletesen rávilágít az előbbieken elhangzottakra. Véleménye szerint identitásunk és azonosságtudatunk egyfajta válasz arra, hogy „kik és mik vagyunk” a való életben. A cigányság esetében ez nem egyéni döntéssorozatok következménye, hanem a szocializációs folyamat részeként jön létre. A roma/cigány emberek is társas kapcsolataik révén megtapasztalva mások reakcióit hozzák létre saját én-identitásukat, miközben szocializációjuk során fokozatosan kialakul a csoport-hovatartozás tudata is.

A fentiekben elmondottakkal alanyunk nem tagadja meg identitását, hiszen egy következő kérdésre adott válaszában kifejti, hogy büszke cigány származására, saját magára nézve is jobban

szereti a cigány elnevezést használni, mint a romát. Ebben az esetben arra gondolunk, csupán saját és családja tenni akarását, szorgalmát kívánja még inkább kiemelni.

A roma identitás ápolása főleg a szakkollégiumban válik hangsúlyossá, ahol külön órát szentelnek arra, hogy a diákok megismerhessék eredetüket, kultúrájukat.

A szakkollégiumi élet, mint ahogy már az előzőekben is láthattuk, sok mindenben támogatja az ott tanuló hallgatókat. Baráti, vallási közösség, hagyományápolás, szakmai fejlődés és támogatás, anyagi segítség, ösztönző erő, lehetőség és még sorolhatnánk, mi minden valósul meg egy intézményi keretben.

Már az 1990-es évek első vizsgálata is azt mutatták, hogy a lakó-tanuló közösségek – a szakkollégiumok is felfoghatóak ilyen csoportosulásoknak – nagyon hatékony környezettel veszik körül a hallgatókat, a tapasztalatok szerint programjaik épp a hallgatótársakkal és az oktatókkal való kapcsolattartás hatására működnek jól (Tinto 2003; Pascarella–Terenzini 2005; Pusztai 2011). A hazai szakkollégiumoknak is vannak hasonló törekvéseik (Erős 2010; Ceglédi 2011; Kardos 2011), igaz, ezek általában csak a kiemelkedő és elkötelezett hallgatókat érik el (Pusztai 2011), napjainkban azonban egyre jellemzőbbé válik a kevésbé jól teljesítő, ám tehetséges, hátrányos helyzetű hallgatók szakkollégiumok által való felkarolása.

Interjúalanyunk hátrányos társadalmi közegeből érkező, roma származású fiatal nő. Rendezett családi környezetének és az iskola támogató hatásának következtében eljutott a felsőoktatásig, ahol meglehetősen jól veszi az akadályokat. Értelkelhetjük úgy, hogy életének legfőbb szakaszaiba mindig akkor érkezett el, amikor tanulmányi életútjában nagyobb lépések következtek be: általános iskola, katolikus gimnázium és kollégium, felsőoktatásba lépés és szakkollégiumi tanulmányok. A szerencsés iskolaválasztás, az elfogadó légkör, meghatározó baráti közösségek és pedagógusszemélyiségek mind hozzásegítették eddigi sikeres „pályafutásához”. A vallási közösség, a hit ehhez még egy plusz adalékot adott az alany számára, aki mély elkötelezettséget érez tanulmányi és választott szakmája iránt. Fiatal kora ellenére konkrét célkitűzései vannak, amelyeket minden bizonnyal megvalósít, ha a továbbiakban sem hagyja el szorgalma és kitörő lelkesedése.

Összegzés

Tanulmányunkban hazánk egyik fontos problémakörére kívántuk felhívni a figyelmet, amely a hazai halmozottan hátrányos cigányság helyzetével foglalkozik.

A szakirodalom feldolgozását számba véve foglalkoztunk a cigánysággal kapcsolatos definíciós problémákkal, majd a romákat támogató ösztöndíjrendszerek segítségével próbáltunk rámutatni a roma fiatalok helyzetére oktatási rendszerünkben.

Az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet megbízásából készített *Szakkollégiumi kutatások 2011* adatbázisának az eredeti vizsgálatától eltérő szempontú másodelemzését egy korábbi munkánkban végeztük el, amelynek néhány eredménye jelen tanulmányunkban is bemutatásra került. Az eredmények nyomán elmondhattuk, hogy a felekezeti szakkollégiumok céljaiban, alapelveiben, pedagógiai módszereiben a társadalmi folyamatok hatására olyan változások következtek be, amelyek révén kiemelkedő feladatukká vált a hátrányosabb társadalmi státusú tehetségek felkarolása.

Tanulmányunk záró fejezetében pedig egy életút-interjú részleteinek bemutatásával kívántunk rámutatni azon fiatal roma rétegre, amelynek tagjai mintegy kivételt képezve eljutottak a felsőoktatás közegébe. Ennek alapján belátható, hogy a sikeres iskolai pályafutás számos tényező együttes eredménye, mint például a szűkebb családi, tágabb baráti, vallási közösség, a támogató iskolai légkör, meghatározó pedagógusszemélyiségek. Munkánk összegzéseként elmondhatjuk, hogy egy olyan felsőoktatás-pedagógiai kérdésre hívtuk fel a figyelmet, amely hosszú távon nyújt majd segítséget a romák felsőoktatásba való integrálásban. További kutatásaink és érdeklődésünk középpontjában is az újonnan megalakuló roma szakkollégiumok felsőoktatás-pedagógiai munkája áll majd.

Irodalom

Alcalde, Jose Eugenio (2008): *Cigány gyerekek az iskolában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.

Babusik Ferenc (2002): Az iskolai hatékonyság kulcstényezői a romák oktatásában. In Babusik Ferenc: *A romák esélyei Magyarországon*. Kávé Kiadó Delphoi Consulting, 224–264. p

- Bábosik István (2009): Személyiségismeret és kapcsolatépítés. In Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely. 21–30. p
- Bordás Andrea – Ceglédi Tímea (2012): A debreceni szakkollégiumok mint a tudásmegosztó és tudásteremtő tanuló közösségek szinterei. In Dusa Ágnes – Kovács Klára – Nyüsti Szilvia – Márkus Zsuzsanna (szerk.): *Ifjúsági élethelyzetek 2*. Debrecen, 2012, Debreceni Egyetemi Kiadó, 9–53. p.
- Cserti-Csapó Tibor (2012): *A cigány népesség a társadalmi-gazdasági térszerkezetben*. Budapest, Virágmandula Kft.
- Demeter Endre – Gerő Márton – Horzsa Gergely (2011) (szerk.): *Szakkollégiumi kutatások eredményei*. Budapest, OFI
- Erős Péter (2010): A magyarországi szakkollégiumok 2007-ben – egy kvantitatív kutatás néhány eredménye. In Juhász Erika (szerk.): *Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus*. Debrecen, Center for Higher Educational Research and Development. 210–216. p
- Fazekas Mihály – Sík Domonkos (2008): *A magyarországi szakkollégiumok: érdekérvényesítés, forrásszerzés, kommunikáció*. Budapest, Kutatási Zárójelentés, Nemzeti Civil Alapprogram
- Felsőoktatási Törvény, 2005, 13§, 6. szakasz
- Fiáth Titanilla (2002): A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása. In Babusik Ferenc (szerk.): *A romák esélyei Magyarországon. Aluliskolázottság és munkaerőpiac – a cigány népesség esélyei Magyarországon*. Kávé Kiadó. 11–70. p.
- Forray R. Katalin (1998): *Cigánykutatás és nevelésszociológia. Iskolakultúra*, 1998. 8. évfolyam, 12. szám, 3–14. p.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (1991): *Támogatás és integráció – Oktatáspolitikai szempontok a cigányság iskolázásához*. Budapest, OKI.
- Gellert, Claudius: Elit és tömeg a felsőoktatásban. Egy rosszul felfogott dichotómia. 1999, *Világosság*, 40. évf. 11. sz. 61–66.p.
- Hablicsek László (2007): A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések. *Kisebbség – kutatás*, 2007. 16. évf. 4. sz. 729–766. p.
- Kardos Katalin (2009): *Középiskolai hallgatók egy felekezeti fenntartású kollégiumban*. Szakdolgozat (kézirat). Debrecen, Debreceni Egyetem – Neveléstudományok Intézete.
- Kardos Katalin (2011): *Egyetemi hallgatók egy felekezeti fenntartású szakkollégiumban*. Szakdolgozat (kézirat). Debrecen, Debreceni Egyetem – Neveléstudományok Intézete.
- Kardos Katalin (2013): Felsőoktatási szakkollégiumok és hallgatósguk. Egy országos szakkollégiumi kutatás másodelemzésének tapasztalatai. In Pusztai Gabriella – Lukács Ágnes: *Közösségeteremtők. Tisztelgés a magyar vallásszociológusok nagy nemzedéke előtt*. (megjelenés alatt)
- Kállai Ernő – Kovács László (2009)(szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Kemény István (2000) (szerk.): A magyarországi romák. *Változó Világ*, 2000/31.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó.
- Kozma Tamás (2010): Expanzió: Tények és előrejelzések, 1983-2020. *Educatio*, 2010/1. 7–18.p.
- Lukács-Németh Alexandra (2013): Roma fiatalok életminősége az Ifjúság 2008 kutatás tükrében. In Gereben Ferenc – Lukács Ágnes: *Fogom a kezét és együtt emelkedünk. Tanulmányok és interjúk a romaintegrációról*. Faludi Ferenc Akadémia, 2013, Budapest. 199–225.p.
- Lukács Ágnes (2013): Interjú Landauer Attlával. In Gereben Ferenc – Lukács Ágnes: *Fogom a kezét és együtt emelkedünk. Tanulmányok és interjúk a romaintegrációról*. Faludi Ferenc Akadémia, 2013, Budapest. 25–45. p
- Márkus Zsuzsanna (2013): *Mi a szakkollégium, kik a szakkollégisták? Szakkollégiumok a Debreceni Egyetemen*. (Kézirat), Debrecen.
- Mészáros Árpád – Fóti János (2000): A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Új Mandátum. 285–313. p
- Pascarella, Ernest T. – Terenzini, Patrick T (2005): *How College Affects Students. A Third decade of research*. San Francisco, 2005, Jossey-Bass.
- Polónyi István (2004): A hazai felsőoktatás demográfiai összefüggései a 21. század elején. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- Pusztai Gabriella (2004): *Kapcsolatban a jövővel. Valóság 5*. 69–83. p.
- Pusztai Gabriella (2011): *Láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. ÜMK, Budapest.
- Pusztai Gabriella (2009): Közép-európai utas: A vallásszociológiai vizsgálatok hozzájárulása a poszt szocialista átalakulás megértéséhez. *Szociológiai Szemle*, 2009/1. 83–96. p.
- Pusztai Gabriella (2011): *Vallásosság és pedagógiai ideológiák. Educatio*, 19. évf. 1. sz. 48–61. p.
- Pusztai Gabriella – Bacskai Katinka – Kardos Katalin (2012): *Vallásos közösségekhez tartozó hallgatók*. In Dusa Ágnes – Kovács Klára – Nyüsti Szilvia – Márkus Zsuzsanna (szerk.): *Ifjúsági élethelyzetek 2*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 120–147. p.

Róbert Péter (2001): Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. In Róbert Péter: *Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében*. 2. kiadás. Budapest, Századvég. 344. p.

Szabóné Kármán Judit (2012): A magyarországi cigány/roma értelmiség histográfiája, helyzete, mentális állapota. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Doktor PhD-értekezés. Pécs

Takács Veronika (2013): A Romaversitas szerepvállalása a roma értelmiség kialakulásában. In Gereben Ferenc – Lukács Ágnes: *Fogom a kezét és együtt emelkedünk. Tanulmányok és interjúk a romaintegrációról*. Faludi Ferenc Akadémia, 2013, Budapest. 225–257. p.

Torgyik Judit (2009): Jó gyakorlatok a multikulturális nevelés köréből. In Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.

Torkos Katalin (2002): Értelmiségi romák család háttere. In Kozma Tamás (szerk.): *Roma/cigány értelmiségi iskolai karrierje*. Debrecen, Acta Pedagogica Debrecina.

Felhasznált dokumentumok:

Szakkollégiumi Charta 1991

Szakkollégiumi Charta 2001

Szakkollégiumi Charta 2011

Jegyzetek

- 1 Az utóbbi években politikai és tudományos területen egyaránt érezhetővé vált egyfajta vita arra vonatkozóan, hogy vajon a cigány elnevezés helyett alkalmasabb-e a roma szó használata, amely talán kevésbé diszkriminatív kifejezés. A cigány szervezetek többsége elutasítja a roma kifejezést, mindemelllett a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló hatályos törvény a roma elnevezést használja (Lukács-Németh Alexandra 2013)
- 2 Kemény István (szerk.): *Magyarországi romák*
Elérhető: <http://www.scribd.com/doc/119208295/Magyarorszag-Romak-doc>
Utolsó megtekintés: 2013. november 18.
- 3 Az ösztöndíjprogramokat felsorakoztató részt a KIM Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság megbízásából készített MÉLYSZEGÉNYSÉG, GYERMEKSZEGÉNYSÉG, ROMÁK (2011–2020) című beszámoló alapján készítettük el.
Elérhető: <http://romagov.kormany.hu/download/8/e3/20000/Strat%C3%A9gia.pdf>
Utolsó megtekintés: 2013-11-18
- 4 A felsőoktatásban tanuló romákat támogató programokról Takács Veronika Gereben Ferenc – Lukács Ágnes által szerkesztett *Fogom a kezét és együtt nevelkedünk. Tanulmányok és interjúk a romaintegrációról* (Faludi Ferenc Akadémia 2013) című kötetében megjelent tanulmánya alapján számolunk be.
- 5 A tanulmány alábbi részében nem kívánunk részletesebben szólni a szakkollégiumok történeti szálon való bemutatásáról, a továbbiakban erről, Kardos Katalin: *Egyetemi hallgatók egy felekezeti fenntartású szakkollégiumban* (2011) című szakdolgozatának kapcsolódó fejezetében olvashatnak.
- 6 Szakkollégiumi Charta (1991): <http://kszkprojekt.blogter.hu/>
- 7 A szakkollégiumoknak működési módjaik alapján három különböző típusát különíthetjük el, melyek az egyesületi modell, kisegyetemi modell, valamint az utolsó modell, amelyben a fenntartó maga a kollégium (Demeter et al. 2011).
- 8 Szakkollégiumi Charta (2011): <http://www.szakkoli.hu/mozgalom/>
- 9 „...a szakkollégium tagsága dönt különösen a kollégiumi tagsági jogviszony keletkezéséről vagy megszűnéséről, az önálló szakkollégium szervezeti és működési szabályzatának elfogadásáról, a szakkollégium szakmai programjáról és az ahhoz kötődő szakmai teljesítményekre vonatkozó követelményekről.”
(*Felsőoktatási Törvény, 2005, 13§, 6. szakasz*)
- 10 A másodelemzés eredményeiről bővebben Kardos Katalin: *Felsőoktatási szakkollégiumok és hallgatóságuk. Egy országos szakkollégiumi kutatás másodelemzésének tapasztalatai*. In Pusztai Gabriella – Lukács Ágnes: *Közösségteremtők. Tisztelgés a magyar vallásszociológusok nagy nemzedéke előtt* (2013) c. megjelenés alatt álló kötetében olvashatnak.
- 11 (Zárójelben megjegyzendő, hogy az általános iskolai tanulmányok helyszínére vonatkozóan rendelkezünk információval az adatbázis alapján, amelyből nem feltétlenül következtethető ki, hogy a hallgató, mely településről érkezett az adott városba tovább tanulási szándékkal).